

ETIKA V MUZEJIH
RAVNANJE Z OSTANKI ŽIVIH ORGANIZMOV
Zbornik prispevkov

ETHICS IN MUSEUMS
HOW TO HANDLE REMAINS OF LIVING ORGANISMS
Collected Papers

Slovensko muzejsko društvo in Muzej slovenske policije

ETIKA V MUZEJIH
RAVNANJE Z OSTANKI ŽIVIH ORGANIZMOV

Zbornik prispevkov

ETHICS IN MUSEUMS
HOW TO HANDLE REMAINS OF LIVING ORGANISMS

Collected Papers

MUZEJSKA KNJIŽNICA

11

Izdajatelj:

Slovensko muzejsko društvo, Radovljica in Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija, Muzej slovenske policije

Uredniški odbor:

Darinka Kolar Osvald, Elizabeta Petruša Štrukelj, dr. Tanja Roženbergar, Irena Marušič

Urednici:

Darinka Kolar Osvald, Elizabeta Petruša Štrukelj

Jezikovni pregled:

Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Služba za prevajanje in lektoriranje ter informacijsko-knjižnično dejavnost, Nataša Podhraški

Prevod:

Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Služba za prevajanje in lektoriranje ter informacijsko-knjižnično dejavnost, Petra Kaloh

Društvo znanstvenih in tehniških prevajalcev Slovenije, Karmen Kučič Pogorelec

Oblikovanje:

Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Služba za upravno poslovanje in grafiko, Ana Vidmar

E-publikacija (pdf) je dostopna na http://www.smd-drustvo.si/5_dejavnosti.htm#drugo

Ljubljana 2017

Na sprednji platnici:

Žara z ostanki pokojnice iz rimskodobnega grobišča (Ljubljana, Slovenska cesta), foto: Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

069.029:17(082)(0.034.2)

ETIKA v muzejih [Elektronski vir] : ravnanje z ostanki živih organizmov
: zbornik prispevkov = Ethics in museums : how to handle remains of living
organisms : collected papers / [urednici Darinka Kolar Osvald, Elizabeta
Petruša Štrukelj ; prevod Petra Kaloh, Karmen Kučič Pogorelec]. - El. knjiga. -
Radovljica : Slovensko muzejsko društvo ; Ljubljana : Ministrstvo za notranje
zadeve Republike Slovenije, Policija, Muzej slovenske policije, 2017. - (Muzejska
knjižnica, ISSN 2232-6359 ; 11)

Način dostopa (URL): http://www.smd-drustvo.si/5_dejavnosti.htm#drugo

ISBN 978-961-93561-7-3 (Slovensko muzejsko društvo, pdf)

1. Vzp. stv. nasl. 2. Kolar Osvald, Darinka
291655936

Za vsebino prispevkov v celoti odgovarjajo njihovi avtorji.

KAZALO CONTENTS

Elizabeta Petruša Štrukelj, Darinka Kolar Osvald

UVODNA BESEDA	INTRODUCTION
5	6

David Fleming

ETIKA IN MUZEJI	7	ETHICS AND MUSEUMS
------------------------	----------	---------------------------

Darinka Kolar Osvald

EKSPONATI IZ SODNE MEDICINE V POLICIJSKEM MUZEJU – ETIČNE DILEME	15	FORENSIC MEDICINE EXHIBITS AT THE POLICE MUSEUM – ETHICAL DILEMMAS
---	-----------	---

Uroš Vidmar

MEJE ČLOVEKOVEGA DOSTOJANSTVA	30	BOUNDARIES OF HUMAN DIGNITY
--------------------------------------	-----------	------------------------------------

Alenka Pirman

PRIMER. UMETNOST IN KRIMINALITETA	42	A CASE. ART AND CRIME
--	-----------	------------------------------

Martin Horvat

OD GROBIŠČA DO DEPOJA	53	FROM A BURIAL SITE TO A DEPOT
------------------------------	-----------	--------------------------------------

Darko Knez

TRAPIST, ŽARA IN SRCE Razstaviti ali ne?	58	TRAPPIST, URN AND HEART To exhibit or not?
---	-----------	---

Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc

TEŽAVNA DEDIŠČINA HUDE JAME 68 DIFFICULT HERITAGE OF HUDA JAMA

Pavel Jamnik

MUZEJSKE IN JAVNE PREDSTAVITVE ČLOVEŠKIH POSMRTNIH OSTANKOV KOT POSLEDIC VOJNIH KONFLIKTOV	73	MUSEUM AND PUBLIC PRESENTATION OF HUMAN REMAINS AS CONSEQUENCES OF WAR CONFLICTS
Primer žrtev iz povojnih množičnih grobišč v Sloveniji		The case of victims from post-war mass graves in Slovenia

Marjana Strmčnik

O ETIČNOSTI RAZSTAVLJANJA ČLOVEŠKIH TELES IN REPATRIACIJI: PRIMER EL NEGRA	77	ON THE ETHICS OF DISPLAYING HUMAN BODIES AND REPATRIATION: EL NEGRO CASE
---	-----------	---

Staša Tome

ŽIVLJENJSKO POSLANSTVO KAČONA ČONETA ALI POKLICNA ETIKA OB RAZSTAVLJANJU ŽIVIH ŽIVALI V MUZEJIH	88	LIFE MISSION OF KAČON ČONE OR PROFESSIONAL ETHICS OF DISPLAYING LIVE ANIMALS IN MUSEUMS
--	-----------	--

Tanja Roženberger

ICOM-OV KODEKS ETIKE ZA NARAVOSLOVNE MUZEJE	95	ICOM CODE OF ETHICS FOR NATURAL HISTORY MUSEUMS
PRILOGA – MUZEOFORUM, 1. 12. 2014 – PROGRAM	99	APPENDIX – MUZEOFORUM, 1 December 2014 - PROGRAMME

UVODNA BESEDA

Etika v muzejih – ravnanje z ostanki živih organizmov je bila naslovna tema Muzeoforuma, ki je potekal v prostorih Muzeja slovenske policije v Ljubljani 1. decembra 2014.

V dolgoletni tradiciji izobraževalne prireditve, ki od leta 1991 poteka pod vodstvom Slovenskega muzejskega društva, tema o etiki še ni bila izpostavljena, v letu 2014 pa je bilo v njenem znamenju pripravljeno tudi zborovanje Slovenskega muzejskega društva z zbornikom prispevkov. Zakaj torej prav v tem času? So se spremenile razmere v družbi? Se je spremenil odnos do stroke? Se spreminja odnos do muzejskega gradiva? Ni naključje, da se je Muzeoforum odzval na pobudo Muzeja slovenske policije za razpravo o etičnih vprašanjih ob muzealizaciji občutljivega muzejskega gradiva. Muzej se s tovrstno problematiko srečuje predvsem ob kriminalistični zbirki, ki je ena od temeljnih zbirk tega specialnega muzeja v Sloveniji. Ni naključje, da je pobudo obenem podal tudi Mednarodni muzejski svet ICOM, Slovenski odbor, ki je v tem obdobju pripravljala natis *ICOM-ovega kodeksa etike za naravoslovne muzeje* (ta je izšel leta 2015).

Ob povabilu strokovnjakov za prispevke k razpravi se zdi primerno izpostaviti besede profesorice zgodovine Vide Škerjanc, ki je zapisala: *»Ko omenjamo hrambo občutljivega muzejskega gradiva, je treba izpostaviti pravico do osebnega dostojanstva, kar pa ni le pravica človeka – živečega tukaj in zdaj. Dostojanstvo do človeka se ne konča s smrtjo, ampak se spremeni v visokoetični odnos nas živih do pokojnih. Celovitost osebnega dostojanstva tako ni le pravna kategorija, ampak je predvsem civilizacijska norma.«*

V tradiciji Muzeoforuma kot dialoga slovenskega muzejstva s sodobnim muzejskim dogajanjem v svetu smo se obrnili na kolege iz Združenega kraljestva in našemu povabilu se je odzval dr. David Fleming, direktor Nacionalnih muzejev Liverpool in predsednik etičnega odbora Zveze muzejev Združenega kraljestva, ki je v svojem naslovnem predavanju izpostavil odgovorno vlogo in etično držo muzejev pri interpretaciji dediščine.

Našemu povabilu k razpravi na Muzeoforumu so se odzvali tudi strokovnjaki iz slovenskih muzejev, profesorji, raziskovalci, umetniki ter vsak po svoje opredelili pomen etičnih vidikov do dediščine, okolja in družbe nasploh. Predstavitve so spodbudile pomensko razpravo širokega kroga muzealcev in drugih strokovnjakov, obenem pa je bila izražena tudi želja, da se prispevki zberejo v zborniku ter se s tem omogoči trajnejši dostop do spoznanj o ravnanju s posmrtnimi ostanki živih organizmov in spoznanj o etičnih vprašanjih v povezavi s konkretnimi primeri te občutljive dediščine.

Gre za prvo zbirko prispevkov v Sloveniji z obravnavano tematiko in prepričani smo, da bo zapisano koristen pripomoček vsem, ki se in se bodo s tovrstno dediščino srečevali pri svojem delu.

ZAHVALA

Ob izidu zbornika, ki je dosegel namen Muzeoforuma, tj. s povezovanjem različnih strok omogočiti pretok znanja, se zahvaljujemo vsem, ki so kakor koli prispevali k njegovemu nastanku. Še posebej se zahvaljujemo vsem avtorjem prispevkov.

Elizabeta Petruša Štrukelj, vodja Muzeoforuma
Darinka Kolar Osvald, Muzej slovenske policije

INTRODUCTION

Ethics in Museums – How to Handle Remains of Living Organisms was the main topic of Muzeoforum, which took place at the Slovenian Police Museum in Ljubljana on 1 December 2014.

In the long tradition of this education event, which had been held since 1991 under the auspices of the Slovenian Museum Society, the topic of ethics had not been highlighted before. In 2014 a conference devoted to this topic was organised by the Slovenian Museum Society, followed by the publication of a compendium. Why then? Had the social climate changed? Had the attitude to this topic changed? Or the relationship to museum materials? It is no coincidence that Muzeoforum responded to the initiative of the Slovenian Police Museum for a discussion of ethical issues connected to the display of sensitive museum materials. Our museum faces this dilemma when it comes to its criminal collection, which is one of the fundamental collections of this specialized museum in Slovenia. It is no coincidence that the initiative also came from the Slovenian committee of the International Council of Museums (ICOM), which at that time was preparing the publication of the *ICOM Code of Ethics for Natural History Museums* (which came out in 2015).

It seems fitting to quote Vida Škerjanc, a history teacher, who wrote: »*When we talk about sensitive museum materials, we also need to mention the right to personal dignity, which is not merely the right of man living here and now. Dignified treatment does not end with a person's death but transforms into a highly ethical attitude of the living to the deceased. The integrity of personal dignity is not just a legal category but predominantly a civilizational norm.*«

In the tradition of Muzeoforum as a dialogue of the Slovenian museums with contemporary museum developments in the world, we reached out to colleagues from the United Kingdom and were pleased to host David Fleming, PhD, Director of National Museums Liverpool and President of the Ethical Committee of the Museum Association of the United Kingdom, who in his opening lecture emphasized the key role and ethical stance of museums in the interpretation of heritage.

Experts from other Slovenian museums, teachers, researchers, artists also took part in Muzeoforum's debate and, each in their own way, defined the significance of ethical aspects towards heritage, environment and society in general. Presentations triggered meaningful discussions of a wide circle of museum professionals and other experts. It was suggested that the presentations should be compiled in a compendium, which would enable a more permanent access to reflections on how to treat remains of living organisms and on ethical dilemmas in connection with concrete examples of this sensitive heritage.

This is the first such compendium in Slovenia on this topic and we believe that it will be a useful tool for anybody with a professional interest in this type of heritage.

ACKNOWLEDGEMENT

At the publication of the compendium, which has achieved the goal of Muzeoforum, i.e. to enable a flow of knowledge by connecting different branches, we would like to thank everybody who contributed to its publication, especially the authors of articles.

Elizabeta Petruša Štrukelj, leader of Muzeoforum
Darinka Kolar Osvald, Slovenian Police Museum

David Fleming¹

ETIKA IN MUZEJI²

Etično ravnanje krepi vlogo muzejev. Kodeksi muzejske etike so bili tradicionalno usmerjeni v vodenje zbirk, kar je bilo morda popolnoma pravilno, a ker imajo muzeji v družbi vedno večji pomen, je treba ponovno razmisliti o pomenu etike in etičnega ravnanja.

Muzejsko društvo Združenega kraljestva v novem kodeksu etičnega ravnanja³ izpostavlja tri glavna načela: vključevanje javnosti in javno dobro, upravljanje zbirk ter integriteto posameznika in institucij. V tem članku bom govoril o prvem izmed omenjenih načel – vključevanju javnosti in javnem dobru.

Vključitev in enakost postajata splošni vodili pri ravnanju muzejev. Vsi moderni muzeji želijo biti vključujoči in prvi na področju enakosti. Če želijo biti taki, pa se morajo spopasti z določenimi izzivi, zlasti s politiko in pristranskostjo, pa tudi z molkom, ki je bil pogosto značilen za muzeje.

V Nacionalnih muzejih Liverpool (NML)⁴ se spopadamo z molkom, saj pripravljamo različne aktivnosti in poskušamo vključiti vse zgodbe. Naše poslanstvo je postati vodilni v svetu glede vključujočih muzejskih dejavnosti.

Ključne besede: etika, muzeji, vključevanje javnosti, spopadanje z molkom, Nacionalni muzeji Liverpool

Kako pa se spopadamo z molkom?

Izzivanje molka

Naš film *The Power and the Glory (Moč in slava)*, ki ga prikazujemo v NML, je eden od primerov dobre prakse, ki poskuša prekiniti molk, ki obkroža britanski imperij. Je alternativa splošno sprejeti razlagi, ki na podlagi zgodb zavojevalcev namesto ljudi, ki so bili podjarmljeni, prikazuje britanski imperij kot nekaj popolnoma pozitivnega.

Tukaj bi težko razpravljali o zaslugah imperializma; dovolj je, če omenimo, da je zgodba o tem, kako si je majhen angleški narod uspel pridobiti prevlado nad četrtno svetovne populacije, polna dvomov in nasprotij. Eden od ekstremnih pogledov na to temo je:

¹ Dr. David Fleming je nosilec reda britanskega imperija, direktor Nacionalnih muzejev Liverpool od leta 2001 in član številnih muzejskih odborov ter organizacij (predsednik Zveze muzejev Združenega kraljestva, predsednik Zveze mednarodnih muzejev o človekovih pravicah (FIHRM), predsednik Zaveznitva muzejev za socialno pravičnost (SJAM) idr.). Po celem svetu predava o vodenju in upravljanju muzejev, o mestnih zgodovinskih muzejih, o socialni vključenosti, človekovih pravicah in muzejski etiki.

² Članek temelji na predavanju, ki je potekalo decembra 2014 na Muzeoforumu v Ljubljani.

³ Novi kodeks je bil soglasno sprejet na letni skupščini Muzejskega društva Združenega kraljestva, ki je novembra 2015 potekala v Birminghamu. Dostopno na: www.museumsassociation.org (obiskano januarja 2016).

⁴ Nacionalni muzeji Liverpool (National Museums Liverpool – NML) so ena od največjih muzejskih organizacij na svetu in združujejo osem muzejev (v nadaljevanju so navedena njihova izvirna imena v angleškem jeziku): International Slavery Museum (ISM), Lady Lever Art Gallery (LLAG), Merseyside Maritime Museum (MMM), Museum of Liverpool (MoL), Sudley House (SH), Border Force National Museum, Walker Art Gallery (WAG), World Museum (WM). Dostopno na: www.liverpoolmuseums.org.uk (obiskano januarja 2016).

»/.../ da je bil imperij domiselni, civiliziran podvig, ki ga ni bilo lahko voditi, a je prinesel koristi moderne družbe zaostalim narodom. Dejansko se pogosto omenja, da je bil britanski imperij, v nasprotju s francoskim, nizozemskim, nemškim, španskim, portugalskim in ameriškim, nekakšen vzor. Zelo razširjeno je mnenje, da so britanski imperij ustvarili in ohranjali z najmanjšo silo ter s kar največjim sodelovanjem hvaležnega domorodnega prebivalstva.«⁵

Alternativno mnenje pa je:

»Britanci razumljivo poskušajo pozabiti, da je bil imperij rezultat vojaških osvajanj in brutalnih vojn, ki so vključevale fizično in kulturno uničenje /.../, in da so bile izkušnje kolonializma za ljudi, ki so jih v resnici doživeli, zares najmanj toliko ali morda grozljivejše od trditev nasprotnikov imperija. Nove generacije ponovno odkrivajo zgodbe o uporih, zatiranju in odporu, zaradi katerih postane sprejeta imperialna različica dogajanja popolnoma nesmiselna.«⁶

Celo veliki imperialist Winston Churchill naj bi o britanskem imperiju povedal naslednje:

»Nismo mlad narod z nedolžno zgodovino in skromno dediščino. V času, ko so bili veliki narodi paralizirani zaradi barbarizma in notranjih vojn, smo si mi prisvojili nesorazmerno velik delež svetovnega bogastva in trgovine. Dobili smo vsa ozemlja, ki smo jih želeli, naše zahteve po nemotenem uživanju obsežnega in čudovitega imetja, ki je bilo pridobljeno pretežno z nasiljem in smo ga večinoma ohranjali s silo, pa se drugim pogosto zdijo manj utemeljene kot nam samim.«⁷

Pomembno dejstvo je, da obstaja ortodoksen pogled, ki so ga vcepljali generacijam britanskih šolarjev, češ da je bil britanski imperij v glavnem dober za vse, vključno s podjarmljenimi narodi. Film *The Power and the Glory* poskuša vzbuditi dvome o takšnem mišljenju ter spodbuditi gledalce, da razmišljajo o imperiju in njegovih posledicah, izzovejo molk, ki tako pogosto obdaja britanski pogled na imperij ter upoštevajo čezatlantsko trgovino s sužnji, odvisnost prvega industrijskega naroda na svetu od otroškega dela in stalnost težav, ki izhajajo iz angleške osvojitve Irske. Po mojem mnenju je to etičen pristop k zgodovini imperija.

Ozaveščanje

Naj muzej ohranja distanco do sodobnih vprašanj ali naj ima aktivnejšo vlogo? V NML smo se zavestno odločili za slednje. Verjamem, da morajo moderni muzeji ostati v stiku z aktualnimi vprašanji in jih ne sme biti strah izražanja lastnih stališč. Če želijo muzeji postati pomembni v življenju večine lokalnega prebivalstva, morajo biti opazni in ustrezno dojeti (kot pomembna institucija). Takšen status lahko pridobijo z izražanjem lastnih mnenj, namesto da bi se temu izognili ali, kar je še slabše, mnenje izrazili z zahrbtnim molkom.

Ne trdim, da je to lahko; ravno nasprotno, pogosto je treba sprejeti težke odločitve. Gre za vprašanje morale, poguma in etike, nič od naštetega pa ni preprosto. Zame vsekakor ni sprejemljiv argument, da bi morali muzeji v vseh zadevah ostati nevtralni. Etika ne vključuje nevtralnega stališča, temveč sprejete odločitve; etično je poskušati narediti »pravo« stvar. Seveda pa se pojmovanje tega razlikuje od osebe do osebe, a še vedno verjamem, da je moralni pogum bistvena lastnost zaposlenih v muzeju; ves čas sprejemamo odločitve in vsakič, ko kakšno sprejememo, izrazimo svoje osebno mnenje. To, kar bi rad dosegel, je poštenost glede procesov, in ne izgovor, da obstaja nevtralna, prava smer, ki ji muzeji vedno sledijo: v najboljšem primeru je to nesmiselno, v najslabšem pa dvolično.

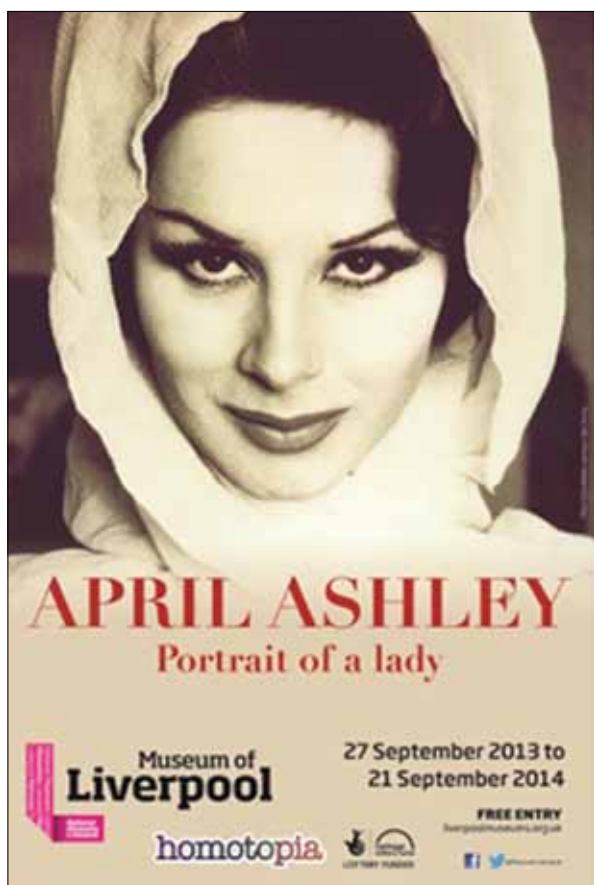
⁵ Richard Gott, *Britain's Empire: Resistance, Repression and Revolt*, New York, 2011, str. 3.

⁶ Gott 2011 (op.5), str. 3.

⁷ Winston Churchill, *Clive Ponting*, London, 1994, str. 132.

V NML smo pridobili sloves nekoga, ki se loteva težkih vprašanj. Tak primer je naša *April Ashley: razstava Portrait of a Lady (Portret dame)*, ki je bila v Muzeju Liverpoola na ogled v letih 2013 in 2014. April se je rodila v Liverpoolu leta 1935 kot George Ashley in je bila ena prvih oseb na svetu, ki so operativno spremenile svoj spol. Postala je neutrudna zagovornica transseksualne (ali trans) enakosti. NML je sodeloval z LGBT-umetnostjo (tj. lezbično, homoseksualno, biseksualno in transseksualno umetnostjo) in organizacijo Homotopia za socialno pravičnost ter pripravil razstavo, ki jo je obiskalo skoraj milijon ljudi, prikazovala pa je boj za družbene in zakonske spremembe za transseksualce. Razstava, ki jo je odprl nekdanji namestnik ministrskega predsednika lord John Prescott, je bila nameren poskus ustvarjanja večje strpnosti in razumevanja predsodkov, s katerimi se srečujejo transseksualci.

Danes NML redno sodeluje z organizacijami za ozaveščanje, kot je Homotopia, saj te prispevajo znanje, stike in vire, do katerih muzej nikoli ne bi imel dostopa.

Plakat razstave Muzeja Liverpoola
Foto: Arhiv NML

NML je podprl še eno akcijo, in sicer *Justice for the 96 (Pravica za 96)*. Na polfinalni tekmi za pokal FA med Liverpoolom in Nottingham Forestom, ki je potekala 15. aprila 1989 na nogometnem stadionu Hillsborough v Sheffieldu, je prišlo do tragične nesreče, ko je bilo 96 navijačev Liverpoola pomendranih do smrti. To je še vedno najhujša nesreča v angleški športni zgodovini, ki se je zgodila na stadionu. Že od same nesreče se družine in prijatelji žrtev borijo za razkritje vzrokov nesreče in odziva služb nujne pomoči in zlasti policije. Slednji so dolga leta zavračali krivdo in odgovornost ter jo skušali prevaliti na navijače kluba Liverpool. Boj za resnico traja še danes, več kot 25 let po samem dogodku.

Zaslon v Muzeju Liverpoola
Foto: Arhiv NML

Zdi se mi nepojmljivo, da bi moral NML ostati vzvišen do boja za resnico in akcije *Justice for the 96*. Smo muzej v mestu, ki je izgubilo veliko svojih sinov in hčera, in meščanom smo dolžni pokazati podporo akciji. To smo izrazili s tem, da smo del prostora v muzeju posvetili tej akciji in razstavili ikonske predmete, ki so jih ustvarili njeni zagovorniki ali so bili ustvarjeni skupaj z njimi. Ob 25. obletnici nesreče na stadionu Hillsborough, tj. 15. aprila 2014, smo datum nesreče prikazali v muzeju kot znak solidarnosti z družinami in prijatelji žrtev⁸.

V enem od naših muzejev ves čas potekajo aktivnosti ozaveščanja. Mednarodni muzej suženjstva nasprotuje vsem oblikam diskriminacije in kršitev človekovih pravic, vključno z rasizmom, izkoriščanjem dela otrok in izkoriščanjem žensk, ter seveda vsem oblikam suženjstva. Pri tem poiščemo partnerje, kot je Anti-Slavery International (Skupina za boj proti suženjstvu) ali Dalit Freedom Network (Mreža za osvoboditev Dalitov), s katerimi si delimo etične vrednote in cilje.

Plakati razstav Mednarodnega muzeja suženjstva.
Foto: Arhiv NML

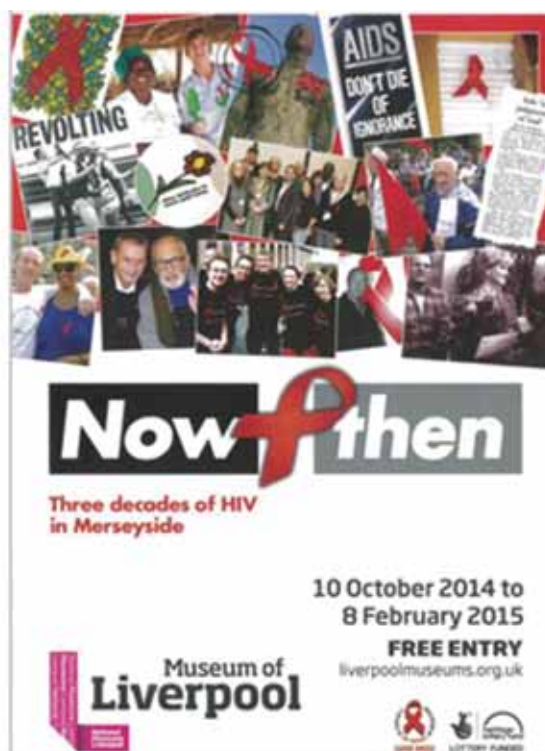
⁸ Nismo smeli uporabiti besed, kot je pravica, saj so nam povedali, da bi to lahko potencialno ogrozilo nepristranskost tekočih preiskav, povezanih s smrtnimi žrtvami, zato smo se odločili samo za prikaz datuma tragedije.

Vključitev vseh zgodb

Etično ravnanje pomeni iskanje priložnosti, ki lahko spremenijo stvari; pomeni pozitivne ukrepe namesto pasivnega čakanja na to, da se kaj zgodi. Pomeni pa tudi, da nas ne omejuje vsebina naših zbirk, ki verjetno ne odraža družbe okrog nas.

Plakata razstav Muzeja Liverpoola
Foto: Arhiv NML

Tako NML na primer sodeluje z različnimi partnerji z namenom zagotovitve, da bi naši muzeji prikazovali različne vidike sodobne družbe, kot so invalidnost, življenje z virusom HIV in demenca. Upam, da bo NML čez nekaj let sposoben razstaviti veliko takih zgodb, saj vse skupaj sestavljajo zgodovino sedanje družbe.

Aplikacija *My House of Memories* (Moja hiša spominov)
Foto: Arhiv NML

Rad bi naštel tri mednarodne primere muzejev, ki sledijo etiki z odločitvami, da osvetlijo sporna vprašanja. Prvi tak muzej je Narodni muzej zgodovine v Tirani, Albanija, kjer sem si ogledal razstavo otroških del na temo korupcije v albanski družbi. Drugi muzej je Romunski kmečki muzej v Bukarešti, ki ima v kleti razstavo o kritiki komunističnega obdobja. In tretji je Muzej o gulagih v Moskvi, Ruska federacija, kjer sem konec leta 2014 videl hudo nasprotovanje stalinizmu.

Narodni muzej zgodovine v Tirani, Albanija
Foto: Arhiv NML

Romunski kmečki muzej, Bukarešta, Romunija
Foto: Arhiv NML

Muzej o gulagih, Moskva, Rusija
Foto: Arhiv NML

Muzeji imajo prelahko delo, če se omejijo samo na tisto, kar je poznano in varno, na teme, ki niso žaljive in ne prinesejo kritik politikov. Toda to ni etično. Verjamem, da lahko z mednarodnim dialogom zagotovimo, da bo vedno več muzejev delovalo svobodno; politikom si je veliko težje podrediti muzeje, če so ti del mednarodne skupnosti, ki spodbuja ideje, kot je svoboda izražanja.

Zato je toliko pomembneje, da so muzeji vključeni v mednarodne mreže, kot sta SJAM (Social Justice Alliance of Museums) in FIHRM (Federation of International Human Rights Museums)⁹.

Literatura in viri

Churchill, Winston: *Clive Ponting*, London, 1994.

Federation of International Human Rights Museums (FIHRM). Dostopno na: www.fihrm.org (obiskano januarja 2016).

Gott, Richard: *Britain's Empire: Resistance, Repression and Revolt*, New York, 2011.

Museums Association. Dostopno na: www.museumsassociation.org (obiskano januarja 2016).

National Museums Liverpool (NML). Dostopno na: www.liverpoolmuseums.org.uk (obiskano januarja 2016).

Social Justice Alliance for Museums (SJAM). Dostopno na: www.sjam.org (obiskano januarja 2016).

© Avtorske pravice za vse slike so last National Museums Liverpool.

⁹ Obema se je mogoče svobodno pridružiti. Dostopno na: www.sjam.org in www.fihrm.org (obiskano januarja 2016).

ETHICS AND MUSEUMS

Ethical behaviour underpins the role of museums. Traditionally, museum codes of ethics have concentrated on the ethics of collections management, and that may have been entirely appropriate. However, as museums play an ever-more expansive role in society, it is necessary that we rethink what we mean by ethics and ethical behaviour.

The UK Museums Association in the new Code of Ethics flag up three main principles: public engagement and public benefit; stewardship of collections; and individual and institutional integrity. It is the first of these – public engagement and public benefit – which I shall address in this paper.

Inclusion and equality are becoming bywords for museum behaviour. All modern museums aspire to being inclusive and to being champions of equality. Being these things means confronting challenging issues, notably politics and bias, and the silences that have often characterised museums.

At National Museums Liverpool (NML) we challenge silences, we campaign, and we attempt to include all histories. Our Mission at NML is “to be the world’s leading example of an inclusive museums service”.

Key words: ethics, museums, public engagement, challenge silences, National Museums Liverpool

David Fleming, OBE MA PhD AMA is Director of National Museums Liverpool since 2001 and member of many Boards and Governing Bodies. He is President of the UK Museums Association, President of the Federation of International Human Rights Museums (FIHRM), President of the Social Justice Alliance for Museums (SJAM) etc. He has lectured worldwide on museum management and leadership, city history museums, social inclusion, human rights and politics, and museum ethics.

Darinka Kolar Osvald¹

EKSPONATI IZ SODNE MEDICINE V POLICIJSKEM MUZEJU – ETIČNE DILEME

V prispevku avtorica predstavlja lastno izkušnjo soočanja s specifičnim muzejskim gradivom. Ekspoziti človeških posmrtnih ostankov² so ji vzbujali številne dileme in vprašanja ter jo privedli do hipoteze, da ima človek tudi po smrti pravico do dostojanstva in posledično posebnega statusa v muzejskem okolju. Vse to, ob iskanju odgovora, kakšno naj bi bilo ustrezno ravnanje s specifičnimi ekspoziti v policijskem muzeju, jo je vodilo v raziskovalni proces in sicer v raziskovanje zgodovine poslanstva policijskega muzeja in njegovih zbirk, spremljanje odzivov muzejskih obiskovalcev in širše javnosti, preučevanje sorodnih zbirk v drugih muzejih, raziskovanje različnih področij (od prava³, kriminologije, viktimologije, sodne medicine do etike, človekovih pravic, umetnosti, muzeologije) in tudi k pobudi⁴, da se o temi razpravlja v širšem muzejskem oziroma strokovnem okolju. Slednje se je uresničilo na Muzeoforumu⁵ v Muzeju slovenske policije decembra 2014.⁶

Ključne besede: policijski muzej, posmrtni ostanki, človekove pravice, muzejska etika, sodna medicina

Uvodno razmišljanje muzealke

Posmrtnimi ostanki žrtev kaznivih dejanj in nesreč, ki sem si jih leta 2011 ogledala v razstavnem prostoru Muzeja slovenske policije, so mi poleg nelagodja vzbujali tudi empatijo oziroma refleksijo. Zaradi nove službene vloge so posebej pritegnili mojo pozornost.

Ob vprašanju, kaj mi sporočajo kot obiskovalki muzeja, se je pojavilo še mnogo instinktivnih vprašanj in odgovorov, ko sem se miselno prestavila v vitrino - v vlogo ekspozita. Ali res lahko v Sloveniji kot žrtev zločina pristanem v takšni javno ogledni vitrini? Ne, tega si ne bi želela. Tako bi namreč postala še žrtev družbe, ki bi me javno razstavila in žrtev javnosti, ki bi si posmrtne ostanke ogledovala, o njih razpravljala, jih fotografirala, posnetke v različnih kontekstih tudi uporabljala ipd.⁷ Ne, to ni pieteta do pokojnih, se je oglašal notranji glas. Slovenija je nedvomno država, ki zagotavlja spoštljivo ravnanje z umrlimi v vseh družbenih okoljih. In kaj naj z ekspoziti človeških posmrtnih ostankov storim v vlogi muzealke? To je bilo naslednje vprašanje. Vitrino sem prekrila s črnim pregrinjalom, fotografije ekspo-

¹ Darinka Kolar Osvald je univerzitetna diplomirana umetnostna zgodovinarica. V Ministrstvu za notranje zadeve/Policiji je začela delati leta 2000 kot kriminalistična inšpektorica specialista za področje preiskovanja kriminalitete povezane s kulturno dediščino/umetninami, od leta 2011 opravlja delo kustodinje in vodje Muzeja slovenske policije.

² Z izrazom posmrtni ostanki so v tem besedilu poimenovana okostja, deli okostja, deli trupla in fetusi.

³ Pregledani so bili raznovrstni viri različnih pravnih panog in podpanog oziroma pravnih vej, kot so ustavno, civilno, upravno, kazensko, policijsko, medicinsko, zdravstveno, komunalno pravo ...

⁴ Dokument MNZ-Policija, št. 621-9/2013 z dne 21. 12. 2012, s predlogom, da se tema Človeško telo kot razstavni ekspozit predstavi in obravnava na Muzeoforumu v Muzeju slovenske policije. Arhiv Muzeja slovenske policije.

⁵ Muzeoforum je strokovna prireditev slovenskih muzealcev z mednarodno udeležbo, ki je bila zasnovana leta 1991. Je oblika javnega razpravljanja o položaju muzeologije in njeni vlogi v vsakdanji praksi. Dostopno na: http://www.smd-drustvo.si/5_dejavnosti.htm#muzeoforumo (obiskano 28. 6. 2015).

⁶ *Muzeoforum v Muzeju slovenske policije, sporočila za javnost*, 2. 12. 2014. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/component/content/article/35-sporocila-za-javnost/75791-muzeoforum-v-muzeju-slovenske-policije?tmpl=component&print=1&page=&lang> (obiskano 28. 6. 2015); *Etika v muzejih, ravnanje z ostanki živih organizmov - vabilo/program*. Dostopno na: http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/1%20Muzeoforum/muzeoforum_2014_12%20vabilo.pdf (obiskano 28. 6. 2015).

⁷ Na svetovnem spletu je bilo v povezavi z Muzejem slovenske policije več posnetkov sodnomedicinskih ekspozitov tudi na muzejski spletni strani. Izpiski spletnih strani iz leta 2011. Arhiv Muzeja slovenske policije.

natov umaknila z muzejske spletne strani.⁸ Hkrati sem začela hipotezo preverjati v različnih strokah ter iskati odgovore, kako v muzeju ravnati s sodnomedicinsko zbirko.

Vitrina eksponatov sodne medicine v razstavnem prostoru Muzeja slovenske policije, prekrita leta 2011
Foto: Muzej slovenske policije

Zgodovina slovenskega policijskega muzeja⁹

Leta 1920 je uprava policije v Ljubljani po zgledu drugih držav začela snovati policijsko zbirko za kriminalistični muzej. Ta je bil namenjen izpopolnjevanju znanja orožnikov in policistov, ki so bili zadolženi za obravnavanje kriminala. Pozneje je deloval v različnih organizacijskih enotah organov za notranje zadeve in pod različnimi imeni.¹⁰ V pisnih virih najdemo poimenovanja Kriminalistični muzej, Muzej organov za notranje zadeve, Muzej Izobraževalnega centra organov za notranje zadeve, Muzej Republiškega sekretariata za notranje zadeve, Muzej Ministrstva za notranje zadeve in od leta 2006 Muzej slovenske policije¹¹.

V preteklosti je muzej deloval na več lokacijah v Ljubljani in njeni okolici. Na sedanje mesto, tj. v Tacen, je bil preseljen leta 1970, z uradnim odprtjem 13. maja 1973 pa je v novo-zgrajeni šoli za notranje zadeve dobil celo nadstropje razstavnih prostorov.¹² Po ukinitvi srednješolskega policijskega izobraževanja na prelomu tisočletja je bila stalna razstava deponirana, hkrati pa se je začel pripravljati koncept novega slovenskega policijskega muzeja za najširšo javnost, skupaj z iskanjem ustrezne lokacije za njegovo delovanje.¹³ Medtem je bil leta 2006 v manjših začasnih prostorih v Tacnu razstavljen skromen delen povzetek nekdanje »šolske« razstave, ki je na ogled še danes.

⁸ Od prekritja vitrine septembra 2011 ni več noben obiskovalec fotografiral eksponatov sodne medicine za javno objavo. Obiskovalci muzeja so bili opozorjeni, da gre za posebno študijsko gradivo, ki ni namenjeno prostemu fotografiranju.

⁹ Muzej je doslej zamenjal več imen, zato se ob splošnih omembah in opisih v tem prispevku uporablja poimenovanje slovenski policijski muzej ali policijski muzej.

¹⁰ Biserka Debeljak, *Muzej organov za notranje zadeve. Katalog in zapiski o zgodovini muzeja, muzejskih predmetih in ljudeh, ki so ga ustvarjali*, Ljubljana, 2005, str. 23-34.

¹¹ *Otvoritev Muzeja slovenske policije, sporočila za javnost*, 20. 12. 2006. Dostopno na: http://www.policija.si/index.php/novinarsko-sredie/index.php?option=com_content&view=article&id=3949 (obiskano 28. 6. 2015).

¹² Debeljak 2005 (op. 10), str. 23-34.

¹³ Leta 1999 je Ministrstvo za notranje zadeve v odgovoru na poslansko vprašanje o nadaljnji usodi slovenskega policijskega muzeja med drugim zapisalo: »Zavedamo se, da so eksponati pomembni za muzejsko dejavnost v širšem smislu, zato intenzivno iščemo prostore v okviru MNZ RS, kjer bi muzej lahko uredili ter ga postavili tudi drugim policijskim dejavnostim, kot je to običaj v tujini. Na tak način bi omogočili ogled muzeja širši javnosti ter ga preoblikovali v moderen muzej, kjer bi za nemoteno delovanje skrbeli tudi ustrezni kadri.« Glej: O Kriminalističnem muzeju v Tacnu, *Poročevalec*, št. 3, 19. 1. 1999, str. 5-6; Darinka Kolar Osvald, *Zasnova nove stalne razstave Muzeja slovenske policije, projektna naloga – idejna zasnova*, Ljubljana, 2011.

Slovenski policijski muzej je imel ves čas status specialnega muzeja na republiški oziroma državni ravni. Večino svojega obstoja je bil kot študijski kabinet namenjen in praviloma dostopen le strokovni javnosti, katere delo se je vezalo na zatiranje kriminalitete. Obiskovali so ga kadeti, učenci srednje policijske šole, kandidati za policiste, pripadniki vojne policije, delavci organov za notranje zadeve, sodišč in tožilstva, pooblaščen delavci republiškega sekretariata za pravosodje in upravo, penologi, študenti pravne in medicinske fakultete ter fakultete za družbene vede, socialni delavci, etnologi, defektologi in drugi strokovnjaki.¹⁴ V zadnjem obdobju je svoja vrata začel odpirati tudi širši javnosti. »Muzej je namenjen strokovni in obči javnosti: za strokovno javnost je pomembno učilo, s katerim se ta seznanja z dokazanimi primeri kaznivih dejanj in odkrivanjem njihovih storilcev ter načini odkrivanja, preiskovanja in dokazovanja kaznivih dejanj; za občo javnost pa je seznanitev z različnimi oblikami kriminalitete pomembna s preventivnega vidika, saj posameznika opozori, naj dodatno poskrbi za lastno varnost in varnost svojega premoženja ter tako zmanjša možnost, da postane žrtev kriminala.« je bilo leta 2008 objavljeno na spletni strani Muzeja slovenske policije. Ob tem je bilo dodano, da lahko muzej obiščejo samo polnoletne osebe.¹⁵

V muzeju se je zbiralo gradivo o kriminaliteti¹⁶ v Sloveniji, slovenski kriminalistiki¹⁷, izvrševanju kazenskih sankcij, delovanju organov za notranje zadeve, razvoju varnostnega sistema ter aktivnostih policije pri osamosvajanju Slovenije. Hkrati se je muzej vsebinsko delil na dva sklopa oziroma oddelka: šolskega in zgodovinskega. Šolski je bil namenjen kriminalistiki, iz zgodovinskega pa so se pripravljale tudi gostujoče razstave za predstavljanje organov za notranje zadeve/policije širši javnosti, po različnih krajih Slovenije.¹⁸ Tak model muzejskega delovanja se je ohranil do danes.

Kriminalistični oddelok¹⁹

V Kriminalističnem oddelku muzeja so predstavljene naslednje zbirke: krvni in spolni delikti (uboji, umori, detomori, spolno nasilje, ilegalni splavi ...), akcija Sprava (poboji po drugi svetovni vojni), forenzični laboratorij, premoženjski delikti (tatvine, ropi, poškodovanje tuje lastnine, požigi ...), ilegalni prehodi čez državno mejo, gospodarska kriminaliteta (goljufije, ponarejanje denarja in listin, davčne utaje, tihotapstvo ...), ilegalne droge in penološka zbirka (razvoj kazenskega prava, primeri dokazovanja krivde in izvrševanja kazenskih sankcij v preteklosti).

Muzej je gradivo za kriminalistične zbirke pridobival predvsem iz notranjih organizacijskih enot policije in s sodišč. Slednja so mu po pravnomočnih obsodbah storilcev pošiljala predmete, povezane s kaznivimi dejanji, sodna mnenja, povzetke sodb, fotografije krajev kaznivih dejanj ipd.²⁰

Predstavitve kazenskih primerov so bile pripravljene po enotnem vsebinskem in oblikovnem konceptu, nastalem leta 1973 za tedanji novi kriminalistični muzej.²¹ Na panojih so črno-beli fotografski posnetki

¹⁴ Pravilnik o delu muzeja in sveta muzeja Izobraževalnega centra organov za notranje zadeve, 7. 1. 1983, 2. člen; Pravilnik o delu muzeja Ministrstva za notranje zadeve, 1. 8. 1996, 2. člen, ki je veljal do leta 2005.

¹⁵ Arhivski dokumenti Muzeja slovenske policije o vzpostavitvi spletne strani in spletna stran Muzeja slovenske policije. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/novinarsko-sredie/muzej-slovenske-policije> (obiskano 7. 3. 2016).

¹⁶ Pojem kriminaliteta zajema ravnanje ljudi, ki napadajo ali ogrožajo človekove temeljne vrednote: življenje in telesno nedotakljivost, svobost in pravice, premoženje in varnost, pa tudi temeljne družbene vrednote, kot so družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše institucije. Glej: Ljubo Bavcon, Alenka Šelih, Damjan Korošec, Matjaž Ambrož, Katja Filipič, *Kazensko pravo*, Ljubljana, 2009, str. 31.

¹⁷ Kriminalistika je veda o odkrivanju in preiskovanju kaznivih dejanj. Tako jo je poimenoval dr. Hans Gross (omenja se kot njen začetnik) v tretji izdaji svojega znamenitega učbenika *Priročnik za preiskovalne sodnike* iz leta 1899. Glej: Darko Maver in soavtorji: *Kriminalistika*, Ljubljana, 2004, str. 30.

¹⁸ Debeljak 2005 (op. 10), str. 23-32; *Muzej slovenske policije – gostovanja*. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/component/content/article/259-gostovanja/7873-gostovanja> (obiskano 7. 3. 2016).

¹⁹ Gre za opis oddelka, postavljenega leta 2006 iz primerov nekdanjega kriminalističnega muzeja, ki se do danes v zasnovi ni bistveno spremenil.

²⁰ Debeljak 2005 (op. 10), str. 25, 26, 30.

²¹ Debeljak 2005 (op. 10), str. 25, 26, 30, 35-37.

neposredno z ogledov krajev kaznivih dejanj ter fotografije dokazov in besedilna polja – bel tipkopis na črni podlagi, z opisom motiva, načina storitve dejanja ter načina odkritja storilca, vključno z odgovori na sedem »zlatih« vprašanj kriminalistike.²² V vitrinah pod panoji so t. i. corpora delicti – predmeti, povezani s kaznivimi dejanji. Gre za sekire, različna bodala in orodja, strelno orožje, predmete, predelane v nevarno orožje, raznovrstne vlomilske pripomočke, vlomljene blagajne, razne dokumente, ponaredke denarja, različne vrste mamil in narkomanskega pribora, pripomočke za tihotapljenje ipd.

Potem ko se je muzej začel odpirati za širšo javnost, je bila leta 1998 na gradivu razstavljenih kriminalnih primerov (dokumentih, fotografijah, opisih) prekrita identiteta storilcev in žrtev kaznivih dejanj. Kot podlaga za ta poseg je omenjen Zakon o varovanju osebnih podatkov. Prikriti priimki in imena naj bi izražali pieteto do žrtev in njihovih sorodnikov.²³ Drugih prilagoditev kriminalističnih primerov za javno prikazovanje ni bilo. Primeri, ki so bili predstavljeni v policijskem muzeju do leta 2001, so bili objavljeni v katalogu, ki ga je Ministrstvo za notranje zadeve leta 2005 izdalo in objavilo na spletni strani Muzeja slovenske policije.²⁴

Ekspoziti sodne medicine

V zbirki krvnih deliktov so se od leta 1973, v posebni vitrini, prikazovali preparati in identifikacijski predmeti, ki jih je muzeju poslal Inštitut za sodno medicino iz Ljubljane.

Muzej je največ »predmetov« prevzel leta 1972. To je razvidno iz inventarne knjige Kriminalističnega muzeja RSNZ SR Slovenije, kjer so ti zapisani z registrskimi in inventarnimi številkami, skupaj z opisom. Preberemo lahko na primer: »OKD114/glava/preparat s številnimi vsekaninami po udarcih z me-sarsko sekiro – uboj; OKD115/identifik. pr./lobanja; OKD118/roka/preparat ubitega z udarcem električ-nega toka; OKD119/koža/preparat, preluknjana po izstrelu naboja; OKD126/embrio/okostje, nosečnost 6 mesecev, spodnja meja relativne sposobnosti za življenje; OKD129/srce/preparat z vstrelino« idr.

Inštitut za sodno medicino je leta 1945 začel delovati znotraj Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani kot učna, znanstveno-raziskovalna ter operativno-zdravstvena ustanova z mrliško pregledno službo²⁵ in obdukcijsko dejavnostjo²⁶. Prvi predstojnik je bil prof. dr. Janez Milčinski²⁷. Najprej so se na inštitutu uveljavile toksikologija, alkoholometrija, medicinska kriminalistika in hematologija, pozneje pa katastrofna služba in izvedenstvo, ki so ga poimenovali ljubljanska izvedenska šola, ter medicinska etika in deontologija.²⁸

²² Po Hansu Grossu je sedem »zlatih« vprašanj: wer, was, wo, womit, warum, wie, wann (kdo, kaj, kje, s čigavo pomočjo, zakaj, kako, kdaj); in so jih celo kot geslo sedmih zlatih W-jev zapisali ob prvi kolektivni razstavi policijskih oblasti v Dresdnu leta 1912. Glej: Anton Dolenc: *Medicinska etika in deontologija II, Razprave*, Ljubljana, 1997, str. 176.

²³ Debeljak 2005 (op. 10), str. 36.

²⁴ Debeljak 2005 (op. 10). Dostopno na: <http://www.policija.si/images/stories/Publikacije/PDF/muzej.pdf> (obiskano 1. 7. 2015).

²⁵ *Uredba o mrliški pregledni službi* (Uradni list LRS, št. 11/1948) v 1. členu določa, da služba znotraj svoje dejavnosti pomaga organom javne varnosti, javnega tožilstva in sodišč pri preiskovanju kaznivih dejanj ter ohranitvi sledov in predmetov kaznivega dejanja. Te določbe so se vse do danes ohranile v pravnih predpisih o mrliški pregledni službi. Glej: *Pravilnik o mrliški pregledni službi* (Uradni list SRS, št. 15/1973); *Pravilnik o pogojih in načinu opravljanja mrliške pregledne službe* (Uradni list RS, št. 56/1993).

²⁶ Obdukcija ali avtopsijska je preiskovanje trupla, navadno z raztelesenjem zaradi ugotovitve vzroka smrti. Glej: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU-Portal BOS. Dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (obiskano 7. 3. 2016); Obdukcija mrtvih se je in se opravlja znotraj zdravniške službe oziroma zdravstvene dejavnosti. Glej: *Zakon o zdravstvenem varstvu* (Uradni list SRS, 38/1974); Benje Mihelčič idr., *Osnove pravne ureditve s področja zdravstvenega varstva in javnega zdravja*, Ljubljana 2009, str. 84-87, 113-118.

²⁷ Janez Milčinski (1913–1993), doktor prava in medicine, redni profesor za sodno medicino Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, je pionir sodne medicine na Slovenskem in pomembna avtoriteta za medicinsko etiko, deontologijo in izvedenstvo. Napisal je temeljna dela za navedena področja. Bil je predstojnik Inštituta za sodno medicino (od leta 1945 do upokojitve leta 1983) ter predstojnik Katedre za sodno medicino in medicinsko deontologijo (od ustanovitve leta 1973 do leta 1983), ob tem pa je opravljal še številne druge funkcije. Bil je član sveta Kriminološkega inštituta Univerze v Ljubljani (1961-1968), član komisije za kriminalistični muzej – od leta 1968 itd. Glej: Tomaž Rott, *Akad. prof. dr. prava in dr. med. Janez Milčinski*, Zdravniška zbornica, ISIS, 2011. Dostopno na: <http://www.zdravnikazbornica.si/isis/1081/121/13/akad-prof-dr-prava-in-dr-med-janez-milcinski>; Zgodovina Inštituta, Inštitut za sodno medicino. Dostopno na: http://www.ism-mf.si/Zgodovina_instituta/ (obiskano 10. 7. 2015).

²⁸ Rott 2011 (op. 27).

Sodelovanje izvedencev medicinske stroke v kazenskih postopkih, ki so bili strokovna pomoč pri dokazovanju kaznivih dejanj, je poznano že iz daljne zgodovine. Omenja se v delih *Constitutio Criminalis Carolina* (Kazenskem zakoniku Karla V.) iz leta 1532, *Constitutio Criminalis Theresiana* (Kazenskem zakoniku Marije Terezije) iz leta 1769 idr.²⁹ V Zakoniku o kazenskem postopku Federativne ljudske republike Jugoslavije (Uradni list FLRJ, št. 40/1953, 240.-247. člen) so bile oblikovane določbe, ki so posebej uredile delo sodno-medicinskih izvedencev pri nas in veljajo še danes. V Zakonu o kazenskem postopku – ZKP (Uradni list RS št. 63/1994 in spremembe, 259.-266. člen) se določajo pregled in raztelesenje trupla, pregled obdolženca, toksikološke preiskave, vprašanja, na katera morajo izvedenci odgovoriti pri podajanju mnenja ipd.

Delo inštituta za sodno medicino, kot nacionalne enote je bilo ves čas močno povezano s preiskovanjem in dokazovanjem kaznivih dejanj, predvsem krvnih deliktov. Postalo je sestavni del kriminalističnih in pravosodnih postopkov oziroma postopkov kazenskega prava v Sloveniji. »Sodna (forenzična) medicina je medicinska specialna stroka, ki posreduje medicinske ugotovitve pravnim forumom (v najširšem pomenu besede), tako v kazenskih kot v civilnih zadevah.« To je leta 1956 zapisal prof. dr. Janez Milčinski na prvi strani znamenite »črne knjige« *Sodna medicina, uvod v delo z izvedencem*. V kazalu so navedene naslednje teme: smrt in spremembe na truplu (vzrok, znaki, čas, ugotavljanje smrti ...), identifikacija (živih oseb in trupel), najrazličnejše poškodbe (s topim predmetom, strelne, termične, električne), detektor, splav, zadušitve, zastrupitve itd.³⁰ Gre za prvi in še vedno aktualen slovenski učbenik, ki je nastal na pobudo Državnega sekretariata za notranje zadeve LRS (ta je knjigo tudi izdal). Nastanek učbenika je povezan s pedagoškim delom prof. Milčinskega, ki je sodno medicino predaval na Medicinski fakulteti, Pravni oziroma juristični fakulteti in od leta 1947 tudi na tečajih oziroma v šolah Državnega sekretariata za notranje zadeve.³¹

Sodnomedicinski ekspoziti so bili v kriminalistični muzej vključeni kot študijski pripomoček za pouk sodne medicine,³² ki je bila v predmetnikih strokovnih šol za notranje zadeve, v katerih so se izobraževali kadeti-miličniki oziroma pozneje policisti.³³ Po navedbah tedanje kustodinje muzeja Biserke Debeljak, so muzej obiskovali samo učenci zadnjih letnikov, kar se ujema z načrtom sodnomedicinskega izobraževanja, ki je bilo na urniku na koncu šolanja. Obisk muzeja z ogledom grozljivih resničnih prizorov krvnih deliktov je bil za učence tudi neposredna predpriprava na delo in nadgradnja predhodno pridobljenega teoretičnega znanja pravnih in policijskih predmetov.³⁴

Odzivi širše javnosti

Ko sem bila leta 2011 prisotna pri ogledu vodstva oziroma ko sem vodila po kriminalistični zbirki slovenskega policijskega muzeja, sem opazila pri skupinah širše javnosti, pri t. i. »laičnih obiskovalcih«³⁵, da so se nekateri zaradi nelagodja izognili sodnomedicinske vitrine ali zapustili razstavni prostor, ko je bila na vrsti njena predstavitev. Nekateri drugi so ekspozite ob različnih komentarjih fotografirali in nekaj posnetkov sem pozneje videla objavljenih na svetovnem spletu. Tudi novinarjem se je vitrina zdela zanimiva.³⁶

²⁹ Dolenc 1997 (op. 22), str. 183, 253-258, 531.

³⁰ Janez Milčinski, *Sodna medicina, uvod v delo z izvedencem*, Ljubljana, 1956, str. 1-4.

³¹ Rott 2011 (op. 27).

³² Mag. Biserka Debeljak, ki je bila kustodinja in vodja muzeja v letih od 1971 do 2011, je povedala, da so bili ekspoziti z Inštituta za sodno medicino v muzej preneseni na predlog komisije za kriminalistični muzej, ki so jo sestavljali strokovni delavci Republiškega sekretariata za notranje zadeve in predstavniki zunanjih institucij, med katerimi je bil prof. dr. Janez Milčinski kot predstojnik sodnomedicinskega inštituta Ljubljana, ki je sodno medicino (bodočim) delavcem organov za notranje zadeve predaval tudi v Tacnu. Ustni vir 18. 11. 2014.

³³ *Predmetnik in učni načrt Strokovne šole za notranje zadeve*, Odsek za miličnike kadete, 1970. Socialistična republika Slovenija, Strokovna šola za notranje zadeve v Ljubljani, 1970; *Predmetnik in učni načrt Strokovne šole za notranje zadeve*, Odsek za delavce milice, Socialistična republika Slovenija, Strokovna šola za notranje zadeve v Ljubljani, 1970.

³⁴ V predmetnikih začetnih letnikov so bili ob splošnih srednješolskih predmetih tudi Uvod v pravo, Upravno pravo, Osnove mednarodnega javnega prava, Kazensko pravo, Kriminalistika ipd.

³⁵ Gre za skupine obiskovalcev, ki se pred obiskom muzeja niso ukvarjali s kazenskopravnim področjem.

³⁶ Jasmina Muhič, *Pred dvajsetimi leti so ubijali z metlo, danes s hladnimi orožji*, Pomurec.com, 2011. Dostopno na: <http://www.pomurec.com>.

V povezavi z odzivi oziroma mnenjem javnosti o kriminalistični zbirki Muzeja slovenske policije je posebej zanimiv prispevek novinarka Urše Zupan FOTO IN VIDEO: Po sledih slovenskih zločincev..., ki je bil objavljen 31. marca 2011 na spletni strani 24.ur.com.³⁷ Novinarka je v njem predstavila muzej in kriminalistično zbirko na podlagi neposredno vodenega ogleda.³⁸ V prispevku so tudi fotografije, videoposnetki in opisi sodnomedicinske vitrine. Novinarka jo omenja kot nenavadno vitrino z deli človeških teles, ob kateri marsikaterega obiskovalca spreleti srh. Fotografije pa opisuje: »Vitrina z ekspoziti, ki si jih Muzej slovenske policije izmenjuje z Inštitutom za sodno medicino.«, »V njej hranijo zarodke, tetovaže, odrezane roke in glave.«, »Odrezana glava pripada ženski, ki jo je njen mož iz ljubosumja dvanajstkrat zabodel.« ipd.

Prispevek je bralcem omogočal napisati komentar. V dveh dneh je prispelo 86 komentarjev. Ob njihovem pregledu lahko ugotovimo naslednje: 46 jih piše o kriminaliteti in policijskem delu ter se ne nanašajo neposredno na muzej, štirje govorijo o muzeju na splošno, 36 pa se jih nanaša na ekspozite iz sodne medicine. Od teh je večina (29) negativnih. Iz njih je razbrati mnenje najširše »laične« javnosti. Ta je nad prizori šokirana, zgrožena, izraža negativno mnenje o policiji, ki ekspozite razstavlja, prikazovanje se ji zdi nepotrebno za širšo javnost, sprašuje se o etičnosti razstavljanja in predstavljanja, pieteti do umrlih ter pravicah žrtev in njihovih svojcev.

Človekove osebnostne pravice in posmrtno pravno varstvo umrlega

V pravnem pomenu so človekove pravice³⁹ s pravnimi pravili urejena upravičenja posameznika v razmerju do državne oblasti, praviloma zapisana v najvišjem pravnem aktu države – ustavi.⁴⁰

Temeljne pravice človeka in z njim klasični pojem ustavnosti je leta 1789 razglasila *Deklaracija o pravicah človeka in državljana*, ki je dve leti za tem postala sestavni del francoske ustave.⁴¹

Po drugi svetovni vojni so človekove pravice poleg državnih ustav začeli urejati in varovati številni akti mednarodnega prava.⁴² Prvi pomembni univerzalni dokument, imenovan tudi »človeška ustava«, je bil *Splošna deklaracija človekovih pravic* (SDČP), ki jo je 10. decembra 1948 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov. Z izhodiščnim priznavanjem prirojenega človeškega dostojanstva kot izvora vseh pravic in priznavanjem enakih pravic vseh članov družbe je ta deklaracija postala temelj številnih poznejših mednarodnih in regionalnih dokumentov⁴³, tudi *Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* (EKČP), ki so jo 4. novembra 1950 v Rimu sprejele članice Sveta Evrope.

com/vsebina/5226/Pred_dvajsetimi_leti_so_ubijali_z_metlo__danes_s_hladnimi_orožji (obiskano 10. 7. 2015).

³⁷ Urša Zupan: *FOTO in VIDEO: Po sledih slovenskih zločincev ...*, 24.ur.com. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/foto-in-video-po-sledih-slovenskih-zlocincev.html> (obiskano 10. 7. 2015).

³⁸ Novinarka je po muzeju vodila mag. Biserka Debeljak, avtorica razstave.

³⁹ Za hierarhično najvišje pravice, ki so ustavne, se v pravnih virih poleg besedne zveze »človekove pravice« pojavljajo še »temeljne pravice«, »temeljne človekove pravice«, »ustavne svoboščine in pravice«, »človekove pravice in temeljne svoboščine«. Glej: Marijan Pavčnik, Namesto uvoda, *Temeljne pravice* (ur. Marijan Pavčnik idr.), Ljubljana, 1997, str. 15.

⁴⁰ Igor Kaučič, Franc Grad: *Ustavna ureditev Slovenije*, Ljubljana, 2008, str. 97.

⁴¹ Boj za človekove pravice je star toliko kot politična oblast, začetke sodobne zasnove človekovih pravic pa zasledimo v 17. in 18. stoletju. Kot pridobitev meščanskih revolucij so nastali prvi pisni ustavni akti in dokumenti o človekovih pravicah – deklaracije, ki so jih pozneje vnašali v ustave. Glej: Kaučič, Grad 2008 (op. 41), str. 99.

⁴² Grozote druge svetovne vojne, z najhujšimi in najbolj množičnimi kršitvami človekovih pravic, so vodile v prepričanje, da bi se vsaj delu teh kršitev lahko izognili, če bi obstajal učinkovit mednarodni sistem njihovega varovanja. Glej: Borut Bohte, Mednarodno varstvo temeljnih pravic, *Temeljne pravice* (ur. Marijan Pavčnik idr.), Ljubljana, 1997, str. 442.

⁴³ Na podlagi tega so bili sprejeti: *Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah* iz leta 1966, *Mednarodni pakt o državljan-skih in političnih pravicah* iz leta 1966 (SDČP in pakta so trije glavni dokumenti o človekovih pravicah, imenovani *Mednarodna lista o človekovih pravicah*), *Deklaracija o temeljnih pravicah žrtev dejanj in zlorabe moči* iz leta 1985, *Deklaracija o človekovih pravicah Svetovnega zdravniškega združenja* iz leta 1990 idr. Glej: Anton Dolenc, *Medicinska etika in deontologija, Dokumenti s komentarjem*, Ljubljana, 1993, str. 152, 201–218.

Pravni viri človekove pravice primarno delijo na osebnostne, ki jim pripisujejo naddržaven, univerzalen pomen, in politične oziroma vezane na konkretno državo. V tem smislu jih že v svojem poimenovanju razlikuje *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* iz leta 1789. Prve so označevali kot naravne, absolutne, nezastarljive in neodtujljive. Takšno pojmovanje so utemeljevali s prepričanjem, da se človek rodi svoboden, s prirojenimi pravicami in svoboščinami, ki so obstajale pred državo, zato jih ta ne more dati in tudi ne odvzeti.⁴⁴ Mora pa jih priznati in zavarovati za vse enako in v vseh razmerjih.⁴⁵

Osebnostne pravice so:⁴⁶ pravica do življenja, zdravja in telesne integritete (človekovo življenje je nedotakljivo, prepovedani so smrtna kazen, mučenje, skrunitev trupla ...), pravica do prostosti, pravica do časti in dobrega imena (varuje se tudi po smrti), pravica do imena in osebne identitete, pravica do lastne podobe in glasu, pravica do osebnega življenja (zasebnosti), pisemske tajnosti ter duševne integritete (svobode odločanja, pietete ...). Število osebnostnih pravic ni omejeno, saj se te spreminjajo z razvojem družbe (na primer z razvojem fotografije je nastala pravica do lastne podobe ipd.). Hkrati se spreminja pomen posameznih pravic – na primer privolitev pacienta v zdravljenje so včasih šteli kot poseg v telo, danes pa kot pravico do samoodločbe. Nekatere od naštetih pravic niso absolutne – na primer pravica do lastne podobe pri javnem objavljanju posnetkov je soodvisna od interesa javnosti.⁴⁷

Definicije osebnostne pravice opredeljujejo kot civilne, nepremoženjske, neprenosljive pravice, ki nastanejo z rojstvom in se končajo s smrtjo. So notranje dobrine človeka, ki mu pripadajo kot biološkemu in socialnemu bitju in mu zagotavljajo nemoteno uresničevanje svojega bistva. So strogo osebne, individualne⁴⁸ in niso v pravnem prometu. Posameznik lahko privoli v določen poseg v svojo dobrino oziroma se nekaterim pravicam odpove (na primer dopusti objavo fotografije, daruje del telesa ...).⁴⁹

Demokratizacija družbe in spreminjanje vrednot za večjo humanizacijo in spoštovanje človeka kot osebnosti vse bolj postavljata v ospredje vprašanja o človekovih svoboščinah in pravicah ter njihovo varstvo, še zlasti v odnosu do bolj ali manj samovoljnih posegov države.⁵⁰ Po javnomnenjskih raziskavah so za večino prebivalstva današnjih evropskih in ameriških držav človekove pravice bistvena sestavina pravne države in nepogrešljiv element vrednostnega sistema.⁵¹

Na našem ozemlju so bile nekatere človekove pravice zapisane že v ustavah v obdobju socialistične Jugoslavije⁵², in sicer kot člen vizije samoupravno organizirane družbe in države. Leta 1991 so v Ustavi Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu: ustava) postale izhodišče sistema – njegova osrednja pravna dragocenost, s pravnoinstitucionalnim instrumentarijem, ki šele omogoča njihovo udeležanje in varovanje.⁵³ S tem se je Slovenija razglasila za pravno državo.⁵⁴

⁴⁴ Teorijo o naravnih pravicah sta razvila J. Locke in J. J. Rousseau. Glej: Kaučič, Grad 2008 (op. 41), str. 99.

⁴⁵ Splošni namen človekovih pravic je omejiti državno oblast in njene čezmerne posege v svobodo posameznika, medtem ko je pri osebnostnih pravicah varovano tudi razmerje med posamezniki. Glej: Alojzij Finžgar, *Osebnostne pravice*, Ljubljana, 1985, str. 14-16.

⁴⁶ V pravnih virih se ob naštevanju osebnostnih pravic omenja splošna, generalna osebnostna pravica, iz katere je mogoče v skladu s potrebami izpeljati nove osebnostne pravice. Glej: Finžgar 1985 (op. 46), str. 25. V tem smislu je napisan tudi slovenski *Obligacijski zakonik* (OZ) (Uradni list RS, št. 83/01 in spremembe), ki ne našteva vseh kršitev osebnostnih pravic in njihovih elementov ter odločitev, ali je določen poseg v pravico protipraven, prepušča sodniku. Glej: Dunja Jadek-Pensa, komentar k 134. členu OZ, *Obligacijski zakonik s komentarjem* (ur. Miha Juhart, Nina Plavšak), Ljubljana, 2003, str. 778.

⁴⁷ Finžgar 1985 (op. 46), str. 39-143; EKČP v drugem odstavku 10. člena predvideva omejevanje človekovih pravic in svoboščin zaradi javnega interesa ali zaradi pravic in svoboščin drugih ljudi, ob upoštevanju načela sorazmernosti.

⁴⁸ Če se na primer določena izjava, ki bi lahko povzročila kršitev osebnostnih pravic, nanaša na skupino ljudi, nobenega med njimi pa ni mogoče individualizirati, neindividualiziranemu posamezniku ni mogoče zagotoviti pravnega varstva. Glej: Jadek-Pensa 2003 (op. 47), str. 793.

⁴⁹ Jadek-Pensa 2003 (op. 47), str. 777-780.

⁵⁰ Zdravko Mlinar, *Osebnostne pravice, Teorija in praksa*, št. 1-2, Ljubljana, 1987, str. 250 -253.

⁵¹ Albin Igličar, *Javno mnenje o človekovih pravicah, Temeljne pravice* (ur. Marijan Pavčnik idr.), Ljubljana 1997, str. 117 – 127.

⁵² S tem so mišljene zvezne in republiške ustave iz obdobja od leta 1945 do leta 1991. Določbe o pravicah in dolžnostih državljanov so imeli ustava iz leta 1946 ter ustavni predpisi iz leta 1963 in 1974. Glej: Finžgar 1985 (op. 46), str. 140.

⁵³ Marijan Pavčnik, *Razumevanje temeljnih (človekovih) pravic, Temeljne pravice* (ur. Marijan Pavčnik idr.), Ljubljana, 1997, str. 84-85.

⁵⁴ *Ustava Republike Slovenije* (Uradni list RS, št. 33/1991) – 2. člen.

Za razumevanje pomena osebnostnih pravic v Republiki Sloveniji so ključne določbe 15. člena ustave, ki predpisujejo, da se človekove pravice uresničujejo neposredno na podlagi ustave, da so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava,⁵⁵ ter da je način njihovega uresničevanja mogoče predpisati z zakonom. Zaradi navedenega je celotna slovenska zakonodaja prepojena s človekovimi osebnostnimi pravicami.⁵⁶

V ustavi sta z vidika osebnostnih pravic osrednja 35. člen, ki zagotavlja nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti ter osebnostnih pravic, in 34. člen, ki določa, da ima vsakdo pravico do osebnega dostojanstva in varnosti. Gre za temeljne civilizacijske norme, ki se izražajo v številnih drugih ustavnih določbah.⁵⁷

Kljub temu da mednarodni akti, konvencije in ustava ne govorijo neposredno o človekovem posmrtnem varstvu in kljub temu da glede tega obstajajo številna odprta pravna vprašanja, se pravni teoretiki in praktiki vse bolj strinjajo, da posmrtno varstvo posameznika izhaja iz spoštovanja človekovega dostojanstva. Menijo, da gre za varovanje pravic živih in da se varujejo tudi osebne dobrine mrtvih.⁵⁸ Po eni strani gre za varovanje posameznika, ki lahko šele v zaupanju, da pravo ne bo dopustilo, da bi se »*po smrti spremenil v nično stvar oziroma predmet z rezervnimi deli*«⁵⁹, med svojim življenjem občuti polno dostojanstvo in se svobodno razvija ter odloča; po drugi strani pa gre za varovanje svojcev oziroma ljudi zaradi njihove pietet do pokojnih in ne nazadnje zaradi varstva splošnih moralnih vrednot, na katerih temelji družba.⁶⁰

Človekovo dostojanstvo v sodobni družbi postaja skupno vrednostno izhodišče človekovih pravic. Nanaša se na žive in mrtve in je vrednostno merilo tudi glede dolžnosti, ki jih imamo do prihodnjih generacij – na primer varstva naravne in kulturne dediščine ipd.⁶¹

Za varovanje človekovega dostojanstva in njegovih pravic je najprej odgovorna država, ki z zakonodajo na različnih področjih – pregon kaznivih dejanj (skrunitev trupla in groba, žalitev časti in dobrega imena ...), v zdravstvu (glede odvzema delov človeškega telesa ...), v pogrebni dejavnosti itd. – in z uporabo različnih institutov izpolnjuje obveznost varovanja človekovih dobrin tudi po smrti.⁶²

V praksi so človekove pravice varovane toliko, kolikor jih oblast, družba in posamezniki v resnici dojemajo kot pomembne in spoštujejo. To je bilo ves čas povezano s stopnjo razvoja pravne in družbene kulture. Pravna teorija, praksa in pravni akti, ki posebej obravnavajo posmrtno varstvo posameznika oziroma njegovega mrtvega telesa in posameznih delov, so razmeroma novi,⁶³ zato za popolno razu-

⁵⁵ Ustavno sodišče je v svojih odločbah dopustilo omejevanje tudi zaradi varstva javnega interesa. Glej: Kaučič, Grad 2008 (op. 41), str. 111.

⁵⁶ Določbe o spoštovanju človekovih pravic se pojavijo celo v zakonsko predpisanih zaprsegah leta 1997 v *Zakonu o policiji* (Uradni list RS, št. 87/1997 in spremembe) – 70. člen: »Slovesno prisegam, da bom pri izvajanju nalog vestno, odgovorno, humano in zakonito izpolnjeval svoje naloge ter spoštoval človekove pravice in temeljne svoboščine.« Navedena zapisega je bila leta 2013 prenesena v 59. člen *Zakona o organiziranosti in delu policije* (Uradni list RS, št. 15/2013 in spremembe). Dobivamo pa še nove zakone, kot na primer *Zakon o pacientovih pravicah*, *Zakon o varstvu osebnih podatkov* ipd.

⁵⁷ V 21. členu ustave je med drugim zagotovljeno spoštovanje človekove osebnosti in njegovega dostojanstva v kazenskem in drugih postopkih ter v 17. členu nedotakljivost človekovega življenja in prepoved smrtne kazni, v 18. členu sta prepovedana mučenje in ponižujoče kaznovanje oziroma ravnanje ipd.

⁵⁸ Pravna teorija in praksa med osebne dobrine, ki trajajo tudi po smrti, prišteva predvsem čast in dobro ime, lastno podobo (na primer glede neupravičene objave fotografij, filmskih posnetkov) in integriteto trupla (prepoved skrunitve trupla in groba). Te dobrine ob ustavnih, varujejo tudi določbe civilnega in kazenskega prava. Glej: Barbara Novak, Posmrtno varstvo osebnosti, *Zbornik znanstvenih razprav*, št. 2, 2000, str. 114.

⁵⁹ Novak 2000, (op. 59), str. 125.

⁶⁰ Novak 2000, (op. 59), str. 107-125; Martin Brumec, Posmrtno varstvo osebnosti, Pamfil, Ljubljana, 2010, str. 26-30.

⁶¹ Pavčnik 1997 (op. 54), str. 99-100.

⁶² Brumec 2010 (op. 61), str. 26-30.

⁶³ Gre predvsem za pravne akte povezane s področjem biomedicine in transplantacije, kot so: *Konvencija o človekovih pravicah v zvezi z biomedicino* (Uradni list RS-MP, št. 17/1998), s protokolom o presaditvi človeških organov; *Zakon o odvzemu in presaditvi delov človeškega telesa zaradi zdravljenja* (Uradni list RS, št. 12/2000). V povezavi s sodno medicino je bilo šele leta 1999 sprejeto *Priporočilo No. R (99) 3* o usklajevanju pravil sodnomedicinske obdukcije med državami članicami Sveta Evrope, ki upošteva načela o varstvu človekovih pravic iz EKČP in navaja spoštovanje dostojanstva pokojnika. Glej: Recommendation Rec (199)3 on the harmonisation of medico-legal autopsy

mevanje statusa sodnomedicinskih eksponatov iz obdobja po drugi svetovni vojni, ki so izhodišče tega besedila, ne bi smeli prezreti spreminjajočega se pravnega položaja trupla, njegovih delov in položaja žrtve v kazenskem postopku na našem območju.

Žrtev kot oseba, proti kateri je bilo storjeno kaznivo dejanje, se v pravnih predpisih običajno imenuje oškodovanec. Slednji pa, kot nam pove zgodovinski pregled kazenske zakonodaje na našem območju, je imel v kazenskih postopkih postransko vlogo. Bil je le priča oziroma dokazno sredstvo za državne organe, ki so bili pooblaščen za pregon kaznivega dejanja in obsodbo njegovega storilca. Ob tem je treba omeniti, da se je v postopkih sledilo predvsem načelu iskanja materialne resnice in se ni omenjalo pravic žrtev.

Hkrati so medicinski/zdravniški posegi, med katere kot t. i. preiskovalni dejanji spadata mrliški ogled in obdukcija trupla, imeli v preteklosti izrazito privilegiran status z vidika protipravnosti poseganja v dobrine posameznika.⁶⁴

Iz pregleda viktimoške⁶⁵ literature je razvidno, da se žrtvi družbena pozornost začenja namenjati šele sredi prejšnjega stoletja. Zaradi pravičnejše določitve kazni storilcu so namreč začeli ugotavljati njeno negativno plat oziroma prispevek h kaznivemu dejanju. Preobrat viktimoških prizadevanj zagotavlja pravic žrtvam kot samostojnim subjektom kazenskega postopka pa se dogaja šele v zadnjem obdobju. K temu je prispeval razvoj v preteklih 40 letih: od humanističnih gibanj, z ozaveščanjem javnosti o posledicah kriminalitete za žrtve; raziskav, ki so odkrivale tudi t.i. sekundarno viktimizacijo zaradi neustreznega institucionalnega obravnavanja žrtev v postopkih; do sprejetja mednarodnih pravnih predpisov⁶⁶ in vzpostavitve različnih institucij ter programov za pomoč žrtvam kaznivih dejanj.

Truplo se je v Evropi v preteklosti dojemalo kot javna dobrina, ki je na voljo medicinskim fakultetam za pouk. Sprva so uporabljali samo trupla kaznjencev, ki so bili usmrčeni, iz navodila proktorske službe v takratni ljubljanski deželni bolnišnici z začetka prejšnjega stoletja pa izhaja, da so lahko v znanstvene namene uporabili »materijale« vseh obduciranih – ki pa niso bili samo zločinci.⁶⁷ Truplo so dojemali kot stvar, ki lahko koristi potrebam človeka, ob upoštevanju sanitarnih in pietetnih meril. Pravico do razpolaganja s truplom oziroma njegovimi deli so imele zdravstvene organizacije (na primer anatomski inštituti), in sicer za medicinsko raziskovanje in didaktične potrebe.⁶⁸

Pri sodobnih pravnih kvalifikacijah so mnenja različna. Večinoma se truplo dojema kot posebna premična stvar, z omejenim razpolaganjem, do katerega ni možno imeti lastninske pravice. Pogosto je pomembno, koliko časa je že preteklo od smrti umrlega (pri mumijah, skeletih večina ne vidi ovir, da jih ne bi obravnavali kot stvari). Za dele trupla pa se ravno tako kot za dele živega telesa navaja, da z ločitvijo postanejo samostojne stvari, z možno lastninsko pravico, a brez tržne vrednosti, z namenom služiti humanitarni medicini.⁶⁹

rules, Adopted by Committee of Ministers on 2 february 1999. Dostopno na: [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf); http://prison.eu.org/spip.php?page=imprimer_article&id_article=2972 (obiskano 18. 11. 2014). Pri tem je treba omeniti, da pri nas delo sodnih izvedencev še vedno urejajo določbe ZKP, ki so bile napisane leta 1953. Pri vzorčnih pravnih virih je treba omeniti angleški *Human Tissue Act 2004* (HT Act) - Zakon o človeškem tkivu. Dostopno na: <https://www.hta.gov.uk/policies/human-tissue-act-2004> (obiskano 10. 3. 2016).

⁶⁴ Damjan Korošec, *Medicinsko kazensko pravo*, Ljubljana, 2004, str. 16-50.

⁶⁵ Viktimologija je veda, ki se ukvarja s preučevanjem žrtve, vzrokov, načina viktimizacije in njenih posledic. Njeni začetki segajo v sredino prejšnjega stoletja. Glej: Nina Peršak, Viktimologija, *Kriminologija* (ur. Alenka Šelih, Katja Filipčič), Ljubljana, 2015, str. 126.

⁶⁶ Prvi predpis Sveta Evrope o tem je *Konvencija o kompenzaciji za žrtve nasilnega kriminala* iz leta 1983, za pomemben programski premik v mednarodni miselnosti pa naj bi bila pomembna *Deklaracija o temeljnih pravicah žrtev kaznivih dejanj in zlorabe moči*, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN, 29. novembra 1985. Pomembne spremembe v statusu žrtev kaznivih dejanj pri nas so bile dosežene po *Direktivi o odškodnini žrtvam kaznivih dejanj* iz leta 2004, *Priporočilu o pomoči žrtvam kaznivih dejanj* iz leta 2006 (oba dokumenta je sprejel Svet Evrope) in *Direktivi Evropskega parlamenta in Sveta o določitvi minimalnih standardov na področju pravic, podpore in zaščite žrtev kaznivih dejanj* (Direktiva 2012). Glej: Peršak 2015 (op. 66), str. 126-163.

⁶⁷ Dolenc 1997 (op. 22), str. 537-546.

⁶⁸ Alojzij Finžgar, Razpolaganje z deli človekovega telesa kot stvarmi, *Pravnik*, Ljubljana, 1975, str. 5-15.

⁶⁹ Matjaž Tratnik, Pravni položaj delov človeškega telesa v primerjalnem pravu, *Medicina in pravo*, Maribor, 2004, str. 77-83.

Človeški ostanki v muzejih in na razstavah – praksa, pravo in etika

V številnih muzejih po svetu je mnogo raznovrstnih človeških posmrtnih ostankov.⁷⁰ Najdemo jih že v kabinetih čudes iz 16. in 17. stoletja, v kriminoloških/kriminalističnih muzejih⁷¹ ter tudi na aktualnih stalnih razstavah v slovenskih muzejih.⁷² Med najbolj znanimi je razstava prepariranih človeških trupel in njihovih delov, ki jo je zasnoval nemški profesor anatomije Gunter van Hagens, in od leta 1995 v več različicah in pod različnimi imeni potuje po svetu ter privablja milijone obiskovalcev.⁷³ Med najslavnejša razstavljenega trupla spadata ruski voditelj Vladimir Iljič Lenin – od leta 1924 na ogled v mavzoleju na Rdečem trgu v Moskvi⁷⁴ in Ötzi – bakrenodobni Evropejec iz 34. stoletja pr. n. št., ki so ga našli leta 1991 v ledeniku v Italiji in je razstavljen v arheološkem muzeju v Bolzanu. Forenziki so odkrili, da je umrl nasilne smrti, saj je imel v rami luknjo od puščice in resno poškodbo glave, ki je verjetno povzročila smrt.⁷⁵

Človeški ostanki so bili v preteklosti v različne zbirke (arheološke, zgodovinske, medicinske, etnografske ipd.) in na razstave umeščeni iz različnih virov in iz različnih razlogov.⁷⁶

V zadnjem obdobju navedene razstave in zbirke vzbujajo vse večjo pozornost in delijo mnenje javnosti. Številni se zavzemajo za njihov umik iz muzejev, drugi pa za njihovo raziskovalno-izobraževalno uporabo. Muzealce to postavlja pred številna etična in strokovna vprašanja,⁷⁷ ob tem pa se opaža manko nacionalnih zakonskih predpisov in jasnih smernic. Izjema je Velika Britanija, kjer so leta 2005 sprejeli navodila za ravnanje s posmrtnimi ostanki v muzejih z obsežnimi določbami o hrambi, raziskovanju, razstavljanju, repatriaciji idr., ki zavezujejo vse britanske muzeje. Večini so do zdaj pomagala jasno urediti položaj in upravljanje tega specifičnega gradiva.⁷⁸ V slovenski zakonodaji lahko trenutno dobimo le potrditev, da imamo v muzejih človeške ostanke. To določbo najdemo v 5. členu *Pravilnika o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah* (Uradni list RS, št. 102/2010), v katerem pod šifro P20 piše: »Človeški ostanki so ostanke (delov) človeškega telesa, ki jih hranijo muzeji v svojih zbirkah kot kulturno občutljivo gradivo (človeško okostje, mumija, vsebina žare, relikvija).«

Ob pomanjkanju pravnih ureditev ravnanje večine muzealcev z omenjenim občutljivim gradivom usmerjajo predvsem etični kodeksi. Med najpomembnejšimi sta *ICOM-ov kodeks muzejske etike*⁷⁹, ki podaja splošne etične smernice muzejskega delovanja in vedenja, ter *ICOM-ov posebni kodeks etike za*

⁷⁰ Že samo v londonskih muzejih jih je na tisoče: Museum of London jih hrani 17.000. Dostopno na: <http://archive.museumoflondon.org.uk/Centre-for-Human-Bioarchaeology/Policies/MuseumPolicyonHumanRemains.htm> (obiskano 30.7.2016). Na seznamu Britanskega nacionalnega muzeja jih najdemo okrog 6000. Dostopno na: http://www.britishmuseum.org/about_us/management/human_remains.aspx (obiskano 30.7.2016). Veliko jih je razstavljenih v Narodnem muzeju za zdravje in medicino (NHHM) Dostopno na: http://www.britishmuseum.org/about_us/management/human_remains.aspx (obiskano 30.7.2016) itd.

⁷¹ Med najbolj znane spada Lombrosov antropološki muzej v Torinu – t. i. Museo di Antropologia criminale Cesare Lombroso, ustanovljen leta 1876.

⁷² Na primer čanca v Etnografskem muzeju v Ljubljani in jermen iz človeške kože v Pokrajinskem muzeju v Celju. Glej: Alenka Bartulovič, Dan Podjed, Človeško telo kot razstavni eksponat, Etične dileme v dveh slovenskih muzejih, *Med prezentacijo in manifestacijo* (ur. Božidar Jezernik), Ljubljana, 2010.

⁷³ Večinoma je poznana pod imenom Body Worlds. Do zdaj je bila že dvakrat v Ljubljani – leta 2012 in 2016.

⁷⁴ Dostopno na: <http://www.24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/foto-leninovo-truplo-ponovno-na-ogled.html> (obiskano 30.7.2016).

⁷⁵ Dostopno na: <http://www.archaeologiemuseum.it/en/oetzi-the-iceman> (obiskano 30.7.2016).

⁷⁶ Kacey M. Page, *The Significance of Human Remains in Museum Collections: Implications for Collections Management*, Buffalo, 2011. Dostopno na: http://digitalcommons.buffalostate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=history_theses (obiskano 30.7.2016).

⁷⁷ Bartulovič, Podjed 2010 (op. 73), str. 125-151.

⁷⁸ *Guidance for the Care of Human Remains in Museums*. Dostopno na: <https://www.britishmuseum.org/pdf/DCMS%20Guide.pdf> (obiskano 30.7.2016); Lauren Anderson, *Exhibiting human Remains in Museum*, 2010. Dostopno na: https://museumstudies.columbian.gwu.edu/sites/museumstudies.columbian.gwu.edu/files/downloads/Exhibiting_Human_Remains.pdf (obiskano 30.7.2016); Jack Lohman, Katherine Goodnow (ur.), *Human Remains and Museum Practice*, London, 2006.

⁷⁹ *ICOM-ov kodeks muzejske etike* (prevod Franc Smrke; ur. prevoda Nejka Batič idr.), Ljubljana, 2005. ICOM (The International Council of Museums – Mednarodni muzejski svet je vodilna nevladna mednarodna organizacija) je kodeks sprejel leta 1986, dopolnil pa ga je leta 2004. Slovenija je s svojim odborom aktivna članica ICOM-a od leta 1991.

*naravoslovne muzeje*⁸⁰. Prvi govori o človeških ostankih kot kulturno občutljivem gradivu, ki ga muzej lahko pridobi samo, če ga lahko varno shrani in spoštljivo ravna z njim. Nadalje za razstavljanje določa pravilo obzirnosti in spoštljivosti do človekovega dostojanstva ter pri vsem poudarja sodelovanje z izvornimi skupnostmi, tudi v smislu repatriacije. Drugi kodeks pomeni vsebinsko dopolnitev prvega. Določa natančnejše standarde hranjenja in predstavljanja človeških ostankov ter drugega naravoslovnega gradiva. V povezavi s človeškimi ostanki med drugim predpisuje spoštovanje relevantne zakonodaje, upoštevanje izvora gradiva in interesov skupnosti, dostojanstveno predstavljanje in ustrezno hrambo, znanstveno raziskovanje in predstavljanje ob posebnih pogojih ter soglasjih ... Poudarja pomen in veljavo etičnih norm za vse ustanove, ki hranijo občutljivo gradivo oziroma se srečujejo z njim. Pomagale naj bi jim pri odločitvah, ko se soočajo z zapletenimi izzivi.

Sklep

Posmrtno varstvo človeka v muzejskem okolju moramo obravnavati z več vidikov. Ti izhajajo iz različnih osebnostnih pravic, ki temeljijo na človečnosti občestva. Gre za pravna in moralna/etična vprašanja, s katerimi so povezani številni izzivi, dvomi in posledice. Razrešiti jih morajo predvsem muzeji sami, to pa je zanje velika družbena odgovornost, in sicer odgovornost za to, kako bodo pravno-civilizacijsko dediščino nadgradili in implementirali v vsak posamezen primer. Muzeji se morajo zavedati svoje moči vplivanja na skupnost, ki jo lahko tako ali drugače tudi spreminjajo.

Pri iskanju ustreznih rešitev si lahko muzealci pomagajo predvsem s temeljnimi pravnimi akti o človekovih pravicah in etičnimi usmeritvami mednarodnih strokovnih etičnih kodeksov. Pravo in etika se dopolnjujeta. Pravo določa vrsto splošnih načel, da zaščiti družbeno koristne vrednote in pravice ljudi, profesionalna etika pa zahteva uskladitev s temeljnimi vrednotami in omogoča spoštovanje človeškega bitja.

Po Aristotelu je etika praktična znanost, ki je najtesneje povezana s teorijo in prakso zakonodaje, njen namen pa je opredeliti in uveljaviti najvišje dobro, za kar si prizadeva vsak človek kot posameznik in tudi družba.⁸¹

Muzealci morajo ves čas delovati tudi z velikim občutkom za vse oblike človeške kulture, pri čemer nikoli ne smejo pozabiti, da je temelj vsega človek in njegova človečnost.

»*Nos fuimus, quod vos hodie estis, vos cras eritis, quod nos hodie sumus.*«⁸²

Viri in literatura

Anderson, Lauren: *Exhibiting human Remains in Museum*, 2010. Dostopno na: https://museumstudies.columbian.gwu.edu/sites/museumstudies.columbian.gwu.edu/files/downloads/Exhibiting_Human_Remains.pdf (obiskano 30. 7. 2016).

Arhivski dokumenti Muzeja slovenske policije o vzpostavitvi spletne strani in spletna stran Muzej slovenske policije. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/novinarsko-sredie/muzej-slovenske-policije> (obiskano 7. 3. 2016).

Bartulović, Alenka in Podjed, Dan: Človeško telo kot razstavni eksponat, Etične dileme v dveh slovenskih muzejih, *Med prezentacijo in manifestacijo* (ur. Jezernik, Božidar), Ljubljana, 2010.

⁸⁰ ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015.

⁸¹ Kajetan Gantar, Aristoteles in njegova etika, v: Aristoteles, *Nikomahova etika*, Ljubljana, 2002, str. 20.

⁸² Napis iz rimskega nagrobnika, star več kot 2000 let, ki se v dobesednem prevodu glasi: »*Mi smo bili, kar ste vi danes, vi jutri boste, kar smo mi danes.*« Iz zapiskov predavanj latinskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Osebni arhiv avtorice.

- Bavcon, Ljubo idr.: *Kazensko pravo*, Ljubljana, 2009.
- Bohte, Borut: Mednarodno varstvo temeljnih pravic, *Temeljne pravice* (ur. Pavčnik, Marijan idr.), Ljubljana, 1997.
- British Museum. Dostopno na: http://www.britishmuseum.org/about_us/management/human_remains.aspx (obiskano 30. 7. 2016).
- Brumec, Martin: Posmrtno varstvo osebnosti, *Pamfil*, Ljubljana, 2010.
- Debeljak, Biserka: *Muzej organov za notranje zadeve. Katalog in zapiski o zgodovini muzeja, muzejskih predmetih in ljudeh, ki so ga ustvarjali*, Ljubljana, 2005. Dostopno na: <http://www.policija.si/images/stories/Publikacije/PDF/muzej.pdf> (obiskano 1. 7. 2015).
- Dolenc, Anton: *Medicinska etika in deontologija, Dokumenti s komentarjem*, Ljubljana, 1993.
- Dolenc, Anton: *Medicinska etika in deontologija II, Razprave*, Ljubljana, 1997.
- Dokument MNZ-Policija, št. 621-9/2013 z dne 21. 12. 2012. Arhiv Muzeja slovenske policije.
- Etika v muzejih, ravnanje z ostanki živih organizmov - vabilo/program*. Muzeoforum 1. 12. 2014. Dostopno na: http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/1%20Muzeoforum/muzeoforum_2014_12%20vabilo.pdf (obiskano 28. 6. 2015).
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* (EKČP), 4. november 1950, Rim, Uradni list RS MP, št. 33/1994.
- Finžgar, Alojzij: *Osebnostne pravice*, Ljubljana, 1985.
- Finžgar, Alojzij: Razpolaganje z deli človekovega telesa kot stvarmi, *Pravnik*, Ljubljana, 1975.
- Gantar, Kajetan: Aristoteles in njegova etika, v: *Aristoteles, Nikomahova etika*, Ljubljana, 2002.
- Guidance for the Care of Human Remains in Museums*. Dostopno na: <https://www.britishmuseum.org/pdf/DCMS%20Guide.pdf> (obiskano 30. 7. 2016).
- Human Tissue Act 2004 (HT Act) - Zakon o človeškem tkivu*. Dostopno na: <https://www.hta.gov.uk/policies/human-tissue-act-2004> (obiskano 10. 3. 2016).
- Igličar, Albin: Javno mnenje o človekovih pravicah, *Temeljne pravice* (ur. Pavčnik, Marijan idr.), Ljubljana, 1997.
- ICOM-ov kodeks muzejske etike* (prevod Smrke, Franc; ur. prevoda Batič, Nejka idr.), Ljubljana, 2005.
- ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje* (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevažanje, ur. prevoda Mikuž, Marjeta idr.), Ljubljana, 2015.
- Jadek-Pensa, Dunja: Komentar k 134. členu OZ, *Obligacijski zakonik s komentarjem* (ur. Juhart, Miha in Plavšak, Nina), Ljubljana, 2003.
- Kaučič, Igor in Grad, Franc: *Ustavna ureditev Slovenije*, Ljubljana, 2008.
- Kolar Osvald, Darinka: *Zasnova nove stalne razstave Muzeja slovenske policije, projektna naloga – idejna zasnova*, Ljubljana, 2011.
- Korošec, Damjan: *Medicinsko kazensko pravo*, Ljubljana, 2004.
- Konvencija o človekovih pravicah v zvezi z biomedicino*, Uradni list RS-MP, št. 17/1998.
- Leninovo truplo znova na ogled*. Dostopno na: <http://www.24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/foto-leninovo-truplo-ponovno-na-ogled.html> (obiskano 30. 7. 2016).
- Lohman, Jack in Goodnow, Katherine (ur.): *Human Remains and Museum Practice*, London, 2006.
- Maver, Darko in soavtorji: *Kriminalistika*, Ljubljana, 2004.
- Mihelčič, Benje idr.: *Osnove pravne ureditve s področja zdravstvenega varstva in javnega zdravja*, Ljubljana, 2009.
- Milčinski, Janez: *Sodna medicina, uvod v delo z izvedencem*, Ljubljana, 1956.
- Mlinar, Zdravko: *Osebnostne pravice, Teorija in praksa*, št. 1-2, Ljubljana, 1987.
- Muhič, Jasmina: *Pred dvajsetimi leti so ubijali z metlo, danes s hladnimi orožji*, Pomurec.com, 2011. Dostopno na: http://www.pomurec.com/vsebina/5226/Pred_dvajsetimi_leti_so_ubijali_z_metlo__danes_s_hladnimi_orozji (obiskano 10. 7. 2015).

- Museum of London*. Dostopno na: <http://archive.museumoflondon.org.uk/Centre-for-Human-Bioarchaeology/Policies/MuseumPolicyonHumanRemains.htm> (obiskano 30. 7. 2016).
- Muzej slovenske policije – gostovanja*. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/component/content/article/259-gostovanja/7873-gostovanja> (obiskano 7. 3. 2016).
- Muzeoforum*. Dostopno na: http://www.smd-drustvo.si/5_dejavnosti.htm#muzeoforumo (obiskano 28. 6. 2015).
- Muzeoforum v Muzeju slovenske policije, sporočila za javnost*, 2. 12. 2014. Dostopno na: <http://www.policija.si/index.php/component/content/article/35-sporocila-za-javnost/75791-muzeoforum-v-muzeju-slovenske-policije?tmpl=component&print=1&page=&lang> (obiskano 28. 6. 2015).
- Novak, Barbara: Posmrtno varstvo osebnosti, *Zbornik znanstvenih razprav*, št. 2, 2000.
- O Kriminalističnem muzeju v Tacnu, *Poročevalec*, št. 3, 19. 1. 1999.
- Obligacijski zakonik /OZ/*, Uradni list RS, št. 83/01 in spremembe.
- Otvoritev Muzeja slovenske policije, sporočila za javnost*, 20. 12. 2006. Dostopno na: http://www.policija.si/index.php/novinarsko-sredie/index.php?option=com_content&view=article&id=3949 (obiskano 28. 6. 2015).
- Ötzi the Iceman*. Dostopno na: <http://www.archaeologiemuseum.it/en/oetzi-the-iceman> (obiskano 30. 7. 2016).
- Page, Kacey M.: *The Significance of Human Remains in Museum Collections: Implications for Collections Management*, Buffalo, 2011. Dostopno na: http://digitalcommons.buffalostate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=history_theses (obiskano 30. 7. 2016).
- Pavčnik, Marijan: Razumevanje temeljnih (človekovih) pravic, *Temeljne pravice* (ur. Pavčnik, Marijan idr.), Ljubljana, 1997.
- Pavčnik, Marijan: Namesto uvoda, *Temeljne pravice* (ur. Pavčnik, Marijan idr.), Ljubljana, 1997.
- Peršak, Nina: Viktimologija, *Kriminologija* (ur. Šelih, Alenka in Filipčič, Katja), Ljubljana, 2015.
- Pravilnik o delu muzeja in sveta muzeja Izobraževalnega centra organov za notranje zadeve*, 7. 1. 1983.
- Pravilnik o delu muzeja Ministrstva za notranje zadeve*, 1. 8. 1996.
- Pravilnik o mrliški pregledni službi*, Uradni list SRS, št. 15/1973.
- Pravilnik o pogojih in načinu opravljanja mrliško pregledne službe*, Uradni list RS, št. 56/1993.
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*, Uradni list RS, št. 102/2010.
- Predmetnik in učni načrt Strokovne šole za notranje zadeve*, Odsek za miličnike kadete, 1970. Socialistična republika Slovenija, Strokovna šola za notranje zadeve v Ljubljani, 1970.
- Predmetnik in učni načrt Strokovne šole za notranje zadeve*, Odsek za delavce milice, Socialistična republika Slovenija, Strokovna šola za notranje zadeve v Ljubljani, 1970.
- Recommendation Rec (1993) on the harmonisation of medico-legal autopsy rules*, Adopted by Committee of Ministers on 2 february 1999. Dostopno na: [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf); http://prison.eu.org/spip.php?page=imprimer_article&id_article=2972 (obiskano 18. 11. 2014).
- Rott, Tomaž: *Akad. prof. dr. prava in dr. med. Janez Milčinski*, Zdravniška zbornica, ISIS 2011. Dostopno na: <http://www.zdravniskazbornica.si/isis/1081/2011/121/13/akad-prof-dr-prava-in-dr-med-janez-milcinski> (obiskano 10. 7. 2015).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU - Portal BOS. Dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (obiskano 7. 3. 2016).
- Splošna deklaracija človekovih pravic (SDČP)*, 10. december 1948.
- Tratnik, Matjaž: Pravni položaj delov človeškega telesa v primerjalnem pravu, *Medicina in pravo*, Maribor, 2004.
- Uredba o mrliški pregledni službi*, Uradni list LRS, št. 11/1948.
- Ustava Republike Slovenije*, Uradni list RS, št. 33/1991.

Zakon o policiji, Uradni list RS, št. 87/1997 in spremembe.

Zakon o kazenskem postopku – ZKP, Uradni list RS št. 63/1994 in spremembe, 259.-266. člen.

Zakon o organiziranosti in delu policije, Uradni list RS, št. 15/2013 in spremembe.

Zakon o zdravstvenem varstvu, Uradni list SRS, 38/1974.

Zakon o odvzemu in presaditvi delov človeškega telesa zaradi zdravljenja, Uradni list RS, št. 12/2000.

Zakonik o kazenskem postopku Federativne ljudske republike Jugoslavije, Uradni list FLRJ, št. 40/1953, 240.-247. člen.

Zapiski predavanj latinskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Osebni arhiv avtorice.

Zgodovina inštituta, Inštitut za sodno medicino. Dostopno na: http://www.ism-mf.si/Zgodovina_instituta/ (obiskano 10. 7. 2015).

Zupan, Urša: FOTO in VIDEO *Po sledih slovenskih zločincev ...*, 24.ur.com. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/foto-in-video-po-sledih-slovenskih-zlocincev.html> (obiskano 10. 7. 2015).

FORENSIC MEDICINE EXHIBITS AT THE POLICE MUSEUM – ETHICAL DILEMMAS

This paper describes a museum curator's dealing with specific museum materials. Exhibits of human remains raised a number of dilemmas and questions for her and led her to the hypothesis that man is entitled to dignity also after death and therefore to a special status in the museum environment. All this, along with looking for ways to appropriately handle specific exhibits at the police museum, led her to research, and to look into the history of the mission of the police museum and its collections, observe responses of museum visitors and wider public, examine similar collections in other museums, research different fields (from law, criminology, victimology, forensic medicine to ethics, human rights, art and museology) and to initiate a debate in the wider museum environment. This idea came to life as part of Muzeoforum at the Slovenian Police Museum in December 2014.

Key words: police museum, mortal remains, human rights, museum ethics, forensic medicine

Darinka Kolar Osvald holds a Bachelor's degree in art history. She started working for the Ministry of the Interior/Police in 2000 as a criminal police inspector specialist for the investigation of crime related to the cultural heritage/works of art. Since 2011 she has been the curator and head of the Slovenian Police Museum.

Uroš Vidmar¹

MEJE ČLOVEKOVEGA DOSTOJANSTVA

Ob vztrajnem razvoju, profesionalizaciji in naprežanju za doseganje ciljev se lahko strokovnjaki nevede odtujijo od svojega osnovnega poslanstva in tudi od temeljnih družbenih norm – osnovnih človekovih navad, bontona in spoštovanja človeka.² Prispevek zaradi zavedanja pomembnosti in vpliva slehernega človeškega dejanja, kaj šele dejanj različnih strokovnjakov in drugih družbenih avtoritet, poudarja veličino človeka. Poleg tega da poskuša dognati njegov posebni status ter odgovoriti na vprašanja o tem, kaj sploh je človek in zakaj je vreden, zakaj ima temeljno dostojanstvo, kdaj se to začne ter konča in podobno, se poglobi v dolžno spoštovanje, kot so ga opredelili različni strokovnjaki in ljudje s položaji, pri čemer opozarja na daljnosežnost človeškega bitja in njegovo pravico do spoštljivega obravnavanja tudi po smrti.

Ključne besede: človek, dostojanstvo, temeljne pravice, družba, spoštovanje mrtvih

Uvod

Poslanstvo države je skrbeti za dobre življenjske razmere, da državljani lahko enakopravno in uspešno uresničujejo svoje materialne, duhovne in druge potrebe.³ Njen cilj je, da z vsemi svojimi (formalnimi in neformalnimi) institucijami deluje predvsem kot učinkovit *servis* svojim strankam,⁴ za katere naj bi bilo ob neskončno področjih, partikularnih zanimanjih in potrebah vsekakor dobro in celovito poskrbljeno, kar naj bi jim, poleg vsestranskega osebnostnega razvoja kot osebe in državljana, omogočalo spoznavanje družbe in kulture ter razvoj ustvarjalnosti, udejanjanje zanimanj in potreb, napredek ter blaginjo. Morda je eden izmed njenih glavnih ciljev predvsem vzgojiti človeka v kulturno bitje – mu ponuditi znanje človeštva.

V procesu vseživljenjskega učenja in socializacije ljudje tako pridobivamo različne modrosti in reproduciramo ter poustvarjamo tako imenovano družbo znanja.⁵ Tega nam zagotovo ne more ponuditi toga državna arhitektura z apatičnim uradništvom,⁶ ampak ljudje – posamezniki (znotraj nje), ki so popolnoma predani svojim ozkim zanimanjem in potrebam in ki so z leti usposabljanja, izkušenj ter prizadevanja pridobili vrhunsko znanje in sposobnost.

¹ Uroš Vidmar je univerzitetni diplomirani politolog, učitelj na Višji policijski šoli, policijski inšpektor v Centru za raziskovanje in socialne veščine v Policijski akademiji, kjer vsebinsko pokriva delovno področje etike, integritete, človekovih pravic, čemur je posvetil tudi obsežno znanstveno monografijo: *Integriteta*, Ljubljana, 2013.

² Uroš Vidmar, Varuhi človekovega dostojanstva, *Varnost*, 63/1, str. 14–18.

³ Andrej Cetinski, *Upravljanje – ključni dejavnik uspešnosti države*. Dostopno na: <http://www.sinteza.co/wp-content/uploads/2012/06/p-Cetinski-Upravljanje-dr%C5%BEave-aa.pdf> (obiskano 10. 11. 2014).

⁴ Primož Pevcin, *Analiza reforme slovenske državne uprave kot dejavnika konkurenčne sposobnosti nacionalnega gospodarstva: Magistrsko delo*, Ljubljana, 2002.

Uroš Vidmar, *Integriteta: znanstvena monografija*, Ljubljana, 2013.

⁵ Joel Mokyr, *The Knowledge Society: Theoretical and Historical Underpinnings*. Dostopno na: <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyr/Unitednations.PDF> (obiskano 11. 11. 2014). UNESCO, *Towards Knowledge Societies*, Pariz, 2005.

⁶ Peter Jambrek, *Uvod v sociologijo*, Ljubljana, 1992.

Ludwig von Mises, *Bureaucracy*, New Haven, 1994.

Mirko Pečarič, *Osnove javne uprave*, Ljubljana, 2011.

A tudi njihovo znanje in veščine so le del celovitosti človeškega bivanja, ta celovitost pa je močno odvisna od drugih posameznikov, ki obvladajo druga partikularna področja.⁷ Današnja kompleksna družba s svojim tehnološkim napredkom namreč ne bi mogla obstati brez učinkovite delitve dela,⁸ ljudi, specializiranih za posamezna področja, strokovnjakov – večjih ali manjših izvedencev v neki stroki, še zlasti ne brez od skupnosti pooblaščenih avtoritet, ki zagotavljajo, da se v medčloveških odnosih kompleksnega družbenega okolja spoštujejo neka vzajemno določena pravila⁹ ter da sta zagotovljeni blaginja in varnost posameznika¹⁰ – varnost oziroma gotovost eksistence namreč šele omogoča idealne razmere za razvoj človeka.

Človek

Človek je sicer res edinstven biološki organizem,¹¹ posebna oblika materialnega sveta, ki se zunanosti izraža s svojim telesom.¹² Strokovnjaki trdijo, da je zamotan stroj,¹³ ali bolje rečeno – splet medsebojno povezanih sistemov, v katerih potekajo milijoni življenjsko pomembnih procesov.¹⁴ A človek ni le organizem ali živo bitje, niti ni samo temelj sistema, ampak je tudi in predvsem vzvišena, suverena osebnost (Šchedrovicki)¹⁵ ter obenem najvišje razumno bitje na Zemlji. *Homo sapiens* je z umom obdarjen človek, torej razumno, misleče bitje.¹⁶

Človek presega družbeno okolje: ne obstaja zaradi družbe ali svojega rodu oziroma vrste, temveč zaradi samega sebe. Prerašča, kar je dosegel. Je nenadomestljiv. Je cilj, in ne sredstvo, ter ima osebno zgodovino, to je zgodovino lastnega oblikovanja v določeno upodobitev človeka.¹⁷ Človek je torej tak, kot se zasnjuje – in ne samo tak, temveč tudi tak, kot hoče biti po tem zanosu eksistence; človek ni nič drugega kot to, kar sam naredi iz sebe (Sartre).¹⁸

Ker je človek presežno bitje, je tudi ustvarjalec in moralno bitje ter je tudi sam sebi *naložen*. Do sebe ima odnos, kar pomeni, da mora poiskati smisel, saj mu golo obstajanje ne zadošča.¹⁹ Je edino bitje na svetu, ki je sposobno razumeti nase delujoče sile in ki zmore z razumevanjem dejavno vplivati na svojo usodo.²⁰ Določen je, da postavlja vprašanje o lastnem vprašanju (*da postavlja »zakaj« svojega »zakajskega vpraševanja«*) – da torej dvomi o lastni določenosti.²¹ Človek je bitje, ki dvomi, postavlja vprašanja.²²

⁷ Open Stax College, *Introduction to Sociology*, Huston, Texas, 2012.

⁸ Andrea Mario Lavezzi, *Division of Labor and Economic Growth: from Adam Smith to Paul Romer and Beyond*. Dostopno na: <http://time.dufe.edu.cn/article/romer/5.pdf> (obiskano 11. 11. 2014). Andrés Rodríguez-Clare, The division of labor and economic development, *Journal of Development Economics*, 49, 1996, str. 3–32. Veljko Rus, Delitev dela, *Družboslovne razprave*, 1/1, 1984, str. 5–26.

⁹ Vidmar, 2013 (op. 4).

¹⁰ Tara Denham, *Police Reform and Gender: Gender and Security Sector Reform Toolkit*. Geneva, 2008.

¹¹ Arnulf Kolstad, Inter-Functionality Between Mind, Biology and Culture: Some Epistemological Issues Concerning Human Psychological Development, *Human Development – Different Perspectives* (ur. Maria Lucia Seidi-De-Moura), Hrvaška, 2012, str. 19–42.

¹² Božo Škerlj, *Misleči dvonožec*, Ljubljana, 1994.

Stane Južnič, *Identiteta*, Ljubljana, 1993.

¹³ Christian Barnard, ur., *Telo kot stroj*, Murska Sobota, 1982.

Jozef A. Helsen in Yannis Missirlis, *Biomaterials: A Tantalus Experience*, London, 2010.

¹⁴ Marjan Krušič (ur.), *Človek: Velika ilustrirana enciklopedija*, Ljubljana, 1983, str. 36.

¹⁵ Anton Trstenjak, *Hoja za človekom*, Celje, 1968.

¹⁶ Gajo Petrović, *Filozofija i marksizam*, Zagreb, 1965.

¹⁷ Anton Stres, Dostojanstvo človeške osebe kot temeljna etična vrednost, *Varstvoslovje – Revija za teorijo in prakso varstvoslovja* (ur. Anton Dvoršek), Ljubljana, 2000, str. 168–173.

¹⁸ Maria Fürst in Nikolaus Halmer, *Filozofija*, Ljubljana, 1990.

¹⁹ Stres, 2000 (op. 17).

²⁰ Erich Fromm, *Človek za sebe: Psihološka raziskava etike*, Ljubljana, 2002.

²¹ Fürst in Halmer, 1990 (op. 18).

²² Trstenjak, 1968 (op. 15).

Je merilo vseh stvari, tistih, ki so, da so, in tistih, ki niso, da niso (Protagora).²³ Človek ni samo sredstvo, ampak je cilj,²⁴ absolutna vrednost, kar pomeni, da je vreden zato, ker je človek, in ne zato, ker je korišten ali uporaben.²⁵ Človek je torej merilo, status in norma.²⁶

Ljudje s položajem in strokovnjaki

Ljudje smo torej sami po sebi *veliki* – smo kriterij, pogoj.²⁷ V svoji ustvarjalnosti rastemo, si nabiramo izkušnje in se razvijamo v edinstvene strokovnjake partikularnih podrobnosti – z našega vidika seveda veličastnih in neskončnih. V skupnosti se s svojim specifičnim znanjem ali položajem lahko tako ali drugače uveljavimo in dosežemo položaj moči,²⁸ a okolje, v katerem bivamo, je nasičeno z vsemi mogočimi potenciali, ki se borijo za prevlado. Boj za preživetje (v smislu darvinizma)²⁹ je sicer zavrt v tančico človeških (vljudnostnih) navad, a je vsekakor živ. Človeško hlastanje po več in več je medčloveške odnose spremenilo v neizprosni boj s konkurenco, pri tem pa se vse pogosteje pozablja na človeški dejavnik³⁰ in celo sveto izgublja svoj lesket oziroma nedotakljivost. Pristno človeška je namreč tudi destrukcija sočloveka, o čemer ne pričajo le medsebojni spopadi in napetosti,³¹ ampak tudi vojne, ki naj bi bile naravno stanje.³²

Ob devalvaciji človeškega kapitala³³ se od ljudi zahteva več in več – če bi seveda radi bili dovolj uspešni, da bi dobili družbeno potrditev oziroma priznanje in bili dovolj nagrajeni ter bi lahko izpolnili vse svoje navidezne potrebe, ki nam jih, kot pogoj za srečo in izpolnjenost, tako spretno ustvarja tako imenovana potrošniška družba.³⁴ Pri takšni in drugačni prenasatičenosti³⁵ je življenje vse napornejše in stresnejše.³⁶ Ob sodobnem normativu trdega dela oziroma garaštva in veličastnih dosežkov³⁷ smo ljudje vse bolj vpeti v navidezno rutinirane dejavnosti, ki kljub ogromnim vložkom izgubljajo svoj pomen. Postajamo vse bolj odtujeni, spoštovanje pa izgublja svojo plemenitost. Posledice tega niso le osebno izgorevanje,³⁸ absentizem³⁹ in druge nevšečnosti, ampak predvsem distanciranost, pretirana individualiziranost, nerazumevanje stiske drugih, apatičnost, tudi nedojemanje oziroma nepriznavanje človeške veličine. Prav

²³ Nenad Mišćević, Božidar Kante, Friderik Klampfer in Boris Vezjak, *Filozofija za gimnazije*, Ljubljana, 2002.

²⁴ Rex D. Glensy, The Right to Dignity, *Columbia Human Rights Law Review*, 43, 2011, str. 65–142.
Vidmar, 2013 (op. 4).

²⁵ Stres, 2000 (op. 17).

²⁶ Mišćević in drugi (op. 23).

²⁷ Vidmar, 2013 (op. 4).

²⁸ Glej: Tomaž Keresteš, *Uvod v teorijo države*, Maribor, 2005.

²⁹ Glej: Momme von Sydow, Survival of the Fittest in Darwinian Metaphysics – Tautology or Testable Theory?, *Reflecting on Darwin* (ur. Voigts, E., Schaff, B. in Pietrzak-Franger, M.), Farnham, London, 2014, str. 199–222.

³⁰ Glej: Mateja Pečnik, Obvladovanje izgorevanja na delovnem mestu, *Znanje: teorija in praksa: Zbornik 6. študentske konference Fakultete za management Koper*, Koper, 2009, str. 649–656.

³¹ Glej: France Vreg, Transnacionalno in interkulturno komuniciranje, *Teorija in praksa*, 11–12/30, 1993, str. 1142–1155.

³² Glej: Thomas Hobbes, *Leviathan*, London, New York, 2005.

³³ Glej: Lisa Salomonsson in Orlando Mella, Cultural Demands on Skilled Immigrants, a Devaluation of Human Capital, *Nordic Journal of Migration Research*, 3/1, 2013, str. 3–9.

³⁴ Glej na primer: Neva Goodwin, Julie A. Nelson, Frank Ackerman in Thomas Weisskopf, *Consumption and the Consumer Society*, Medford, MA, 2008.

Glej: Renata Salecl, *Izbira*, Ljubljana, 2010.

Glej: Barry Smart, *Consumer Society*. Dostopno na: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-99a-30.pdf> (obiskano 19. 5. 2015).

³⁵ Denise de Ridder in Ruud Van den Bos, Evolutionary perspectives on overeating and overweight. Introduction to the special section of appetite, *Appetite*, 47, 2006, str. 1–2.

³⁶ Pečnik, 2009 (op. 30).

³⁷ Glej: Hobbes, 2005 (op. 32).

Glej: Michael Walzer, *Hard Work*. Dostopno na: <http://philosophyfaculty.ucsd.edu/faculty/rarneson/Courses/WalzerHardWork.pdf> (obiskano 19. 5. 2015).

³⁸ Christina Maslach, Wilmar B. Schaufeli in Michael P. Leiter, Job Burnout, *Annual Review of Psychology*, 52/1, 2001, str. 397–422.

³⁹ Nina Šab (ur.), *Absentizem: Preprečevanje, obvladovanje in zmanjševanje*, Novo mesto, 2012.

zato se moramo dobro zavedati, kdo smo, kakšen je naš cilj, komu služimo in katere so tako imenovane nedotakljive svetinje človeštva – kje so meje, ki naj jih ne bi prestopili.

Ljudje (zlasti posamezniki z različnimi položaji moči) se moramo zavedati, da ob tem prizadevanju za višje cilje in strokovno dovršenost lahko zaidemo na stranpot in ne opazimo veličine, ki je pred nami – to je človek. V svoji strokovnosti sebi popolnoma znanih malenkosti ne uvidimo daljnosežnosti dejanja za povprečnega človeka in človečnost. Ne zavedamo se, da ima lahko naše drobno dejanje za sočloveka ogromne posledice – lahko uničuje njegovo veličino ter temeljno, vrojeno *dostojanstvo*, torej »bistveno značilnost človeškega bitja, ki jo je podedoval vsakdo izmed nas, neodvisno od našega socialnega položaja in osebne odličnosti«.⁴⁰

Človekovo dostojanstvo

Človekovo dostojanstvo je temeljno merilo in vodilo. Je smer, h kateri moramo stremeti, in pot, s katere nikoli ne smemo zaiti.⁴¹

Razvoj koncepta človekovega dostojanstva, ki je sicer obstajal že v daljni preteklosti,⁴² ima bogato zgodovinsko in filozofsko tradicijo⁴³ in je še vedno v jedru razprav – denimo pri obravnavi tehnologije človeške izboljšave.⁴⁴ Včasih je de facto pripadalo le posameznim privilegiranim posameznikom ali skupinam z ustreznim družbenim položajem,⁴⁵ danes pa – kljub posameznim prepričanjem, da ga nekatere skupine nimajo oziroma da jim je vzeto⁴⁶ – velja splošno prepričanje, da imajo dostojanstvo absolutno vsa človeška bitja.⁴⁷ To spoznanje oziroma potrditev je človeštvo pridobilo celo na najvišji možni stopnji – na mednarodni ravni znotraj Organizacije združenih narodov, katere člani so po grozovitostih 20. stoletja v obliki holokavsta in drugih nečlovečnosti, ki jih premore le človek, ob sicer različnih interpretacijah glede človeške narave, pravic in samega dostojanstva dosegli skupni politični konsenz, in sicer »Nikoli več!«. To je bil vsekakor velik dosežek.⁴⁸

Če povzamemo, glede izvora človekovega dostojanstva še danes ni soglasja.⁴⁹ Nekateri ga namreč utemeljujejo na podlagi religije, drugi na popolnoma sekularnih spoznanjih o človeku,⁵⁰ nekateri ga pri-

⁴⁰ Nick Bostrom, Dignity and Enhancement, *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* (ur. A. Schulman), Washington, 2008, str. 173–211.

⁴¹ Vidmar, 2015 (op. 2).

⁴² Antoon De Baets, A Successful Utopia: The Doctrine of Human Dignity, *Historiein: A Review of the Past and Other Stories* 7, 2007, str. 71–85.

⁴³ Bostrom, 2008 (op. 40).

⁴⁴ Nick Bostrom, In Defence of Posthuman Dignity, *Bioethics* 3/19, 2005, str. 202–214.
Bostrom, 2008 (op. 40).

Dónal P. O'Mathúla, Human Dignity and the Ethics of Human Enhancement, *Trans-Humanities*, 1/6, 2013, str. 99–119.

⁴⁵ De Baets, 2007 (op. 42).

Glensy, 2011 (op. 24).

Christopher McCrudden, Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights, *The European Journal of International Law*, 4/19, 2008, str. 655–724.

⁴⁶ Glej na primer Amnesty International, *Respect my rights, respect my dignity*, London, 2011.

⁴⁷ Jack Donnelly, *Human Dignity and Human Rights*, Geneva, 2009.

Glensy, 2011 (op. 24).

Manfred Nowak, *Human Rights: Handbook for parliamentarians*, Geneva, 2005.

Vidmar, 2013 (op. 4).

⁴⁸ Richard John Neuhaus, Human Dignity and Public Discourse, *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* (ur. Adam Schulman), Washington, 2008, str. 215–228.

⁴⁹ Julia Apollonia Glahn, On the Notion of Presence and its Importance for a Concept of Dignity of the Dead, *The Presence of the Dead in Our Lives* (ur. N. Hinerman in J. A. Glahn), Amsterdam, 2012, str. 15–36.

⁵⁰ Glej: Bostrom, 2008 (op. 40).

Glej: Katherine Feely, *The Principle of Human Dignity*. Dostopno na: <https://educationforjustice.org/free-files/HumanDignity09.pdf> (obi-

pisujejo bolj človekovemu ravnanju oziroma lastnostim, drugi pa človeku kot takemu⁵¹ – vseeno se zdi splošno ugotovljeno, da pomeni predvsem poseben status človeškega bitja, ki mu daje pravico do spoštovanja. To je torej status, ki je prvi in bi moral biti samoumeven.⁵²

Človekovo dostojanstvo je najvišji standard sodobnih družb,⁵³ ki kot osnovno etično in zakonsko načelo uživa splošno sprejemanje po vsem svetu.⁵⁴ Priča o notranji in naravni kakovosti vseh ljudi,⁵⁵ o njihovi temeljni vrednosti, ki ne potrebuje nobenega dokazovanja.⁵⁶ Človeku je namreč vrojeno – ni prislužno ali doseženo, niti ni zagotovljeno s pomočjo drugih ljudi ali institucij, ampak je le odkrito. To je nekaj, kar imajo vsi ljudje, ker so ljudje.⁵⁷

Dostojanstvo je najvišja vrednota,⁵⁸ ki sama po sebi zahteva spoštovanje.⁵⁹ Je vzvišen moralni status⁶⁰ in neodtujljiva pravica biti obravnavan z osnovnim spoštovanjem.⁶¹ Izpeljano je iz človečnosti kot take⁶² in kaže na absolutno notranjo vrednost – naznanja, da je človek cilj sam po sebi in da nima cene. Človekovo dostojanstvo torej nima nobene zamenjave in ga tako ni mogoče tržiti, nadomestiti ali zamenjati.⁶³ Bilo naj bi univerzalno in enako. *Univerzalno* v smislu, da ga imajo vsi ljudje, ne glede na etično ali katero drugo skupino, nacionalnost ali religiozna prepričanja ...⁶⁴ – vsakdo ima notranjo vrednost, ki bi jo morali spoštovati.⁶⁵ *Enako* oziroma egalitarno pa je v smislu, da ga ima katero koli človeško bitje do enake stopnje, kar pomeni, da imajo vsi ljudje enak moralni status.⁶⁶ Vsi se rodijo svobodni in enakopravni v svojem dostojanstvu in temeljnih pravicah.⁶⁷ Priznanje vrojenega dostojanstva in s tem povezanih neodtujljivih pravic vseh članov velike človeške družine je tako temelj svobode, pravičnosti in miru po svetu.⁶⁸

V svojem bistvu je človekovo dostojanstvo *nedeljivo*, tj. *absolutno*. Nihče ga nima več ali manj kot drugi. Lahko ga imamo ali pa ne – vmesne oziroma delne stopnje ni.⁶⁹ Seveda je treba ponoviti, da ga ima brezpogojno in absolutno vsak človek⁷⁰ in da ga nikoli *ne more prostovoljno izgubiti ali odpraviti*, niti mu ga *drugi ne morejo vzeti ali zmanjšati*.⁷¹

skano 5. 10. 2014).

Glej: Glahn, 2012 (op. 49).

Glej: Mette Lebeck, What is Human Dignity? *Maynooth Philosophical Papers*, 2, 2004, str. 59–69.

⁵¹ Glej: Bostrom, 2008 (op. 40).

Glej: O'Mathúa, 2013 (op. 44).

Glej: Mary Wollstonecraft, *Zagovor pravic ženske*, Ljubljana, 1993.

⁵² Lebeck, 2004 (op. 50), str. 59.

⁵³ Glahn, 2012 (op. 49).

⁵⁴ Lebeck, 2004 (op. 50).

⁵⁵ O'Mathúa, 2013 (op. 44).

⁵⁶ Bostrom, 2005 (op. 44).

Lebeck, 2004 (op. 50).

⁵⁷ O'Mathúa, 2013 (op. 44).

⁵⁸ Lebeck, 2004 (op. 50).

⁵⁹ Donnelly, 2009 (op. 47).

⁶⁰ O'Mathúa, 2013 (op. 44).

⁶¹ Bostrom, 2005 (op. 44).

⁶² Glensy, 2011 (op. 24).

⁶³ Immanuel Kant, *Grounding for the metaphysics of morals*. Indianapolis, Cambridge, 1981 [1785].

⁶⁴ Glahn, 2012 (op. 49).

⁶⁵ McCrudden, 2008 (op. 45).

⁶⁶ Glahn, 2012 (op. 49).

⁶⁷ Amnesty International, 2011 (op. 46).

⁶⁸ Donnelly, 2009 (op. 47).

⁶⁹ Glahn, 2012 (op. 49).

⁷⁰ Na primer Bostrom, 2005 (op. 44); DeBeats, 2007 (op. 42); Donnelly, 2009 (op. 47); Feely, 2009 (op. 50); Glahn, 2012 (op. 49); Glensy, 2011 (op. 24); Lebeck, 2004 (op. 50); McCrudden, 2008 (op. 45); O'Mathúa, 2013 (op. 44); Vidmar, 2013 (op. 4).

⁷¹ Glahn, 2012 (op. 49).

V dostojanstvenosti smo si torej vsi ljudje enaki.⁷² To je značilnost katerega koli človeškega bitja, ne glede na njegove zmožnosti in sposobnosti.⁷³ Do dostojanstva je upravičen vsakdo, ne glede na raso, barvo, spol, jezik, rojstvo, religijo, politično in drugo prepričanje, nacionalni in socialni izvor ali kateri drugi status. Vsakdo ga ima – naš ali njihov, bogat ali revan, bolan ali zdrav, suh ali debel, heteroseksualen, homoseksualen ali asexualen, pošten ali nepošten, bel ali črn, priljubljen ali nepriljubljen, rdečelas, skodran ali plešast, vegetarijanec ali vsejedec, živ ali mrtev ...

Mrtev?! Ali imajo mrtvi resnično človekovo dostojanstvo? Če bi hoteli odgovoriti na to vprašanje, bi se morali vrniti k samemu pojmu *človek* in kmalu bi ugotovili, da človek ni le biološko bitje, ampak je nekaj več, in sicer kulturno in socialno bitje.⁷⁴

Po svoji zunanji podobi je človek res primarno materialno telo,⁷⁵ torej naravno bitje – telesno, živo, čutno in nagonsko bitje.⁷⁶ A biti človek pomeni predvsem preseči raven delovanja, ki bi ga zahtevale njegove biološke lastnosti⁷⁷ – človek ni samo organizem, temveč je predvsem osebnost.⁷⁸ Ljudje se iz biološkega organizma oziroma zasnove šele razvijemo v kulturne ljudi.⁷⁹

Danes je dobro znano, da je skoraj vsako človeško vedenje – od nakupovalnih navad do načina izražanja čustev – naučeno; že biti človek je tako dejansko naučeno.⁸⁰ Če hoče človek obstajati in sploh preživeti, mora poznati veščine, znanje in sprejete načine vedenja družbe, v kateri se rodi. Naučiti se mora načina življenja, kulture svoje družbe.⁸¹ Naučiti se mora biti človek. Biti človek pa se lahko nauči le v skupnosti, kot socialno bitje, in ta skupnost ga vzajemno tudi potrjuje kot človeka.⁸²

Človek ne more obstajati sam, izoliran od drugih ljudi,⁸³ saj sebe kot človeka prepozna prav zaradi drugih. *Pot do mene gre čez tebe*. Človekova lastna podoba je dejansko takšna, kakršno si o njem ustvarijo drugi ljudje.⁸⁴ Priznati ga morajo. Sleherna zavest je v načelu želja, da bi jo kot zavest priznale in sprejele druge zavesti. Človeka torej porajajo drugi in le v družbi dobi svojo vrednost.⁸⁵ Družba mu daje identiteto, samopodobo in smisel.⁸⁶ Človek je torej človek šele v skupnosti, saj ga ta potrjuje in mu daje dostojanstvo. Človekovo dostojanstvo je namreč, tako kot tudi sam človek, inherentno relacijski konstrukt, ki svoj pomen razkriva le znotraj različnih razmerij in medsebojnih vplivanj med ljudmi.⁸⁷ Dostojanstvo ni toliko del našega DNK, kot je del družbenega konteksta,⁸⁸ saj je družbena interakcija tista, v katero se vključujejo vsa bitja, to pa omogoči človekovo dostojanstvo. Način, kako sodelujemo z drugimi ljudmi, je torej tisto, kar predstavlja dostojanstvo.⁸⁹

O'Mathú, 2013 (op. 44).

⁷² O'Mathú, 2013 (op. 44).

⁷³ Glahn, 2012 (op. 49).

⁷⁴ Jambrek, 1992 (op. 6).

Open Stax College, 2012 (op. 7).

⁷⁵ Rosalind A. Sydie, *The Sociology of Gender, 21st Century Sociology: A reference Handbook* (ur. D. B. Clifton in D. L. Peck), Thousand Oaks, CA 2007, str. 247–253.

⁷⁶ Jambrek, 1992 (op. 6).

⁷⁷ Kolstad, 2012 (op. 11).

⁷⁸ Trstenjak, 1968 (op. 15).

⁷⁹ Kolstad, 2012 (op. 11).

⁸⁰ Open Stax College, 2012 (op. 6).

⁸¹ Michael Haralambos in Martin Holborn, *Sociologija, Teme in pogledi*, Ljubljana, 1999.

⁸² Glej: Open Stax College, 2012 (op. 7).

⁸³ Glahn, 2012 (op. 49).

⁸⁴ Trstenjak, 1968 (op. 15).

⁸⁵ Albert Camus, *Uporni človek, Nobelovci 61* (ur. J. Moder), Ljubljana, 1980.

⁸⁶ Vidmar, 2013 (op. 4).

⁸⁷ Glej: Glahn, 2012 (op. 49).

⁸⁸ Bostrom, 2005 (op. 44).

⁸⁹ Glahn, 2012 (op. 49).

Ker se samo dostojanstvo bolj nanaša na skupnost kot na posameznika, je logično, da se enako nanaša na tiste, ki imajo telesne in mentalne sposobnosti, kot tudi na tiste, ki jim teh primanjkuje.⁹⁰ Človek ima dostojanstvo v vseh elementih svojega razvoja, aktivnosti, slabitve in pojemanja;⁹¹ to velja na primer tako za fetus, paciente s pozno stopnjo alzheimerjeve bolezni, ljudi v komi,⁹² pa tudi za mrtve.⁹³

Biti živ ali mrtev namreč ni ključni kriterij za obravnavanje.⁹⁴ Smrti v bistvu ni⁹⁵ in obstoj človeškega bitja se ne konča z njegovo smrtjo. Mrtvi so še vedno človeška bitja⁹⁶ in imajo enako temeljno vrednost in dostojanstvo kot vsi drugi ljudje.⁹⁷ Še vedno so med nami, in sicer v različnih manifestacijah in intenzivnosti – odvisno od osebnosti, družbe in časa.

Mrtvo človeško bitje je prisotno na dveh ravneh: v smislu materialne in nematerialne oziroma duhovne prisotnosti. *Materialna prisotnost*, ki se izraža v človeškem trupu, je še vedno nekdanja funkcionalna enotnost človeškega bitja. Tovrstna človekova prisotnost je nujno prehodna, saj naravni procesi degeneracije in propadanja vključujejo resno fizično spremembo, ki na koncu vodi v popolno izginotje trupla. *Nematerialna prisotnost* je drugačna. Neodvisna je od fizičnega utelešenja in kot taka lahko obstaja precej daljše obdobje. To ni subjekt zunanjih dejavnikov spremembe, ampak je v oblasti živih. V moči družine, prijateljev in širše skupnosti je, da spomin ohrani živ in tako obenem umrli ostaja prisoten.⁹⁸ Te misli razkrivajo, kako je *dejstvo gole prisotnosti* (materialne ali nematerialne) precej močnejše merilo za medsebojno vplivanje med mrtvimi in živimi ljudmi, kot pa so biološke meje med življenjem in smrtjo. Tako ni nobenega dobrega razloga, da bi lahko domnevali o značilnih in moralno relevantnih razlikah med zahtevami po spoštovanju pri medsebojnem vplivanju med živimi ali med živimi in mrtvimi. To postane očitno pri primerni obravnavi možgansko mrtvih pacientov v komi. V takih situacijah se namreč šele začnemo zavedati, da samo dejstvo biti živ ni osrednje za oceno obravnavanja. Tako kot pacientu v komi tudi mrtvem človeškemu telesu ne bi mogli fizično ali psihološko škodovati, toda škodovali bi mu lahko z ignoriranjem njegove prisotnosti in veličine oziroma zanemarjanjem njegovega statusa, ki si ga zasluži kot član človeške skupnosti – živ ali mrtev.⁹⁹

Večnost človekovega dostojanstva in njegovih temeljnih pravic torej preide celo v posameznikovo smrt.¹⁰⁰ Tako kot je temeljna norma dostojanstvenosti spoštovati žive, je temeljna norma tudi spoštovati mrtve.¹⁰¹ Odnos do mrtvih je eno temeljnih civilizacijskih vprašanj¹⁰² in nobeno presenečenje ni, da so se v človeški zgodovini pojavljale na primer zahteve po primerni odstranitvi človeških ostankov z bojišč. Človekovo dostojanstvo namreč zahteva pokop,¹⁰³ saj bi bilo sramotno, če bi njegovo telo *požrle plenilske zveri* ... Pravica do pokopa, ki je eno od temeljnih opravil človečnosti, ne more biti zanikana niti sovražnikom.¹⁰⁴

⁹⁰ Royal College of Nursing, *The RCN's definition of dignity*. Dostopno na: http://www.rcn.org.uk/__data/assets/pdf_file/0003/191730/003298.pdf (obiskano 15. 10. 2014).

⁹¹ Neuhaus, 2008 (op. 48).

⁹² Bostrom, 2005 (op. 44).

⁹³ Glahn, 2012 (op. 49).

Neuhaus, 2008 (op. 48).

Royal College of Nursing, 2008 (op. 90).

⁹⁴ Glahn, 2012 (op. 49).

⁹⁵ Glej: Peter Caws, Pragmatic Immortality and the Insignificance of My Own Death, *The Presence of the Dead in Our Lives* (ur. N. Hinerman in J. A. Glahn), Amsterdam, New York, 2012, str. 3–14.

⁹⁶ Glahn, 2012 (op. 49).

⁹⁷ Royal College of Nursing, 2008 (op. 90).

⁹⁸ Več o tem v: Glahn, 2012 (op. 49).

⁹⁹ Glej: Glahn, 2012 (op. 49).

¹⁰⁰ Glej: Donald P. Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*, Durham in London, 1997.

¹⁰¹ Glej: *Kodeks vojaške etike Slovenske vojske*, Uradni list RS, št. 55/2009.

¹⁰² Ustavno sodišče RS, *odločba št. U-I-54/99-14*. Dostopno na: [http://odlocitve.us-rs.si/urs/us-odl.nsf/0/67e6cea38e6f692c125717200288baa/\\$FILE/U-I-54-99.pdf](http://odlocitve.us-rs.si/urs/us-odl.nsf/0/67e6cea38e6f692c125717200288baa/$FILE/U-I-54-99.pdf) (obiskano 14. 11. 2014).

¹⁰³ Glensy, 2011 (op. 24).

¹⁰⁴ Glej: McCrudden, 2008 (op. 45).

Človeka torej dela človeškega tudi odnos do mrtvih, saj se zaveda, da je človek kot kulturno bitje kumulativna nakopičenost vseh preteklih človeških odnosov, manifestacij, spoznanj in dognanj.¹⁰⁵ Človeka kot takega moramo vedno spoštovati, še zlasti tako dolgo, dokler kdor koli ohranja spomin na umrlega – dokler obstaja kakršno koli medsebojno vplivanje, na kakršni koli ravni, se pojavi človekova stvarnost, ki jo je mogoče uporabiti kot merilo človeškega dostojanstva in poniževanja ali za sodbe o določenem načinu obravnavanja (kot primerno ali ne). Šele ko nekdanja materialna, zdaj nematerialna prisotnost nima več nobenega pomena za nikogar, tej osebi ni več mogoče kršiti njene zahteve po človekovem dostojanstvu,¹⁰⁶ zahteve, ki se vedno izraža s pomočjo drugih, skupnosti.

Sklep

Ljudje, zlasti pa strokovnjaki z različnimi delovnimi položaji moči, imamo temeljno človeško dolžnost spoštovati in dostojanstveno obravnavati vsakega posameznika. Dolžnosti pa nimamo le do drugih, ampak tudi do samega sebe, saj z nedostojnim vedenjem in obravnavanjem drugega ponižujemo predvsem sebe – sebi in drugim potrjujemo, da nismo vredni niti položaja niti človeške veličine.

Ko imamo pri svojem poklicnem in drugem udejstvovanju stik s človekom, nikoli ne smemo pozabiti, kakšna veličina je pred nami. Veličina, ki ji ni treba ničesar dokazovati ali storiti. Veličina, ki je, zato ker je, in ki je edinstvena in neponovljiva – neskončna.

Zavedati se moramo, da vsaka morebitna ošabnost, vzvišenost, nekorektnost, nestrpnost ali drugačna nemoralnost – ki ob vsej obremenjenosti, izurjenosti, tempiranosti ter usmerjenosti k ciljem in drugim dejavnikom, povezanim z obremenjenostjo sodobnega človeka, naj ne bi bila tako presenetljiva – ni le klobuta določenemu človeku, ampak predvsem celotni skupnosti.

Navidezno drobno dejanje ima lahko neizmerne in daljnosežne posledice na človekovo dostojanstvo in človeka kot takega, zlasti če ga izvrši državna avtoriteta (v imenu države), pri čemer se moramo zavedati, da so mrtvi še toliko ranljivejši za kršenje temeljnega dostojanstva.

Mrtvi so namreč še vedno potencialne žrtve kršitev človekovega dostojanstva. Dejstvo je sicer, da so mrtva človeška telesa imuna proti najobičajnejšim kršitvam dostojanstva, a to še ne pomeni, da so imuna proti vsem kršitvam. Dejansko pripadajo skupini ljudi (podobno kot pacienti v komi, možgansko močno poškodovani, mentalno nesposobni, nerojeni, novorojeni in drugi), ki so omejeni v svojem medsebojnem delovanju in tako ekstremno ranljivi za najtemeljnejše kršitve človekovega dostojanstva, to je izključitve iz človeške skupnosti.¹⁰⁷ Ker se ne morejo braniti, ščititi, zardeti ali pritožiti, moramo biti živi še toliko obzirnejši in izkazovati spoštovanje. Primerno obravnavanje mrtvih človeških teles pa ne pomeni obravnavati truplo enako, kot bi obravnavali živo osebo. Pomeni predvsem priznavati in obravnavati ga kot človeka in tako spoštovati njegovo dostojanstvo. Z ignoriranjem njegove človeškosti bi ga namreč izključili iz človeške skupnosti, tako izključevanje pa bi bilo nujno namerno in človeško slepo, saj ignorira potencial istovetenja, ki ga imajo mrtva človeška telesa do živih ljudi – človeška trupla s svojo prisotnostjo omogočajo ljudem, da v njih prepoznajo same sebe.¹⁰⁸

Simbolni artefakti so vseprisotni in so značilnost bistvenega pomena sodobnega življenja.¹⁰⁹ Ne samo da smo ljudje simbolna bitja,¹¹⁰ tudi sami smo simbol – simbol največjega pomena, simbol človeka ozi-

¹⁰⁵ Uroš Vidmar, *Kultura*. Dostopno na: <https://eidaz.policija.si> (obiskano 15. 11. 2014).

¹⁰⁶ Glahn, 2012 (op. 49), str. 29.

¹⁰⁷ Glej: Glahn, 2012 (op. 49).

¹⁰⁸ Več o tem glej v: Glahn, 2012 (op. 49).

¹⁰⁹ Judy S. DeLoache, *Becoming symbol-minded*, *TRENDS in Cognitive Sciences*, 2/8, 2004, str. 66–70.

¹¹⁰ Glej: Sidarta Ribeiro, Angelo Loula, Ivan de Araújo, Ricardo Gudwin in João Queiroz, *Symbols are not uniquely human*. Dostopno na:

roma človeštva. Ta simbol je mogočna stvarnost nedoločljivega (lahko celo neskončnega), a ima krhko zgradbo, ki lahko nikoli ne mine.

Človek je in mora biti. Človekovo dostojanstvo je absolutno in resnično, ravno takšno pa je tudi prizadevanje, želeno stanje stvari ali sanje, ki naj bi se izpolnile.

Viri in literatura

- Amnesty International: *Respect my rights, respect my dignity*, London, 2011.
- Barnard, Christian (ur.): *Telo kot stroj*, Murska Sobota, 1982.
- Bostrom, Nick: In Defence of Posthuman Dignity, *Bioethics*, 3 (19): 202–214. 2005.
- Bostrom, Nick: Dignity and Enhancement, *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* (ur. Schulman, Adam), Washington, 2008, str. 173–211.
- Camus, Albert: *Uporni človek*, Ljubljana, 1980.
- Caws, Peter: Pragmatic Immortality and the Insignificance of My Own Death, *The Presence of the Dead in Our Lives* (ur. Hinerman, Nate in Glahn, Julia Apolonia), Amsterdam, New York, 2012, str. 3–14.
- Cetinski, Andrej: *Upravljanje – ključni dejavnik uspešnosti države*, 2012. Dostopno na: <http://www.sinteza.co/wp-content/uploads/2012/06/p-Cetinski-Upravljanje-dr%C5%BEave-aa.pdf> (obiskano 10. 11. 2014).
- De Baets, Antoon: A Successful Utopia: The Doctrine of Human Dignity, *A Review of the Past and Other Stories* 7, 2007, str. 71–85.
- DeLoache, Judy S.: Becoming symbol-minded, *TRENDS in Cognitive Sciences* 2 (8), 2004, str. 66–70.
- Denham, Tara: *Police Reform and Gender: Gender and Security Sector Reform Toolkit*, Geneva, 2008.
- Donnelly, Jack: *Human Dignity and Human Rights*, Geneva, 2009.
- Feely, Katherine: *The Principle of Human Dignity*, 2009. Dostopno na: <https://educationforjustice.org/free-files/HumanDignity09.pdf> (obiskano 5. 10. 2014).
- Fromm, Erich: *Človek za sebe: Psihološka raziskava etike*, Ljubljana, 2002.
- Fürst, Maria in Halmer, Nikolaus: *Filozofija*, Ljubljana, 1990.
- Glahn, Julia Apolonia: On the Notion of Presence and its Importance for a Concept of Dignity of the Dead, *The Presence of the Dead in Our Lives* (ur. Hinerman, Nate in Glahn, Julia Apolonia), Amsterdam, New York, 2012, str. 15–36.
- Glensy, Rex D.: The Right to Dignity. *Columbia Human Rights Law Review* 43, 2011, str. 65–142.
- Goodwin, Neva, Nelson, Julie A., Ackerman, Frank in Weisskopf, Thomas: *Consumption and the Consumer Society*, Medford, 2008.
- Haralambos, Michael in Holborn, Martin: *Sociologija, teme in pogledi*, Ljubljana, 1999.
- Helsen, Jozef A. in Missirlis, Yannis: *Biomaterials: A Tantalus Experience*, London, Heidelberg, 2010.
- Hobbes, Thomas: *Leviathan*, London, New York, 2005.
- Jambrek, Peter: *Uvod v sociologijo*, Ljubljana, 1992.
- Južnič, Stane: *Identiteta*, Ljubljana, 1993.
- Kant, Immanuel: *Grounding for the metaphysics of morals*. Indianapolis, Cambridge, 1981.
- Keresteš, Tomaž: *Uvod v teorijo države*, Maribor, 2005.

http://cogprints.org/5251/1/Ribeiro_Loula_etal-2006-Symbols.pdf (obiskano 20. 5. 2015).

Glej: Jens Rasmussen, Skills, Rules, and Knowledge; Signals, Signs, and Symbols; and Other Distinctions in Human Performance Models, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics* 3/13, 1983, str. 287–267.

- Kodeks vojaške etike Slovenske vojske*, Uradni list RS, št. 55/2009.
- Kolstad, Arnulf: Inter-Functionality Between Mind, Biology and Culture: Some Epistemological Issues Concerning Human Psychological Development, *Human Development – Different Perspectives* (Seidi-De-Moura, Maria Lucia), Hrvaška, 2012, str. 19–42.
- Kommers, Dinald P.: *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. Durham in London, 1997.
- Krušič, Marjan (ur.): *Človek: Velika ilustrirana enciklopedija*, Ljubljana, 1983.
- Lavezzi, Andrea Mario: *Division of Labor and Economic Growth: from Adam Smith do Paul Romer and Beyond*, 2001. Dostopno na: <http://time.dufe.edu.cn/article/romer/5.pdf> (obiskano 11. 11. 2014).
- Lebech, Mette: What is Human Dignity? *Maynooth Philosophical Papers* 2, 2004, str. 59–69.
- Lundqvist, J.: Overeating, *Hunger & Waste*. 2008. Dostopno na: http://www.siwi.org/documents/Resources/Water_Front_Articles/2008/Overseating_Hunger_and_Waste.pdf (obiskano 19. 5. 2015).
- Maslach, Christina, Schaufeli, Wilmar B. in Leiter, Michael P. Job Burnout: *Annual Review of Psychology* 52, 2001, str. 397–422.
- McCrudden, Christopher: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights, *The European Journal of International Law* 4 (19), 2008, str. 655–724.
- Miščević, Nenad, Kante, Božidar, Klampfer, Friderik in Vežjak, Boris: *Filozofija za gimnazije*, Ljubljana, 2002.
- Mokyr, Joel: *The Knowledge Society: Theoretical and Historical Underpinnings*, 2003. Dostopno na: <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyr/Unitednations.PDF> (obiskano 11. 11. 2014).
- Neuhaus, Richard John: Human Dignity and Public Discourse, *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics* (ur. Schulman, Adam), Washington, 2008, str. 215–228.
- Nowak, Manfred: *Human Rights: Handbook for parliamentarians*, Inter-Parliamentary Union in Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2005.
- O'Mathúá, Dónal P.: Human Dignity and the Ethics of Human Enhancement, *Trans-Humanities* 1 (6) 2013, str. 99–119.
- OSC – OpenStax College. *Introduction to Sociology*, Huston, Texas, 2012.
- Pečarič, Mirko: *Osnove javne uprave*, Ljubljana, 2011.
- Pečnik, Mateja: Obvladovanje izgorevanja na delovnem mestu, *Znanje: teorija in praksa: Zbornik 6. študentske konference Fakultete za management Koper*, Koper, 2009, str. 649–656.
- Petrović, Gajo: *Filozofija i marksizam*, Zagreb, 1965.
- Pevcin, Primož: *Analiza reforme slovenske državne uprave kot dejavnika konkurenčne sposobnosti nacionalnega gospodarstva: Magistrsko delo*, Ljubljana, 2002.
- RCN – Royal College of Nursing, *The RCN's definition of dignity*, 2008. Dostopno na: http://www.rcn.org.uk/__data/assets/pdf_file/0003/191730/003298.pdf (obiskano 15. 10. 2014).
- Ribeiro, Sidarta, Loula, Angelo, de Araújo, Ivan, Gudwin, Ricardo in Queiroz, João: *Symbols are not uniquely human*, 2006. Dostopno na: http://cogprints.org/5251/1/Ribeiro_Loula_etal-2006-Symbols.pdf (obiskano 20. 5. 2015).
- Ridder, Denise in van den Bos, R.: Evolutionary perspectives on overeating and overweight. Introduction to the special section of appetite, *Appetite* 47, 2006, str. 1–2.
- Rodríguez-Clare, Andrés: The division of labor and economic development, *Journal of Development Economics* 49, 1996, str. 3–32.
- Rus, Veljko: *Delitev dela*. Družboslovne razprave 1 (1), 1984, str. 5–26.
- Rasmussen, Jens: Skills, Rules, and Knowledge; Signals, Signs, and Symbols; and Other Distinctions in Human Performance Models, *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics* 3 (13), 1983,

- str. 287–267.
- Salecl, Renata: *Izbira*, Ljubljana, 2010.
- Salomonsson, Lisa in Mella, Orlando: Cultural Demands on Skilled Immigrants, a Devaluation of Human Capital, *Nordic Journal of Migration Research* 3 (1), 2013, str. 3–9.
- Smart, Barry: *Consumer Society*, 2011. Dostopno na: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-99a-30.pdf> (obiskano 19. 5. 2015).
- Stres, Anton: Dostojanstvo človeške osebe kot temeljna etična vrednost, *Varstvoslovje – Revija za teorijo in prakso varstvoslovja*, Ljubljana, 2000, str. 168–173.
- Sydie, Rosalind A.: The Sociology of Gender, *21st Century Sociology: A reference Handbook* (ur. Clifton, D. Bryant in Peck, Dennis L.), Thousand Oaks, CA, 2007, str 247–253.
- Šab, Nina (ur.): *Absentizem: Preprečevanje, obvladovanje in zmanjševanje*, Novo mesto, 2012.
- Škerlj, Božo: *Misleči dvonožec*, Ljubljana, 1963.
- Trstenjak, Anton: *Hoja za človekom*, Celje, 1968.
- UNESCO, *Towards Knowledge societies*, Pariz, 2005.
- Ustavno sodišče RS, *Odločba št. U-I-54/99-14*. Dostopno na: [http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/0/67e6cea38e6f6f92c125717200288baa/\\$FILE/U-I-54-99.pdf](http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/0/67e6cea38e6f6f92c125717200288baa/$FILE/U-I-54-99.pdf) (obiskano 14. 11. 2014).
- Von Mises, Ludwig: *Bureaucracy*, New Haven, 1944.
- Von Sydow, Momme: Survival of the Fittest in Darwinian Metaphysis – Tautology or Testable Teory?, *Reflecting on Darwin* (ur. Voights, Eckart idr.), Farnham, London, 2014, str. 199–222.
- Vidmar, Uroš: *Integriteta: Znanstvena monografija*, Ljubljana, 2013.
- Vidmar, Uroš: *Kultura*, 2014. Dostopno na: <https://eidaz.policija.si> (obiskano 15. 11. 2014).
- Vidmar, Uroš: Varuhi človekovega dostojanstva, *Varnost* 63 (1), 2015, str. 14–18.
- Vreg, France: Transnacionalno in interkulturno komuniciranje, *Teorija in praksa* 11–12 (30), 1993, str. 1142–1155.
- Walzer, Michael: *Hard Work*. 2007. Dostopno na: <http://philosophyfaculty.ucsd.edu/faculty/rarneson/Courses/WalzerHardWork.pdf> (obiskano 19. 5. 2015).
- Wollstonecraft, Mary: *Zagovor pravic ženske*, Ljubljana, 1993.

BOUNDARIES OF HUMAN DIGNITY

With persistent development, professionalization and efforts to reach the set goals experts may unwittingly move away from their basic mission and also from the fundamental social norms – basic human customs, etiquette and respect for man. Through awareness of the importance and influence of every man's act and particularly acts of different experts and other social authorities, this paper emphasizes the greatness of man. Besides attempting to fathom man's special status and answer the questions what is man and why man is worthy of having basic dignity, when this begins and when it ends and similar questions, the paper delves into due respect as defined by different experts and people in positions, highlighting the depth of the human being and their right to respectful treatment even after death.

Key words: man, dignity, basic rights, society, respect of the dead

Uroš Vidmar hold a Bachelor's degree in political science. He is a teacher at the Police College, police inspector at the Research and Social Skills Centre of the Police Academy, where he covers the field of ethics, integrity and human rights, to which he devoted an extensive monograph: *Integriteta*, Ljubljana, 2013.

Alenka Pirman¹

PRIMER. UMETNOST IN KRIMINALITETA

Čeprav sem na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost diplomirala iz slikarstva, sem na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije vpisana v razvid samozaposlenih v kulturi kot interdisciplinarna ustvarjalka sodobne umetnosti. Zasilna administrativna opredelitev poskuša zajeti značilnosti mojega poklica, ki prehaja med disciplinami in ni zavezan izbranemu izraznemu mediju, ampak več metodološkim in formalnim postopkom, ki pogosto izzovejo etična vprašanja.

Razstavo *Primer. Umetnost in kriminaliteta* sem pripravila leta 2005 v sodelovanju z Biserko Debeljak, tedanjo kustosinjo Muzeja organov za notranje zadeve², in Igorjem Zabelom, kustosom Moderne galerije. Postavili smo jo v Mali galeriji v Ljubljani, povzročila pa je ogorčen odziv občinstva³ in doživela naklonjen sprejem pri likovni kritiki⁴.

Za izhodišče sem uporabila dokumente konkretnega kriminalističnega primera iz muzejske zbirke krvnih in spolnih deliktov. Zanimalo me je, kaj se zgodi ob njihovem prenosu iz policijskega muzeja v umetnostno galerijo. Kako ta proces rekontekstualizacije dejansko poteka? Se status dokumentov spremeni, in če se, kako? Kako zastaviti razstavo, da bi o tem razmišljal tudi obiskovalec?

Sodobna umetnost in sodobna dediščina

Za umetnostno polje na katerem delujem, se je v zadnjih 20 letih uveljavil izraz sodobna umetnost. Igor Zabel ugotavlja, da je zanjo značilen »prehod umetniškega dela od objekta k prostoru, situaciji, razmerju«⁵. Pri tem si umetnost lahko »prisvoji tako rekoč katero koli prakso, prostor ali objekt in ga spremeni v umetnino ali njen element«⁶. Umetnost je torej vse, »kar nastopa ali kar je kontekstualizirano kot umetnost«⁷. Postopki prisvajanja in rekontekstualizacije so postali del ustvarjalnega procesa, ki iz-

¹ Alenka Pirman je univerzitetna diplomirana likovna umetnica, študentka doktorskega študija heritologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, soustanoviteljica Društva za domače raziskave idr. Njeno umetniško in raziskovalno delo se navezuje na različne metodološke raziskovalno-razstavne projekte, ki odpirajo etična vprašanja povezana z razstavljanjem.

² Muzej je v obdobju svojega obstoja zamenjal več imen. Med trajanjem mojega projekta se je imenoval Muzej organov za notranje zadeve (v nadaljevanju: Muzej ONZ), od leta 2006 pa se imenuje Muzej slovenske policije. Uporabljam obe imeni, in sicer glede na obdobje, v katerem ga omenjam, ali pa ju nadomestim s policijskim muzejem kot generičnim izrazom za specializirani muzej.

³ Na razstavi je bila obiskovalcem na voljo knjiga vtisov, v njej pa prevladujejo odklonilni komentarji. (Digitalizirane dele knjige hranim v osebni arhivu.)

⁴ Alenka Pirman in Biserka Debeljak, *Primer. Umetnost in kriminaliteta: metodološka razstava*, Mala galerija, Ljubljana, 10. 2.–13. 3. 2005. Ob razstavi so izšli naslednji zapisi in kritike:

- Igor Zabel, *Alenka Pirman – Biserka Debeljak, Primer/The Case* (ur. Igor Zabel, Moderna galerija, Ljubljana, razstavna zloženska), Ljubljana, 2005. Ponatisnjeno v: Igor Zabel, *Eseji II* (ur. Zoja Skušek, Založba /*cf.), Ljubljana, 2008, str. 440–442, in v: Igor Zabel, *Contemporary Art Theory* (ur. Igor Španjol, JRP Ringier), str. 230–234.
- Dejan Vodovnik, Ko se združita umetnost in kriminaliteta, *Delo*, 15. 2. 2005, str. 6.
- Agata Tomažič, Primer, rešen na podlagi indicev, *Delo*, 16. 2. 2005, str. 16.
- Petja Grafenauer, Arterija 46, *Radio Študent*, 22. 2. 2005.
- Božidar Zrinski, Resnica kot tržno blago, *Dnevnik*, 25. 2. 2005, str. 16.
- J. B., Ni za zatežene razprave, *Delo*, 4. 3. 2005, str. 20.
- Veronika Klančnik, Neznosna praznina hrbtni strani, *Večer*, 12. 3. 2005, str. 13.

Razstavi je namenjena tudi monografska študija Marka Jenka, ki bo izšla pri Galeriji Škuc (v pripravi).

⁵ Igor Zabel, Sodobna umetnost, *Eseji I* (ur. Zoja Skušek in Igor Španjol, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006, str. 179.

⁶ Igor Zabel, Sodobna umetnost in institucionalni sistem, *Eseji I* (ur. Zoja Skušek in Igor Španjol, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006, str. 372.

⁷ Igor Zabel, Umetnost in kvaliteta, *Eseji I* (ur. Zoja Skušek in Igor Španjol, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006, str. 401.

stopa iz ateljeja in upošteva celoten umetnostni sistem. Za sodobne umetnike in kustose⁸, s katerimi ti sodelujejo, je značilna visoka stopnja profesionalne specializacije.

Simbolne prakse sodobne umetnosti se zdijo podobne procesom dediščinjenja. Lahko bi celo parafrazirali navedeno definicijo: »Dediščina je to, kar nastopa kot dediščina.« Pri prepoznavanju sodobne umetnosti oziroma dediščine se ne moremo več zanesti na značilno formo, tehniko ali ustaljen način predstavljanja javnosti. Prav nasprotno – zdi se, da obe uhajata iz tradicionalnih formatov, ustvarjalci pa jima radi pripisujejo živost. In vendar sta obe proizvedeni⁹ Postopki produkcije umetnosti ali dediščine ostajajo bolj ali manj natančno zakodirani procesi, vpeti v institucionalne okvire. Ti so bili nekoč občinstvu praviloma skriti, danes pa je zapoved obratna. Muzeji in galerije se spreminjajo v fleksibilne kulturne centre, ki krepijo svojo družbeno vlogo tako, da jo – s pomočjo občinstva – aktivno prevprašujejo.¹⁰

Vloga dokumenta v produkciji umetniškega dela

Vse od 20. stoletja je torej umetniško delo izmuzljiv pojav, ki ga ne moremo več definirati z medijem, postopkom ali kakovostjo.¹¹ Lahko je iz minljivih materialov ali celo nesnovno, lahko je izvedeno na težko dostopnem kraju oziroma kot dogodek omejeno le na skupino neposrednih udeležencev ipd. In vendar vsa ta raznolika dela še vedno prihajajo v stik s strokovno in širšo javnostjo prav z likovno razstavo – tradicionalnim medijem, vpetim v umetnostni sistem, kakršen se je razvil v 19. stoletju.¹²

Pomembna strategija, ki družbi avtorje tako različnih umetniških del, je dokumentiranje lastnega ustvarjalnega procesa.¹³ Zapisovanje, fotografiranje in snemanje so postali sestavni deli produkcijskih ali celo umetniških postopkov. V nasprotju z reproduciranjem umetniških del, ki ga post festum izvajajo specializirani fotografi, poteka dokumentiranje med samim delovnim procesom oziroma ga lahko celo vzpostavlja. Umetnik s posebno pozornostjo skrbi za raznovrstno »dokazno gradivo«, s katerim bo v prihodnosti na razstavah občinstvu sploh lahko pokazal, da se je nekaj res zgodilo. Produkcijo dokumentov dopolnjuje skrb za njihovo hranjenje in distribucijo.¹⁴

V projektu *Primer* so me torej vodila metodološka razmišljanja o statusu tovrstne dokumentacije, ki na razstavi lahko zastopa umetniško delo, ga nadomesti ali pa celo deluje kot sama umetnina. Zanimali

⁸ V slovenščini se za kustosa sodobne umetnosti uveljavlja izraz kurator, ne glede na to, ali je zaposlen v instituciji ali deluje samostojno. V tem besedilu uporabljam enoten izraz, saj želim poudariti institucionalno zaledje obeh sodelavcev, ne glede na njuni specializaciji. Glej: Beti Žerovc, Kurator – kritična in historična analiza, *Umetnost kuratorjev. Vloga kuratorjev v sodobni umetnosti* (Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), Ljubljana, 2010, str. 11–26.

⁹ Uveljavlja se izraz dediščinjenje, ki »označuje različne načine, oblike, procese invencije dediščin, zamišljanja ter uveljavljanja novih dediščin-skih objektov, oblikovanja in prodiranja dediščinskih vrednot in naziranj, prodora dediščinskega mišljenja, prevlade dediščinske logike itn.« Glej Bojan Baskar, Avstro-ogrška zapuščina. Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? *Dediščina v očeh znanosti* (ur. Jože Hudales in Nataša Visočnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana, 2005, str. 42.

¹⁰ Mieke Bal je opozorila na dvojni status muzeja kot institucije – muzej je muzej muzeja, ki poskuša ohraniti ne le ogrožene vrste, ampak tudi ogroženega sebe. Sodobni muzej lahko po njenem deluje le kot metamuzej, skesana institucija, ki javno in kritično premišljuje o sebi kot o preživetem projektu in priča o svoji sporni soudeležbi v kulturnozavojevalnih podvigih. Glej: Mieke Bal, Telling, Showing, Showing Off, *Double Exposures. The Subject of Cultural Analysis*, New York, 1996, str. 13–56. Še več, muzeji danes niso več prostori, v katerih bi poglobljeno razmišljali o nepremičnih stvareh, ampak kraji, kjer se dogaja. Glej: Boris Groys, Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk, *E-Flux Journal* #50, 12/2013, str. 8. Dostopno na: <http://www.e-flux.com/journal/entering-the-flow-museum-between-archive-and-gesamtkunstwerk/> (obiskano 25. 10. 2015).

¹¹ Zabel 2006 (op. 7), str. 401.

¹² Beti Žerovc, Razstava, *Umetnost kuratorjev. Vloga kuratorjev v sodobni umetnosti* (Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), Ljubljana, 2010, str. 59–80.

¹³ To značilnost je izpostavila tudi Beti Žerovc na razstavi 29. grafičnega bienala, posvečenega umetniškemu dogodku. Glej Beti Žerovc, O umetniškem dogodku na umetnostnem dogodku, 29. *grafični bienale. Dogodek/The Event* (ur. Peter Kisin, Beti Žerovc, MGLC), Ljubljana, 2011, str. 13.

¹⁴ Diktat dokumentiranja se lahko udejanja tudi v njegovem zavračanju, ko umetnik zavestno ne dokumentira svojega (minljivega, nedostopnega ...) dela oziroma te dokumentacije ne predstavlja na razstavah. V umetnosti se je razvil poseben žanr z množico alternativnih izraznih in distribucijskih rešitev. Dobro izhodišče za preučevanje zgodnjih (anti)dokumentacijskih postopkov je knjiga Patricie Norvell, *Recording Conceptual Art* (ur. Alexander Alberro in Patricia Norvell), Berkley, 2001.

so me umetnikovi postopki kodiranja ustvarjenih dokumentov in njihovega prehajanja med različnimi statusi. Vlogo dokumenta sem želela kritično premisliti pri konkretnem primeru in z uporabo dokumentov, ki so dejansko imeli pomen v konkretni življenjski situaciji. Ponje sem se odpravila v policijski muzej v Tacen.

Policijski in kriminalistični muzeji

Ta posebna skupina muzejev se je izoblikovala vzporedno z vzpostavljanjem kriminologije kot znanstvene discipline v 19. stoletju. Nekatere prve zbirke so še danes dostopne v historičnih muzejih v Torinu (Museo di Antropologia criminale Cesare Lombroso iz leta 1876) in Gradcu (Hans Gross Kriminalmuseum iz leta 1912) – oba delujeta pod okriljem univerz – in so bile že od samega začetka namenjene razvoju in uveljavljanju nove znanosti. Zbiranje kriminalističnega gradiva so prevzeli tudi muzeji, oblikovani znotraj policijskih struktur in namenjeni predvsem internemu izobraževanju. Prvi tovrstni muzej je bil zasnovan v Parizu leta 1909; tak primer je tudi Muzej slovenske policije, katerega zbirka sega v leto 1920, v sedanji obliki pa je na ogled že od leta 1973.

V zadnjih desetletjih zasledimo izključujoča se pogleda na te muzeje – po eni strani nekateri avtorji menijo, da bi bilo treba kriminalistične muzeje zapreti, saj je forenzika tako napredovala, da med stroko in muzejem ni več povezave, in so torej zastareli.¹⁵ Če sklepamo po stalnih razstavah, dejansko precej teh muzejev vse od sedemdesetih let 20. stoletja stagnira. Po drugi strani pa opažamo odpiranje kriminalističnih in policijskih muzejev navzven z namenom, da bi s posodobljenimi razstavami in spremljevalnim programom dejavnost policije približali lokalnim skupnostim.¹⁶

Policijski in kriminalistični muzeji hranijo dediščino kaznivih dejanj in postopkov njihovega odkrivanja, sojenja ter kaznovanja. Specifična vrsta tega gradiva (ostanki človeških teles, morilsko in vlomilsko orodje, eksplicitne fotografije s krajev kaznivih dejanj, ostanki forenzičnih preiskav itn.) jih vsekakor uvršča v kategorijo tako imenovane težavne dediščine.¹⁷

Muzej slovenske policije

Muzej se je nastanil v Tacnu na obrobju Ljubljane leta 1970, ko so ga pripojili Srednji šoli za notranje zadeve. Tri leta pozneje so tam odprli stalno razstavo, dostopno le strokovni javnosti. Osamosvojitveno leto 1991 je bilo prelomno tako z vsebinskega vidika (deponiranje zbirke politične kriminalitete) kot tudi zaradi postopnega pripuščanja širše javnosti k ogledu stalne razstave.¹⁸ Ko sem se jeseni 2004 v želji po sodelovanju tam sestala s kustosinjo Biserko Debeljak, si stalne razstave nisem mogla ogledati, saj je bila že tri leta v celoti shranjena na podstrešju Policijske akademije. Dejansko se je muzej (v okrnjenem obsegu) ponovno odprl za javnost v tamkajšnjih prostorih nekdanje garaže šele leta 2006, leto dni po moji razstavi v Mali galeriji.

¹⁵ Susanne Regener, *Criminological Museums and the Visualisation of Evil*, *Crime, Histoire & Sociétés/Crime, History & Societies*, 7/1, 2003. Dostopno na: <http://chs.revues.org/604> (obiskano 19. 9. 2015).

¹⁶ Prenovljeni Polizeimuseum Hamburg, ki hrani eno najstarejših kriminalističnih zbirk (od leta 1893), je na primer obiskovalcem odprl vrata leta 2014, selitev in prenova Musée de la Préfecture de Police v Parizu pa sta napovedani za leto 2017.

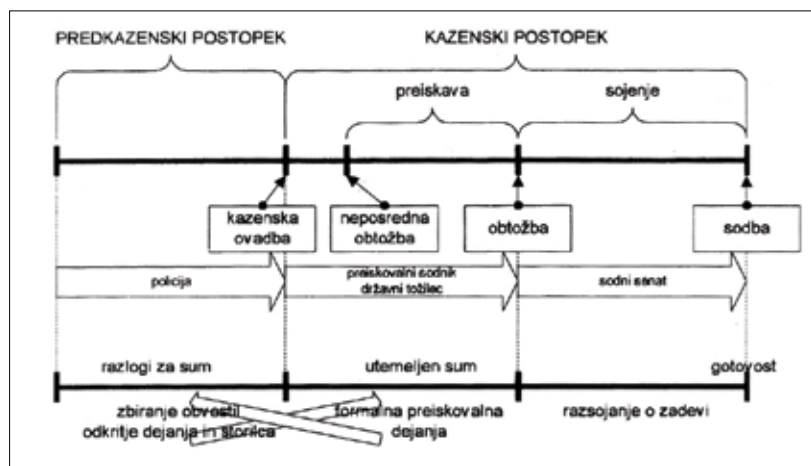
¹⁷ Za zbirke Muzeja slovenske policije je značilna prav neposredna osredotočenost na kazniva dejanja, ki implicirajo nasilje. Glej: Alenka Černelič Krošelj in Tanja Rožnberger Šega, *Nasilje v vitrini, Besede terorja. Medijska podoba terorja in nasilja* (ur. Božidar Jezernik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana, 2002, str. 79. Pojma težavna dediščina pa ne opredeljuje obravnavana tema, ampak odnos skupnosti do sporne, še vedno prisotne preteklosti in njene moteče vloge pri oblikovanju pozitivne, samopotrditvene sodobne identitete. Vpogled v terminologijo ponuja Joshua Samuels, *Difficult Heritage. Coming »to Terms« with Sicily's Fascist Past*, *Heritage Keywords. Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage* (ur. Kathryn Lafrenz Samuels and Trinidad Rico, University Press of Colorado), Boulder, 2015, str. 111–114.

¹⁸ Biserka Debeljak, *Muzej organov za notranje zadeve. Katalog in zapiski o zgodovini muzeja, muzejskih predmetih in ljudeh, ki so ga ustvarjali*, Ljubljana, 2005, str. 23–34.

V prispevku ne bom obravnavala razlogov za tako stanje, dejstvo pa je, da je bila odsotnost stalne razstave zame prej prednost kot ovira. Zanimala sta me delo z izbranimi dokumenti iz ene od zbirk in postavitev dislocirane avtorske razstave na frekventni lokaciji v samem centru Ljubljane, kustosinja Biserka Debeljak pa je želela ob tej priložnosti opozoriti širšo javnost na večletno nevzdržno stanje zaprtega muzeja. Ne glede na različni motivaciji sva vzpostavili spoštljiv odnos, ki je temeljil na medsebojnem zaupanju.

Kaj torej hrani policijski muzej? Gre za gradivo o razvoju policije in varnostnega sistema ter za kriminalistične zbirke (krvni in spolni delikti, premoženjski delikti, gospodarska kriminaliteta, ilegalni prehodi čez državno mejo, ilegalne droge ...).¹⁹ Slednje temeljijo na 450²⁰ zbranih primerih kaznivih dejanj, ki so se zgodila med letoma 1925 in 2000 in za katera so bili storilci pravnomočno obsojeni. Glede na to, da sem se v projektu želela omejiti na metodološka vprašanja, me primeri niso zanimali vsebinsko. Tako sem kustosinjo prosila, naj kar sama izbere enega izmed njih in mi prepusti v obdelavo vse, kar muzej hrani o njem. Na razstavi v Mali galeriji sem želela izpostaviti dokument in njegovo vlogo pri vzpostavitvi kaznivega dejanja, zato je bilo dejstvo, da je primer pravnomočno zaključen, zelo pomembno. Pri tem sem se opirala na shematični prikaz faz ugotavljanja resnice o kaznivem dejanju,²¹ ki v marsičem spominja na umetnostni sistem, s katerim se neko delo šele lahko vzpostavi kot umetniško.

Shema: Faze ugotavljanja resnice o kaznivem dejanju in pristojni organi postopka
Foto: Iz knjige: Darko Maver, *Kriminalistika*, Ljubljana, 1997, str. 57.

Primer Trobec: s sodišča v muzej

Kustosinja mi je nepričakovano otežila nalogo: izmed vseh primerov, ki jih hrani muzej, je izbrala ti-stega, ki ga pozna večina Slovencev. Če sem na razstavi želela izpostaviti dokument v njegovi splošnosti in sem upala, da lahko s premišljeno postavitvijo izkažem tudi njegovo vpetost v sistem konstruiranja resnice, je bila prisotnost storilca v kolektivnem spominu potencialnih obiskovalcev moje razstave resna ovira.

Za kašno gradivo je torej šlo? V muzejski zbirki krvnih in spolnih deliktov so v povezavi s tem primerom obsežen sodni spis (zapisniki zaslišanj in ogledov kaznivih dejanj, popisi zaseženih predmetov itn.) ter naslednji predmeti in dokumenti: X-100 roman *Lun i Eksodus* Frederika Eštona, osem fotografij z ogleda kraja kaznivega dejanja, enajst vrečic z vzorci za forenzično analizo, osebni dokumenti dveh žrtev (čeki, čekovna kartica, bančni račun), manjša kost, storilčevi dopisi odvetniku, pritožbe sodnim organom in pisma staršem.

¹⁹ Debeljak, 2005 (op. 18), str. 35.

²⁰ Podatek Muzeja slovenske policije na podlagi primopredajne dokumentacije (Darinka Kolar Osvald, ustni vir, 4. 11. 2015).

²¹ Darko Maver, *Kriminalistika*, Ljubljana 1997, str. 57.

Ob soočenju s tem gradivom sem menila, da moram najprej natančno preučiti vsebino primera, da jo bom lahko v nadaljevanju uspešno zanemarila. Lotila sem se torej študija primera in poleg muzejskega gradiva pregledala še večino člankov v sočasnih tiskanih medijih, sestala pa sem se tudi s tedaj že upokojenim preiskovalnim sodnikom, ki je uspešno vodil preiskavo.

Naj primer na kratko povzamem. Storilec je bil prijet leta 1979, naslednje leto obtožen za pet umorov in nato leta 1981 obsojen na smrt. Po obsojenčevi prvi pritožbi je višje sodišče sodbo potrdilo, po drugi pa jo je vrhovno sodišče razveljavilo in zadevo vrnilo sodišču prve stopnje. To je ponovno izreklo smrtno kazen. Sledila je tretja pritožba, ki ji je višje sodišče delno ugodilo in smrtno kazen spremenilo v 20 let zapor. Ponovne pritožbe niso bile uspešne in storilec je bil leta 1983 pravnomočno obsojen na zaporno kazen. Leta 1984 je bil obtožen še šestega umora (žrtve je umoril v letih 1975–1978), pozneje pa je bil v zaporu še dvakrat kazensko ovaden (leta 1987 in 1988) in zaradi poskusa umora sojetnika obsojen na dodatnih 15 let zaporne kazni.²²

Na pobudo kustosinje Muzeja ONZ je Temeljno sodišče v Kranju pripravilo prej naštetu gradivo in ga muzeju leta 1984 tudi uradno predalo. Na podlagi teh dokumentov je kustosinja pripravila dva panoja z besedilom in izbranimi fotografijami ter ju vključila v stalno razstavo, samega gradiva pa ni razstavila. Edina sprememba muzejske predstavitve tega primera se je zgodila zaradi novega Zakona o varstvu osebnih podatkov, ko so na vseh muzejskih panojih s črno pasico prekrili osebna imena žrtv in storilcev. Kontrast med poenoteno zadržanostjo muzejske predstavitve in izjemnostjo primera je izrazit, a ga tukaj ne bom analizirala, saj ga med pripravo projekta nisem poznala in ni vplival na moja razmišljanja. V zbirki krvnih in spolnih deliktov Muzeja slovenske policije je to za zdaj edini primer serijskega morilca, za te morilce pa velja, da »*postanejo in ostanejo znani, lahko rečemo celo slavni, o njih se pišejo knjige, pesmi, snemajo filmi, po njih se poimenujejo glasbene skupine – postanejo torej pop ikone*«²³.

Lahko bi torej trdili, da so storilčev lik in nekatere podrobnosti primera »ponarodeli« in so torej vpisani v naš kolektivni spomin. Za oblikovanje in vzdrževanje tega kolektivnega spomina so še posebej pomembni trije dejavniki: mediji, ki so devet let redno in zavzeto spremljali potek sojenj,²⁴ popkultura, saj je v treh desetletjih nastalo veliko avtorskih izdelkov z referenco na storilca in njegov modus operandi,²⁵ ter gibanje za človekove pravice, ker je bil prav ta primer v tedanji Socialistični republiki Sloveniji prelomen za ukinitve smrtnih kazni.²⁶

Primer Trobec: iz muzeja v galerijo

Pri zasnovi razstave sem izhajala iz dvojega: na eni strani so bili dokumenti o sojenju serijskemu morilcu s podstrešja Policijske akademije, na drugi pa je bila Mala galerija²⁷, tipična modernistična bela kocka²⁸ na prometni ulici v samem središču mesta. Oboje sem obravnavala kot material, ki mi je na voljo.

²² Debeljak, 2005 (op. 18), str. 45–48. Za podrobnejšo študijo primera glej: Karmen Šterk, *Serijski morilec. Normalen psihopat patološke matere*, Ljubljana, 2007, str. 190–217.

²³ Katja Filipčič, Umori, *Kriminologija* (ur. Alenka Šelih, Katja Filipčič, IUS SOFTWARE, GV Založba in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti), Ljubljana, 2015, str. 283.

²⁴ Vlogo medijev pri oblikovanju kolektivnega spomina bi lahko osvetlila analiza medijske obravnave storilčevega samomora leta 2006, v kateri nastopa kot bralčev/gledalčev stari znanec.

²⁵ Nekaj primerov, ki segajo tudi v današnji čas: leta 1981 je začel v Zagrebu delovati postpunk bend, ki si je nadel ime *Trobecove krušne peči* (deloval je nepretrgano do leta 1987, leta 2015 pa se je ponovno zbral in nastopil tudi v Sloveniji), leta 1983 je Zoran Smiljanić v Glasilu KLG objavil strip *Hiša Metoda Trobca* (prirejen in ponatisnjen leta 1985 v skupni številki beograjskih revij *Vidici* in *YU strip magazin* in leta 2012, ko je izšel v zbranih zgodnjih stripih *Družinske zgodbe*), leta 1984 je Svetlana Makarović posnela šanson *Balada o T.* (izšel je na plošči *Nočni šanson* in nato v več pesniških zbirkah), leta 2003 pa je duet Slon in sadež posnel swing *Za Metoda gorš* (izšel je na prvencu *Kabare*).

²⁶ Gre za zadnjo izrečeno smrtno kazen v Sloveniji, ki je sprožila pritisk strokovne javnosti in intelektualcev ter prerasla v civilnodružbeno gibanje za ukinitve smrtnih kazni, ki je bila dejansko odpravljena leta 1989. Potek teh prizadevanj (sicer brez omembe tega primera) je na kratko orisal Andrej Studen v knjigi *Rabljev zamah*, Ljubljana, 2004, str. 122–123.

²⁷ Mala galerija je od leta 1980 do 2011 delovala kot dislocirano razstavišče Moderne galerije.

²⁸ Navidezno nevtralen, umetno osvetljen galerijski prostor z belimi stenami in stropom, za katerega je uveljavljeno poimenovanje bela kocka.

Sistemske je bil vpet v dve nacionalni instituciji v pristojnosti Ministrstva za notranje zadeve na eni in Ministrstva za kulturo na drugi strani. Pri tem sta mi kot sodelavca stala ob strani tudi njuna zastopnika – Biserka Debeljak kot kustosinja Muzeja ONZ in Igor Zabel kot kustos Moderne galerije. Kako torej s takim materialom pripraviti razstavo, ki bo spodbudila kritičen premislek o vlogi dokumenta v sodobni umetnosti?

Vprašanje je metodološko. Kot umetnica nisem usposobljena za preučevanje sodnih spisov, prav tako ne obvladam tehnik za predelovanje soočenja s travmatičnimi družbenimi pojavi, kot so serijski umori, na razpolago pa imam cel arzenal postopkov rekontekstualiziranja, izraznih sredstev in načinov razstavljanja. S sodelavcema smo preigrali več scenarijev²⁹, vendar je bila zame ključna dodatna omejitev nekdanjega preiskovalnega sodnika. V pogovoru je vzel v varstvo storilca in žrtve ter vztrajal, da na razstavi nikjer ne sme biti razvidna njihova identiteta.

Odločila sem se, da bom dokumente razstavila zložene v izvornih mapah in ovojnicah po skupinah, kakor jih je za muzej pripravilo že sodišče v Kranju. S podstrešja Policijske akademije smo pripeljali tudi dve vitrini, narejeni v sedemdesetih letih 20. stoletja posebej za policijski muzej, ju očistili in namestili v sredino praznega galerijskega prostora. Vanju sem položila skupine dokumentov, obrnjene z licem navzdol, označila pa sem jih le z generičnimi napisi: indic I-XVII, sodni spis, fotografije z ogleda kaznivega dejanja.

Postavitev v
Mali galeriji v Ljubljani
Foto: Dejan Habicht, Moderna
galerija, Ljubljana

ka, daje lažen vtis brezčasnosti in kontekstualne izpraznjenosti, v kateri je obiskovalcu omogočeno nemoteno použitje umetniškega dela. Glej: Brian O'Doherty, *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*, London, 1999.

²⁹ Biserka Debeljak je na primer razmišljala tudi takole: »Čim bolj kruto je prikazano kaznivo dejanje, tem bolj trka na človekovo podzavest, na njegova čustva. Zato nas lahko izbeza iz šablonskih lupin lepega, predvidljivega in harmoničnega in nas pritegne, tako da se odzovemo z ogorčenostjo, žalostjo, jezo, občutkom nemoči in morda na koncu z občutkom zadovoljstva, da je bil storilec prijet in obsojen.« Glej: Biserka Debeljak, Muzej organov za notranje zadeve, *Alenka Pirman – Biserka Debeljak, Primer/The Case* (ur. Igor Zabel, Moderna galerija, Ljubljana, razstavna zloženska), Ljubljana, 2005.

Postavitev v Mali galeriji v Ljubljani – detajl
Foto: Dejan Habicht, Moderna galerija, Ljubljana

V razstavo je bila zavestno vključena dramaturgija obiskovalčevega pričakovanja, saj smo na vabilu na odprtje, ki je bilo hkrati plakat in zloženka, objavili nekaj fotografij z ogleda kraja kaznivega dejanja in sliko praznega Muzeja ONZ skupaj z besedili Zabela in Debeljakove. V vseh sporočilih za javnost in javnih nastopih smo pazili, da ne bi razkrili, za kateri primer gre, izpostavljali pa smo dejstvo, da so razstavljeni dokumenti verodostojni. S tem smo po drugi strani omogočili razmah govoric, ki so zagotovo vplivale na odnos občinstva do razstave.

Likovna kritičarka je takole opisala reakcijo na ogled razstave: »Tisto, kar najbolj razjezi obiskovalca, je, da so predmeti obrnjeni in lahko opazujemo le njihovo zadnjo stran. Kako radi bi se jih dotaknili, si ogledali fotografije s prizorišča dogajanja, pobrskali po vrečicah z dokazi ali vsaj pokukali, kateri roman je bral osumljeni. A ne gre – med njimi in nami je steklo, predmeti obstajajo, a ne moremo do njih. Zgodba, ki bi jo radi ustvarili, tista o poteku dejanja, je za nas nedosegljiva. To v nas sprošča jezo. Nismo prišli do konca. Predmeti se ne razkrijejo.«³⁰ Marsikateri obiskovalec je torej razstavo v Mali galeriji dojel kot provokacijo. Morda bi ga lahko zadovoljila razstava v policijskem muzeju, a kaj, ko je bil zaprt!

Epilog: iz galerije v muzej

Umetniku njegova družbena vloga omogoča dostop do tako občutljivega gradiva, kot je na primer sodna dokumentacija o serijskem morilcu. Ko pride do tega, steče proces pogajanja med profesionalnimi ambicijami ter pravnimi in etičnimi zadržki. Slednji so precej ponotranjeni.

Oglejmo si podrobneje: videz in dikcija uradnih dokumentov, s katerimi sem delala, sta stvarna in neosebna. Utemeljena sta v zakonsko predpisanih preiskovalnih in sodnih postopkih. Gradivo je že samo po sebi nespektakularno³¹ Na razstavi mi je z opisano gesto uspelo prikriti še identiteto oseb in

³⁰ Petja Grafenauer, *Arterija* 46, Radio Študent, 22. 2. 2005. Dostopno na: <http://old.radiostudent.si/article.php?sid=5727> (obiskano 4. 10. 2015).

³¹ S podobno formalno zadrego se je soočil tudi Zgodovinski arhiv Celje ob pripravi razstave *Za poljubčke je dobil vse. Črna kronika v sodnih dokumentih ZAC*, ki je temeljila na sodnih spisih. Ti so po besedah avtorice razstave za obiskovalca dolgočasni, zato so izpostavili redke predmete, priložene sodnim spisom, jih dopolnili s povečavami sočasnih medijskih objav in ponazorili z izposojenimi muzejskimi predmeti (neobjavljeni terenski zapiski z ogleda razstave in mojega pogovora z Metko Bukošek, 6. 11. 2013). Glej: *Za poljubčke je dobil vse. Črna*

eksplicitnost primera (kost, fotografije peči, storilčeve oznake v kolportažnem romanu, osebna pisma ...). Igor Zabel je pričakovani izid pojasnil takole: »*Koncept resnice je temelj sodnega procesa in torej eden temeljnih vidikov ureditve družbe, zato je nujno potreben sistem, ki natančno definira njegove kriterije. In če so materiali obrnjeni in ne sporočajo nobene konkretne podrobnosti o primeru in procesu, potem kažejo samo najbolj splošne kategorije, v katere sodijo, in s tem govorijo prav o sistemu, s katerim je definirana resnica.*«³² Zdelo se je, da je samo zadana naloga opravljena – in ne le to. Obstaja več sistemov za družbeno konstruiranje resnice in na tej razstavi so se prepletli kar trije: pravosodni, dediščinski in umetnostni. Prvi je proizvedel obravnavane dokumente, da je lahko opredelil kazniva dejanja, jih dokazal in obsodil, drugi jih je shranil in iz njih sestavil pripoved o (preiskovalnih) postopkih prvega, tretji pa je te iste dokumente obdelal kot metapripoved o obeh predhodnih. In vendar duh ni hotel v steklenico.

Vrnimo se k reakciji obiskovalcev. V gesti obračanja dokumentov se je pokazal tudi moj odpor do primera, s katerim sem se podrobno ukvarjala več mesecev.³³ Situacija je bila težavna tako zame kot tudi za obiskovalce razstave, a v galerijski beli kocki je prazna zadnja stran avtentičnega dokumenta pokazala svojo moč: proizvedla je še več gledalčeve čustvene zavzetosti, kot bi nemara zmogli utrjeni obrazci posredovanja kriminalitete v sodobni vizualni kulturi. Proizvedla je spektakel.³⁴ In čeprav je kustos Igor Zabel predvidel tudi ta učinek in napovedal, da bo obrnjeni dokument deloval »*kot ekran, na katerega projiciramo svoje fantazme in strahove*«³⁵, je imel verjetno v mislih idealnega gledalca. Ogorčenost, ki veje iz posameznih zapisov v knjigi vtisov z razstave, pa je vendarle prej mogoče pripisati vnaprejšnjim predstavam občinstva o tem, kakšna bi morala biti razstava v umetnostni galeriji, in posledično zavračanju sodobne umetnosti. Ne glede na to, da sem izhajala iz kritičnega razmisleka o določenih ustvarjalnih postopkih v sodobni umetnosti, sem razstavo dejansko izvedla znotraj istega zakodiranega sistema.

Naj sklenem z drugim spodrsrljajem. Če nas zanima nadzor nad učinkom in interpretacijo naše dejavnosti, potem razstava ni najboljši medij, ker je preveč klepetava. Klepetati začne že med pripravi, pri katerih navadno sodeluje več ljudi. Govorice so bile in ostale sestavni del razstave *Primer*, širila pa sem jih tudi sama. Leta 2014 so dobile nov zagon ob večji pregledni razstavi mojega dela.³⁶ Primer Trobec je iz umetnostne galerije potoval nazaj v policijski muzej, ki je bil takrat ponovno v Tacnu. Postavitev sem na novo interpretirala z uporabo istega gradiva, ki ga muzej hrani v depozitu. A s številnimi obiskovalci, ki so prihajali na posebej za to priložnost organizirana vodstva, nismo obujali le umetniške izkušnje iz leta 2005, ampak tudi številne podrobnosti konkretnega kriminalističnega primera.³⁷ Poleg tega se je Darinka Kolar Osvald, sedanja kustosinja policijskega muzeja, odločila, da mojo postavitev zadrži na stalni razstavi. Z gotovostjo lahko trdim, da h krepitvi kolektivnega spomina na serijskega morilca tako ni prispevala le popkultura, ampak tudi sodobna umetnost.³⁸

kronika v sodnih dokumentih ZAC (ur. Metka Bukošek, Zgodovinski arhiv Celje, r. k.), Celje, 2013 in terenske zapiske.

³² Igor Zabel, *Primer*, Alenka Pirman – Biserka Debeljak, *Primer/The Case* (ur. Igor Zabel, Moderna galerija, Ljubljana, razstavna zloženka), Ljubljana, 2005.

³³ Ko mi je kustosinja izročila plastični vrečki z gradivom meni tedaj še neznanega primera, bi lahko ostalo pri tem. Ne vem, ali je bila domneva, da mi pri koncipiranju razstave lahko pomaga študij obravnavanih kaznivih dejanj, pravilna, a odločitev je bila vsekakor dokončna.

³⁴ Te pojave omenja Beti Žerovc ob opredelitvi umetniških dogodkov, ki vključujejo praznino: »*Težko rečemo, kaj nas vse tako zelo zintrigira pri razstavljanju praznega, a morda je še najbolj smiselna stara razlaga, da prav v vizualnem svetu nič ne more imeti več avre kot nevidno!*« Glej: Žerovc, 2011 (op. 13), str. 20.

³⁵ »*Mar prazna zadnja stran ne deluje kot ekran, na katerega projiciramo svoje fantazme in strahove? Mar monumentalizirana, a mrtva navzočnost dokumentov in predmetov v galerijskem prostoru ne odpira špranj v sistemu družbene konstrukcije resnice, skozi katere lahko pronica prikrito, potlačeno in izključeno? Mar ni prav bežni pogled na neznosno travmo realnega resnična zadnja stran teh dokumentov?*« Glej: Zabel, 2005 (op. 32).

³⁶ Alenka Pirman, *Zbrana dela*, Mednarodni grafični likovni center, Ljubljana, 17. 11. 2014–8. 3. 2015.

³⁷ Po enem od teh dogodkov je nastala tudi novinarska reportaža. Glej: Borut Mehle, Umetnost in kriminal. Ko je metla srhljivejša od puške, *Dnevnik*, 20. 12. 2014. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042700929> (obiskano 17. 1. 2016).

³⁸ Postavitev je bila v muzeju na ogled do novembra 2016.

Postavitev v Muzeju slovenske policije
Foto: Jaka Babnik, Arhiv MGLC

Literatura in viri

- Bal, Mieke: Telling, Showing, Showing Off, *Double Exposures. The Subject of Cultural Analysis*, New York, 1996.
- Baskar, Bojan: Avstro-ogrska zapuščina. Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? *Dediščina v očeh znanosti* (ur. Hudales, Jože in Visočnik, Nataša, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana, 2005.
- Černelič Krošelj, Alenka in Roženbergar Šega, Tanja: Nasilje v vitrini, *Besede terorja. Medijska podoba terorja in nasilja* (ur. Jezernik, Božidar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana, 2002.
- Debeljak, Biserka: *Muzej organov za notranje zadeve. Katalog in zapiski o zgodovini muzeja, muzejskih predmetih in ljudeh, ki so ga ustvarjali*, Ljubljana, 2005.
- Filipčič, Katja: Umori, *Kriminologija* (ur. Šelih, Alenka, Filipčič, Katja, IUS SOFTWARE, GV Založba in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti), Ljubljana, 2015.
- Grafenauer, Petja: *Arterija 46*, Radio Študent, 22. 2. 2005. Dostopno na: <http://old.radiostudent.si/article.php?sid=5727> (obiskano 4. 10. 2015).
- Groys, Boris: Entering the Flow: Museum between Archive and Gesamtkunstwerk, *E-Flux Journal* #50, 12/2013, str. 8. Dostopno na: <http://www.e-flux.com/journal/entering-the-flow-museum-between-archive-and-gesamtkunstwerk/> (obiskano 25. 10. 2015).
- J. B.: Ni za zatežene razprave, *Delo*, 4. 3. 2005.
- Klančnik, Veronika: Neznosna praznina hrbtni strani, *Večer*, 12. 3. 2005.
- Maver, Darko: *Kriminalistika*, Ljubljana 1997.

- Mehle, Borut: Umetnost in kriminal. Ko je metla srhljivejša od puške, *Dnevnik*, 20. 12. 2014. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042700929> (obiskano 17. 1. 2016).
- Norvell, Patricia: Recording Conceptual Art (ur. Alberro, Alexander in Norvell, Patricia), Berkley, 2001.
- O'Doherty, Brian: *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*, London, 1999.
- Pirman, Alenka in Debeljak, Biserka: *Primer. Umetnost in kriminaliteta: metodološka razstava*, Mala galerija, Ljubljana, 10. 2.–13. 3. 2005.
- Pirman, Alenka: *Zbrana dela*, Mednarodni grafični likovni center, Ljubljana, 17. 11. 2014–8. 3. 2015.
- Regener, Susanne: Criminological Museums and the Visualisation of Evil, *Crime, Histoire & Sociétés/ Crime, History & Societies*, 7/1, 2003. Dostopno na: <http://chs.revues.org/604> (obiskano 19. 9. 2015).
- Samuels, Joshua: Difficult Heritage. Coming »to Terms« with Sicily's Fascist Past, *Heritage Keywords. Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage* (ur. Lafrenz Samuels, Kathryn and Rico, Trinidad, University Press of Colorado), Boulder, 2015.
- Smiljanić, Zoran: strip Hiša Metoda Trobca v Glasilu KLG, 1983 (prirejen in ponatisnjen leta 1985 v skupni številki beograjskih revij Vidici in YU strip magazin in leta 2012, ko je izšel v zbranih zgodbah stripih Družinske zgodbe).
- Šterk, Karmen: *Serijski morilec. Normalen psihopat patološke matere*, Ljubljana, 2007.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah*, Ljubljana, 2004.
- Tomažič, Agata: Primer, rešen na podlagi indicev, *Delo*, 16. 2. 2005.
- Vodovnik, Dejan: Ko se združita umetnost in kriminaliteta, *Delo*, 15. 2. 2005.
- Za poljubcke je dobil vse. Črna kronika v sodnih dokumentih ZAC* (ur. Bukošek, Metka, Zgodovinski arhiv Celje, r. k.), Celje, 2013.
- Zabel, Igor: *Alenka Pirman – Biserka Debeljak: Primer/The Case* (ur. Zabel, Igor, Moderna galerija, Ljubljana, razstavna zloženska), Ljubljana, 2005.
- Zabel, Igor: *Eseji II* (ur. Skušek, Zoja, Založba /*cf.), Ljubljana, 2008.
- Zabel, Igor: *Contemporary Art Theory* (ur. Španjol, Igor, JRP Ringier).
- Zabel, Igor: Sodobna umetnost, *Eseji I* (ur. Skušek, Zoja in Španjol, Igor, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006.
- Zabel, Igor: Sodobna umetnost in institucionalni sistem, *Eseji I* (ur. Skušek, Zoja in Španjol, Igor, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006.
- Zabel, Igor: Umetnost in kvaliteta, *Eseji I* (ur. Skušek, Zoja in Španjol, Igor, Založba /*cf.), Ljubljana, 2006.
- Zrinski, Božidar: Resnica kot tržno blago, *Dnevnik*, 25. 2. 2005.
- Žerovc, Beti: Kurator – kritična in historična analiza, *Umetnost kuratorjev. Vloga kuratorjev v sodobni umetnosti* (Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), Ljubljana, 2010.
- Žerovc, Beti: Razstava, *Umetnost kuratorjev. Vloga kuratorjev v sodobni umetnosti* (Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), Ljubljana, 2010.
- Žerovc, Beti: O umetniškem dogodku na umetnostnem dogodku, 29. *grafični bienale. Dogodek/The Event* (ur. Kisin, Peter, Žerovc, Beti, MGLC), Ljubljana, 2011.

A CASE. ART AND CRIME

As an interdisciplinary modern artist I created the exhibition *A Case. Art and Crime* in 2005 together with Biserka Debeljak, the curator of the Museum of Internal Affairs Authorities at the time, and Igor Zabel, curator of the Museum of Modern Art. The exhibition was displayed at the Mala galerija in Ljubljana and caused outrage from the public but was well received by art critics.

As a starting point I used documents of a concrete criminal case from the museum collection of violent and sexual crimes. I wanted to find out what happens when they are transferred from the police museum to an art gallery. How does this process of recontextualisation work? Does the status of documents change and if so, how? How to display an exhibition to make visitors think about it, too?

Key words: contemporary art, crime, exhibitions, police museums, role of documents

Alenka Pirman holds a Bachelor's degree in fine arts and is a PhD student in heritology at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, co-founder of the Domestic Research Society, etc. Her artistic and research work is linked to different methodological research and exhibition projects, which often stimulate ethical questions connected to exhibiting.

Martin Horvat¹

OD GROBIŠČA DO DEPOJA

Posledica katerega koli posega oziroma raziskave arheološkega najdišča z arheološko metodo je tudi pridobitev premične dediščine. Izkopavanje je nedvomno privilegiran element celotnega arheološkega raziskovanja, za muzeje pa je ta metoda tudi glavni in za starejša obdobja praviloma edini način pridobivanja muzejskega gradiva. Za večino muzejskih predmetov, ki so bili tako pridobljeni, velja, da je prenos arheološkega konteksta v muzeološki kontekst ključen za njihovo interpretacijo. Pri tem je vsekakor treba nameniti posebno pozornost najdiščem, na katerih je predmet raziskovanja grobišče. Ne glede na vrsto priporočil in kodeksov različnih mednarodnih ustanov (končno smo dobili tudi slovenski prevod in priredbo *ICOM-ovega kodeksa etike za naravoslovne muzeje*²), je prispevek pripravljen na podlagi praktičnih primerov, pri katerih se s človeškimi ostanki, ki so bili pridobljeni z arheološko metodo, sooča Muzej in galerije mesta Ljubljane.

Ključne besede: arheološka raziskovanja, grobišča, posmrtni ostanki, etična vprašanja, muzejsko gradivo

Arheološko raziskovanje grobišč

Človeški posmrtni ostanki so v našem primeru posledica arheološkega izkopavanja. V skladu z strokovno prakso so sestavni del arheološkega arhiva in po končani obdelavi so navadno predani v trajno hrambo pristojnemu muzeju. Že med izkopavanji, pozneje pa tudi pri muzealizaciji pridobljenega gradiva, se arheologi srečujemo z etičnimi vprašanji. Občutljivost za to temo je odvisna od vrste pokopa in ohranjenosti posmrtnih ostankov, nedvomno pa se močno poveča predvsem v primerih, ko gre za otroške skeletne grobove.

Žarni grobovi

Žara z ostanki pokojnice iz rimskodobnega grobišča (Ljubljana, Slovenska cesta)

Foto: Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML)

¹ Martin Horvat je univerzitetni diplomirani arheolog, kustos za srednji vek in vodja dokumentacijske službe v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane, vodja številnih arheoloških raziskav in izkopavanj, sodelavec pri različnih arheoloških projektih.

² *ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje* (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015.

Skeletni grobovi

Srednjeveško in novoveško grobišče
(Ljubljana, Njegoševa ulica)
Foto: MGML

Skupinske grobnice

Novoveška skupinska grobnica
(Ljubljana, Vodnikov trg)
Foto: MGML

V muzeju

Ko gradivo pride v muzej, se etičnim dilemam pridružijo tudi strokovne in ne nazadnje povsem tehnične težave. Kako torej muzealizirati in kje hraniti gradivo? V našem muzeju velja dogovor, da posmrtni ostanke muzealiziramo do faze muzejske akcesije, hranimo pa jih v prehodnem depozitu. Gradivo je očiščeno, identificirano (vpisano v podatkovno zbirko) in shranjeno v primerni embalaži.

Človeških ostankov ne inventariziramo, med muzejskimi predmeti pa dobijo status vzorcev. Gradivo torej primarno ni namenjeno popularizaciji premične dediščine (razstave), temveč strokovnim analizam in raziskavam.

Analiza spodnjih in zgornjih čeljustnic
Foto: MGML

Večinoma skeletne ostanke že pred pridobitvijo pregleda antropolog, na posmrtnih ostankih iz Auerspergove grobnice pa je bila opravljena tudi molekularnogenetska identifikacija grobov (opravil jo je Inštitut za sodno medicino). Grobnica je bila odkrita v kripti, prizidani k cerkvi frančiškanskega samostana, ki je nekoč stal na ozemlju današnje ljubljanske tržnice. V njej je bilo najdenih pet skeletnih ostankov, ob enem od njih pa tudi kanopa s srcem, ki naj bi glede na napis na njej pripadalo Ferdinandu II., knezu Auerspergu. Ker gre v tem primeru za ostanke mehkega tkiva, stekleno posodo s srcem hranimo v primernem klimatiziranem prostoru, bronasta kanopa pa je v konservatorski delavnici. Trajna konzervacija srca bo zahtevna, trenutno pa se zdi, da bomo ustrezne rezultate lahko dosegli le z liofilizacijo, postopkom, ki se je s posebno metodo izločanja vode že uveljavil pri konzervaciji mokrega lesa.

Z zelišči napolnjena bronasta kanopa, ki je varovala stekleno posodo, v kateri je bilo shranjeno srce.
Foto: MGML

Sklep

Z arheološkimi raziskavami na Vodnikovem trgu, Njegoševi ulici, Kongresnem trgu in Slovenski cesti je naš muzej pridobil veliko človeških posmrtnih ostankov (samo iz skupinske grobnice, odkrite pri arheoloških raziskavah na Vodnikovem trgu, je identificiranih več kot 230 bolj ali slabše ohranjenih skeletov), zato se seveda postavlja vprašanje, kako zagotoviti primerne prostore za trajno hrambo tovrstnega gradiva.

Literatura in viri

ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevarjanje, ur. prevoda Mikuž, Marjeta idr.), Ljubljana, 2015.

FROM A BURIAL SITE TO A DEPOT

A consequence of any intervention or research at an archaeological site with an archaeological method is an acquisition of movable heritage. Excavation is undoubtedly the privileged element of archeologic research and for museums it represents the main, and for more ancient periods usually the only way of acquiring museum material. For the majority of museum artefacts obtained in this way it can be said that the transfer of the archaeological context into the museological context is of key importance for their interpretation. Special attention needs to be devoted to sites where the object of investigation is a burial ground. Regardless of the type of recommendations and codes of different international institutions (we have finally got the Slovenian translation and adaptation of the ICOM Code of Ethics for Natural History Museums), the paper is based on the cases where the Museum and Galleries of Ljubljana encounter human remains obtained by means of the archaeological method.

Key words: archaeological excavation, burial site, mortal remains, ethical issues, museum material

Martin Horvat holds a Bachelor's degree in archaeology and is the Middle Ages curator and head of documentation department at the Museum and Galleries of Ljubljana. He has led numerous archaeological studies and excavations and taken part in different archaeological projects.

Darko Knez¹

TRAPIST, ŽARA IN SRCE Razstaviti ali ne?

Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost v zbirki cerkvenih predmetov Narodnega muzeja Slovenije hrani srebrno žaro s srcem brata Gabriela Girauda, ustanovitelja trapistovskega samostana v Rajhenburgu.

Na prenovljenem gradu Rajhenburg je Muzej novejšje zgodovine Slovenije leta 2013 v prostoru nekdanjih meniških celic v drugem nadstropju odprl stalno razstavo *Trapisti v Rajhenburgu*. Avtorica razstave je Irena Fürst, oblikovalka pa Mojca Turk Avsec. Razstava prikazuje delovanje meniškega reda trapistov v Sloveniji, edinega samostana tega reda pri nas. Na ogled so številni izvirniki iz samostana Rajhenburg in dokumentarno gradivo, ki omogočajo širše razumevanje velike duhovne in kulturne dediščine trapistov na brestaniškem območju in v Sloveniji. Razstava z vključitvijo predmetov iz matičnega samostana Domb presega slovenske okvire in pridobiva širši, mednarodni pomen. Z odkritjem žare je bil med Narodnim muzejem Slovenije in Muzejem novejšje zgodovine Slovenije sklenjen dogovor, da se žara umesti v stalno razstavo *Trapisti v Rajhenburgu*, s čimer bi se brat Gabriel simbolično in dejansko vrnil na grad. V Muzeju novejšje zgodovine Slovenije so se odločili, da zaradi pomislekov slovenske stroke v zvezi z razstavljanjem človeških posmrtnih ostankov svoje razstave ne dopolnijo z žaro brata Gabriela.

Ključne besede: muzeji, posmrtni ostanki, žare, cerkveni predmeti, razstave

Gabriel Giraud in grad Rajhenburg

Brat Gabriel (1836–1899) se je kot Camille Giraud rodil v Lyonu v Franciji. Bil je sin bogatega trgovca s svilo. Leta 1880 je francoska vlada nasilno razpustila opatijo trapistov v Dombu, kjer je živel. Opat Avgustin de Ladouze je sklenil redovni družini poiskati bivališče zunaj Francije. Po razpustitvi matičnega samostana Domb se je brat Gabriel ponudil, da kupi novo zavetišče za sobrate. S svojimi sredstvi je leta 1881 kupil grad Rajhenburg v Brestanici, ki stoji nad sotočjem Brestanice in Save, ter obsežna posestva v okolici. Kupljene nepremičnine je takoj prepustil redu. Trapisti so svoj novi dom imenovali *Notre Dame de la Délivrance* ali *samostan Marije Rešiteljice*.

Brat Gabriel (Camille Giraud), trapist, redovnik in ustanovitelj samostana Marije Rešiteljice v Rajhenburgu, * 7. 6. 1836, Lyon, + 28. 2. 1899, Rajhenburg
Foto: Arhiv MNZS, enota Brestanica

¹ Darko Knez je magister zgodovine, etnolog in kulturni antropolog, vodja Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost v Narodnem muzeju Slovenije, kjer skrbi za zbirko cerkvenih predmetov.

Rajhenburški samostan je bil leta 1891 povišan v opatijo. Brat Giraud, dejanski ustanovitelj opatije, je v samostanu kot korni oblat (gojenec v fazi šolanja, ki se še ni zaobljubil) do smrti opravljal razne ponižne službe. Med sobrati je bil vzor trapista. Na lastno željo je v samostanu 18 let opravljal delo bolničarja in težko bolnim stal ob strani vse do njihove smrti.²

Aprila 1941 so Nemci trapiste pregnali in na gradu uredili preselitveno taborišče za Slovence, od tam pa je na pot izgnanstva v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo odšlo približno 45.000 Slovencev. Dve leti po koncu druge svetovne vojne je bil grad nacionaliziran; uprava za notranje zadeve je v njem uredila zapor, ki je deloval do junija 1966.

Trapisti v Rajhenburgu

Trapisti, ena od vej cistercijanov, so premišljuječ katoliški samostanski red menihov, ki živi po strogih pravilih sv. Benedikta (480–543). Cistercijani so red reformiranih benediktincev, ki ga je v Franciji ustanovil benediktinski opat sv. Robert iz Molesma (1029–1111) z namenom, da bi menihi v samostanih ponovno živeli po pravilih sv. Benedikta in jih izpolnjevali v prvotni strogosti. Med samostani reda cistercijanov je bil tudi samostan La Trappe v Normandiji. V njem je prišlo do kršitev osnovnih pravil reda, zato je leta 1664 opat Armand Jean Le Bouthillier de Rancé red reformiral. Novi red se je imenoval *Ordo Cistercianum reformatum* ali *red reformiranih cistercijanov*. Trapisti so dobili ime po samostanu *La Trappe*. Nosili so belo obleko, imenovano kuta ali habit, ter dolgo in široko vrhnje oblačilo, čez katero so si nadeli redovniško oblačilo, imenovano škapulir. To je bilo spredaj in zadaj podaljšano do kolen, imelo pa je tudi kapuco. Obleka je bila prepasana s širokim usnjenim pasom. Obuti so bili v lesene cikle.

Trapisti so bili strog, premišljuječ red. Njihovo osnovno pravilo je ORA ET LABORA – moli in delaj. Delovni dan so poleti in ob praznikih začeli že ob enih, pozimi pa ob dveh zjutraj. Šest ur molitve, fizično delo, pokora, premišljevanje in učenje so sestavljali njihov 16-urni delovni dan. Ves dan so bili skupaj kot družina, a se med seboj niso smeli pogovarjati. Za sporazumevanje so uporabljali znakovno govorico, živeli pa so strogo odmaknjeni od sveta. Zavračali so vsakršno ukvarjanje z znanostjo. Pri prehranjevanju so bili strogi vegetarijanci. Hrano živalskega izvora so smeli uživati le mladi gojenci, bolni in starejši od 60 let. Domačini so povedali, da molčijo kot lipov bog in spijo v krstah. A ko so spoznali njihovo delo in napredek, ki so ga prinesli v novo okolje, so nanje začeli gledati z drugačnimi očmi.

Trapisti so ob gradu Rajhenburg v novozgrajenih stavbah postavili stroje, ki so jih pripeljali iz Francije. Zgradili so moderno tovarno čokolade in destilarno na paro ter začeli industrijsko proizvodnjo čokolade, čokoladnih izdelkov in likerjev. Za pogon strojev so na potoku Brestanica zgradili lastno hidroelektrarno, ki je bila prva tovrstna elektrarna na enosmerni električni tok na Spodnjem Štajerskem. Njihovi izdelki so bili zelo kakovostni in kupoval jih je celo cesarski dvor z Dunaja. Cesar Franc Jožef je trapistom leta 1912 podelil priznanje za kakovost izdelkov in naziv *Imperial*, ki je postal blagovna znamka njihovih izdelkov. Trapisti v Rajhenburgu so imeli tudi svojo tiskarno, v kateri so tiskali knjige, brošure, razglednice, ovitke za čokolade in nalepke za likerje.

Red je imel v Avstro-Ogrski pred ustanovitvijo samostana v Rajhenburgu le en samostan, in sicer opatijo Marija Zvezda v Banjaluki v Bosni in Hercegovini, ki deluje še danes. Trapisti so splošno znani tudi po izdelavi istoimenskega sira, po redu pa se imenuje tudi vrsta piva, ki ga izdelujejo v samostanskih pivovarnah v Belgiji in na Nizozemskem. Danes je po svetu 80 moških in 42 ženskih samostanov tega reda.

² Irena Fürst, Trapisti v Rajhenburgu, *Kronika*, letnik 61, št. 3, Ljubljana, 2013, str. 558–560.

Žara s srcem brata Gabriela

Brat Gabriel Giraud je umrl leta 1899 v družbi opata iz Domba in opata Janeza Krstnika Epalla. Okrožni zdravnik Matija Schmirmaul in okrajni zdravnik Vičič sta iz njegovega trupla izrezala srce in ga shranila v zlato urno,³ ki so jo izdelali na Dunaju. Menihi so jo slovesno vzdali v kamniti podstavek velikega križa sredi pokopališča trapistov, ki je bil na koncu drevoreda, med samostanom in gospodarskimi objekti.⁴ Menili so, da je tako njegova duša ostala v Rajhenburgu, telo pa so na željo sorodnikov odpeljali v njegovo rojstno domovino in ga tam pokopali. Na poti do železniške postaje v Brestanici so ga v veličastnem sprevodu pospremili vsi sobratje in oba opata.⁵

Brat Gabriel na smrtni postelji v Rajhenburgu
Foto: Arhiv MNZS, enota Brestanica

Aprila 1941 so grad zasedli Nemci in na njem uredili preselitveno taborišče za izgon Slovencev. Avgusta tega leta so izgnali tudi 35 menihov, ki so našli zatočišče v samostanu Marija Zvezda v Banjaluki. Po končani vojni so se menihi vrnili iz izgnanstva, a leta 1947 je bil grad Rajhenburg nacionaliziran in red trapistov razpuščen. Nekateri menihi so odšli delat kot duhovniki po raznih farah, v razne samostane, nekateri pa so izstopili iz reda.

Trapistovsko pokopališče je bilo po vojni uničeno. Takrat naj bi prišlo tudi do poškodbe⁶ žare, a to je malo verjetno, ker so po izjavi nekdanjega trapista Lada Agreža žaro med drugo svetovno vojno pred Nemci skrili v hiši v Rajhenburgu,⁷ po vojni pa jo je zadnji opat Novak odnesel v Savinjsko dolino⁸ k patru Ambrožu. Viktor Frole je bil kot pater Ambrož pred drugo svetovno vojno trapist v Rajhenburgu. Ko so Nemci patre med vojno izgnali, je odšel v Francijo v matični samostan *Abbaye Notre Dame*

³ V resnici gre za srebrno žaro.

⁴ *Kaj delajo trapisti: brat Gabriel Giraud in njegova ustanova v Rajhenburgu: 1836–1899/* francoski spisali in Slovencem priredili menihi njegovega samostana, Rajhenburg, 1915, str. 235.

⁵ Fürst, 2013 (op. 2), str. 559.

⁶ Vdrtna na žari se vidi še danes.

⁷ Dopis št. 99 uprave osnovne šole Rajhenburg ravnateljstvu Narodnega muzeja v Ljubljani, predmet: srebrna žara s srcem, z dne 21. 4. 1949. Arhiv NMS.

⁸ Glej op. 7.

des Dombes pri Lyonu. Po vojni je izstopil iz reda in postal škofijski duhovnik ter nato dolga desetletja služboval kot župnik v Solčavi. Domnevamo, da je žaro nekaj let hranil v župnišču v Solčavi, nakar jo je izročil Zavodu za varstvo spomenikov, ta pa jo je januarja 1949 predal⁹ Narodnemu muzeju v Ljubljani. Po upokojitvi se je pater Ambrož preselil v Stično, kjer je leta 1989 umrl. Pokopali so ga na samostanskem pokopališču. Pogreb je vodil mariborski škof dr. Franc Kramberger.

Srebrna žara s srcem brata Gabriela je visoka 31,5 centimetra, njen obseg pa znaša 50 centimetrov. Na nogi so vpraskani napis MEMENTO MEI IN COELO (Spomni se me v nebesih) in inicialke z datumom F. M. B. 1. V. 41. Za inicialke domnevamo, da pomenijo FRATER MARIAE BEATAE oziroma FRATER MATERE BOŽJE, datum pa najbrž pomeni, kdaj so menihi žaro skrili pred nacisti. Na zadnji strani žare sta puncirana znak izdelovalca žare JCK¹⁰ in dvoglavi orel.¹¹

Žara, v kateri je domnevno shranjeno srce brata Gabriela
Foto: Tomaž Lauko, Narodni muzej Slovenije

Pri preiskovanju vsebine žare brata Gabriela so strokovnjaki Narodnega muzeja Slovenije uporabili rentgensko radiografijo. Rezultati analize niso bili preveč dobri, saj rentgenski posnetki niso pokazali vsebnosti organskega materiala, ki naj bi bilo srce pokojnega trapista, dokazali pa so, da je notranjost žare napolnjena s tekočino. To je podprlo mnenje, da je v žari resnično shranjeno srce, zato nameravajo v Narodnem muzeju Slovenije žaro poslati v München na obsežnejše in natančnejše analize, ki bodo pokazale, ali to drži. Žara je zapečaten s svincem, in odkar je v hrambi Narodnega muzeja Slovenije, še ni bila odprta. Po pripovedovanju še živečih patrov so jo menihi, dokler je bila še v samostanu, občasno odprli in v njej zamenjali formalin. Ker naj bi bila v preteklosti večkrat odprta, obstaja možnost, da v njeni notranjosti ni več srca brata Gabriela. Hkrati ostaja še nejasno, kaj se je v resnici dogajalo z njo, kje

⁹ Dopis št. 92/1–49, potrdilo o predaji srebrne žare s srcem s strani ravnateljstva Narodnega muzeja v Ljubljani Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov, z dne 21. 3. 1949. Arhiv NMS.

¹⁰ JCK (Josef Carl Klinkosch) je znak velike dunajske družbe, znane po proizvodnji srebrnih predmetov.

¹¹ Punciran znak dvoglavega orla so na svojih izdelkih lahko imeli samo uradni dobavitelji avstro-ogrskega dvora.

in kako je bila hranjena po prihodu nacistov na grad Rajhenburg, ko je še bila v podstavku pod velikim križem na pokopališču, in vse do njenega prihoda v zbirko Narodnega muzeja Slovenije. V slednjem je mirovala 65 let, in sicer vse do objave. Tako se skrivnost žare s srcem brata Gabriela ohranja.

Rentgenska radiografija žare
brata Gabriela Girauda
Foto: Zoran Milić

Relikvije

Čeprav o žari s srcem brata Gabriela ne moremo govoriti kot o klasičnem relikviariju, je vseeno umeščena v zbirko cerkvenih predmetov Narodnega muzeja Slovenije, v kateri je 65 relikviarijev z 202 relikvijama, in za vse velja enako vprašanje etike: Kako in ali sploh jih razstavljati? Enako velja tudi za druge muzeje¹² v Sloveniji in po svetu, ki tovrstne predmete hranijo v svojih zbirkah.

Relikvije (latinsko: *reliquiae* = posmrtni ostanki) so posmrtni ostanki svetnikov ali njihovi osebni predmeti. Med relikvijami v pravem pomenu te besede ločimo večje in manjše (*reliquiae maiores seu insignes et reliquiae exiguae*).¹³ Med večje prištevamo celo svetnikovo telo¹⁴ ali njegov del (svetnikova glava¹⁵,

¹² Muzej krščanstva na Slovenskem na primer v svoji zbirki hrani 69 relikviarijev in 654 relikvij, med njimi tudi stegenici sv. Fortunata in sv. Fausta. Glej: *Dotik svetnikov. Vloga relikvij v krščanstvu na Slovenskem/In touch with the Saints. The role of relics in Slovene christianity*, Stična, 2008.

¹³ Franc Ušeničnik, *Katoliška liturgika*, Ljubljana, 1945, str. 432.

¹⁴ Takšnih primerov je veliko, enega najdemo tudi v cerkvi Žalostne Matere Božje na Žalostni gori nad Preserjem. Na desni strani cerkvene ladje je oltar sv. Križa s stekleno krsto, v kateri leži sv. Jukund, desno ob njegovih nogah pa je čaša s krvjo. Ob kronani glavi je njegova roka z upognjenimi prsti, na prsih so izvezone črke PAX, zraven pa je meč. Na sebi ima drago svilen, z zlatom in srebrom pretkano obleko. Mučenčevo telo so kartuzijani v cerkev prenesli leta 1737 iz samostana Bistra, tamkajšnji menihi pa so ga dobili iz Rima, iz katakomb sv. Kalista.

¹⁵ Na desnem stranskem oltarju v samostanski cerkvi dominikank v Studenicah pri Poljčanah je steklena krsta z lobanjo. Slednja naj bi pripadala mučencu Fidelisu iz katakomb sv. Priscile v Rimu, sem pa naj bi bila prenesena v 18. stoletju.

roka, noga), lahko pa tudi kost (nadlahtnica, podlahtnica, stegnenica¹⁶) ali del telesa, ki je bil trpinčen (srce, jezik, če je čudežno ohranjen). Manjša relikvija je lahko samo delček nekega svetnika ali blaženega, čigar kult je odobrila Cerkev.¹⁷ Včasih gre za predmet, ki se ga je svetnik le dotaknil, na primer za oblačilo. Takšne predmete so častili z odobravanjem Cerkve, saj so od apostolskih časov do danes svetniki tisti člani cerkve, ki so izkazovali herojski pogum in krepost oziroma umrli za vero (Cerkev, krščanstvo), zato jih Cerkev časti kot izjemno svete. Ostankom svetnikov so izkazovali posebno spoštovanje – tudi s posnemanjem njihovih vrlin.¹⁸ Večje relikvije praviloma hranijo v cerkvi; v javnem ali poljavnem oratoriju, zasebnem oratoriju ali zasebni hiši pa le z izrecnim škofovim dovoljenjem. Manjše relikvije smejo verniki hraniti doma in jih podobno častiti, lahko pa jih tudi pobožno nosijo s seboj.¹⁹

Relikvije so v katoliški tradiciji deli posmrtnih ostankov razglašanih blaženih ali svetnikov. Med primarne relikvije uvrščamo dele njihovih teles, med sekundarne pa vse predmete, ki so bili v stiku z njimi, zlasti obleko. Katoličani imajo do človeškega telesa – naj bo živo ali mrtvo – spoštljiv odnos, saj človeka pojmujejo kot nedeljivo celoto telesa in duše. Ker verujejo tudi v vstajenje teles, torej celotnega človeka, je njihova dolžnost, da so do telesa še pozornejši in spoštljivejši.

Javno se je smelo častiti in izpostavljati samo relikvije tistih svetnikov, ki jih je Cerkev že razglasila za svetnike ali katerih imena so zapisana v martirologiju.

V srednjem veku se je kult relikvij razmahnil, da bi utrdile vero, hkrati pa so bile pomemben vir cerkvenih dohodkov. Trgovali so s ponaredki – od kosti, las in organov svetnikov pa vse do delcev križa, trnja iz krone in podobnega. Ker je reformacija zavrnila čaščenje relikvij, se je tridentinski koncil²⁰ izrecno zavzel za to prakso, zato so po tridentinskem koncilu, ob koncu 16. stoletja, relikvije dajali v majhno kamnito ploščo v sredini menze (*perta sacra*). Še danes Cerkev priporoča, da se ob vsaki posvetitvi novega oltarja vzdajajo relikvije mučencev ali svetnikov samo še pod oltar, torej pod oltarno menzo, ne več vanjo.²¹ Temu rečemo grobek. Cerkev je pri relikvijah zahtevala previdnost, saj so se kljub vsem cerkvenim prepovedim od samih začetkov čaščenja relikvij do sodobnosti dogajale velike prevare; nekatere zaradi lažne pobožnosti, druge pa zaradi želje po dobičku. Cerkev je zato duhovnikom zapovedala previdnost in jim naročila, naj lažne in podtaknjene relikvije zažgejo ali pokopljejo, dvomljive pa spravijo na varen kraj in na ovoj zapišejo *reliquiae dubiae*.²²

Relikviariji v rokah osebe ali nošeni v obhodu označujejo prenos moči ali posvetitev neke cerkve. Relikvijam in slikam se izkazuje spoštovanje in čaščenje sorazmerno osebi, na katero se relikvije in slike nanašajo.²³

Današnje čaščenje relikvij

S širjenjem krščanstva in gradnjo novih cerkva ter za potrebe osebne pobožnosti se je večalo tudi število relikvij, a v sodobnem času kanonsko pravo strogo prepoveduje prodajo relikvij,²⁴ ne prepoveduje

¹⁶ Dotik svetnikov. Vloga relikvij v krščanstvu na Slovenskem/*In touch with the Saints. The role of relics in Slovene christianity*, Stična, 2008. Glej kat. št. 15 in 16.

¹⁷ Zakonik cerkvenega prava, Ljubljana, 1944; Kanon 1281, § 2, str. 476.

¹⁸ Pridobljeno s spletne strani: <http://www.catholic-forum.com/saints/ncd07032.htm> (obiskano 21. 6. 2015).

¹⁹ Ušeničnik, 1945 (op. 13), str. 432.

²⁰ Tridentinski koncil je z dolgimi vmesnimi premori potekal kar 18 let (1545–1563) in je bil odgovor na reformacijo, ki je v tistem času preplavila polovico Evrope. Njegov namen je bil ljudem, zlasti pa kleru, zapovedati stare dogme in presoditi, kakšni ukrepi so še potrebni. Ta veliki cerkveni zbor je potekal v Tridentu (danes Trento, Italija) in Bologni. Na koncilu so vpeljali katekizem Katoliške cerkve, določili standarde obredov v Cerkvi in dokončno potrdili svetopisemski kanon.

²¹ Zakonik cerkvenega prava, Ljubljana, 1944, Kanon 1237; splošna ureditev rimskega misala št. 266.

²² Ušeničnik, 1945 (op. 13), str. 434.

²³ Zakonik cerkvenega prava, Ljubljana, 1944, Kanon 1255, § 2, str. 464.

²⁴ Zakonik cerkvenega prava, Ljubljana, 1944, Kanon 1190.

pa prometa z njimi. Nekdanji mariborski nadškof dr. Franc Kramberger je tako občasno komu podaril relikvije (to so bili predvsem koščki kosti) blaženega Antona Martina Slomška.²⁵

Tudi v današnjem času je čaščenje relikvij prisotno v katoliškem svetu. Tako so na primer maja 2013 v Slovenijo pripeljali urno z relikvijami Janeza Boska, ustanovitelja oratorija in dveh redovnih družb (salezijancev in hčera Marije Pomočnice). Urna z desno roko don Boska, s katero je slednji sprejemal in tolažil množice mladih, za katere je skrbel, potuje po svetu že od leta 2009, to potovanje pa se letos končuje ob praznovanju 200. obletnice svetnikovega rojstva. V tem času je prepotovala pet celin in 130 držav.

Tržaški frančiškani so leta 2013 koprskim frančiškanom za tri dni posodili relikvije minorita, teologa in pravnika blaženega Monalda Koprškega. Ta je bil v 13. stoletju pokopan v minoritski cerkvi sv. Frančiška v Kopru v kamnitem sarkofagu. Ker so se tam začeli dogajati čudeži, so njegove posmrtno ostanke leta 1617 preložili v skrinjo in postavili na oltar za javno čaščenje. Od leta 1910 so bile njegove relikvije na oltarju koprške cerkve sv. Ane. Leta 1949 so jih frančiškani beneške province iz Kopra odpeljali v Benetke zaradi strahu pred »protiverskimi komunisti«. V zadnjih letih je zapečatena skrinjica z relikvijami Monalda Koprškega na stranskem oltarju cerkve sv. Marije Velike v Trstu. Od tam so jih tržaški frančiškani posodili koprskim bratom, da so lahko s tem počastili Monaldove dneve, ki so v Kopru potekali leta 2013 v počastitev 800. obletnice njegovega rojstva. Relikvije so iz Trsta peljali med obalnimi cerkvami do Kopra.

Takšnim oblikam razstavljanja in čaščenja relikvij v današnjem času lahko sledimo po vsem katoliškem svetu. Ta dva primera javnega razstavljanja relikvij navajam zato, ker sem se obeh iz raziskovalnih namenov tudi sam udeležil.

Problematika razstavljanja žare (srca) brata Gabriela

Decembra 2014 je v Muzeju slovenske policije v Tacnu potekal Muzeoforum na temo Etika v muzejih, ravnanje z ostanki živih organizmov. Po predavanjih se je razživela debata o srcu Gabriela Girauda, ki jo je sprožila kolegica Irena Fürst. Njena dilema je bila: Kaj narediti s srcem? Ga razstaviti ali ne? Udeleženci Muzeoforuma so razstavljanje odsvetovali, saj smo že v 21. stoletju.

Omenjena tema se je nato še v pisni obliki nadaljevala na forumu heritologov (heritologi@list.arnes.si). Sam sem za omenjeno debato izvedel ravno med pospravljanjem razstave *Mumija in krokodil*²⁶, ki je bila eno leto na ogled v Narodnem muzeju Slovenije na Metelkovi. Kot pove naslov, gre za razstavo, kjer je osrednji predmet (človeška) mumija oziroma staroegiptovski svečenik A-keswy-ta iz Karnaka. Mumijo smo po zaprtju razstave vrnili na mesto, kjer je bila prej razstavljena – v stalno razstavo Narodnega muzeja Slovenije na Prešernovi. Ponovno je postavljena na istem hodniku, tam pa je tudi vitrina, v kateri je celotno okostje mlade Slovanke z Bleda iz 10. stoletja. Doslej ne v knjigah vtisov ne v muzejskem arhivu ali v medijih nisem zasledil, da bi kdo problematiziral razstavljanje posmrtnih ostankov egipčanskega svečenika, mlade Slovanke ali celo pasu in rokavice iz človeške kože, ki sta bila dolga leta razstavljena v slovenskem policijskem muzeju.²⁷ Enako velja za razstavljene lobanje Celjskih v Pokrajinskem muzeju Celje ali za številne relikvije na razstavi Dotik svetnikov v Muzeju krščanstva na Slovenskem. Domnevam lahko, da je bil vsak izmed nas, muzejskih strokovnjakov in obiskovalcev, v svojem življenju v veliko muzejih in cerkvah, kjer so bili razstavljeni človeški ostanki. Prepričan sem, da smo si omenjene razstave (in tudi številne druge, kjer so bili razstavljeni človeški ostanki) ogledali skoraj vsi oziroma si jih še vedno lahko ogledamo na muzejskih postavitvah doma in po svetu.

²⁵ Maša Gerdih, Posmrtno življenje svetnikov, *Dnevnik*, 22. 3. 2008, str. 24.

²⁶ *Mumija in krokodil, Slovenci odkrivamo deželo ob Nilu*, razstavni katalog, Ljubljana, 2014.

²⁷ Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, reverzi o izposoji predmetov med Narodnim muzejem Slovenije in slovenskim policijskim muzejem, od 19. 5. 1987 do 5. 12. 2001.

Ravno ta razprava po Muzeoforumu (namenjenemu etiki v muzejih in ravnanju z ostanki živih organizmov) in na forumu heritologov je vplivala na odločitev vodstva v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, da zaradi pomislekov slovenske stroke v zvezi z razstavljanjem človeških posmrtnih ostankov svoje razstave o trapistih na gradu Rajhenburg ne dopolnijo z žaro brata Gabriela. Odločili so se, da vanjo ne dodajo niti povečane fotografije žare.²⁸

Sv. Jukund v cerkvi Žalostne Matere Božje na
Žalostni gori nad Preserjem
Foto: Tomaž Lauko, Narodni muzej Slovenije

Telesa ali njihovi deli so torej razstavljeni v muzejih in po številnih cerkvah, ki jih obiskujejo tudi muzejski strokovnjaki. Na primer v cerkvi Žalostne Matere Božje na Žalostni gori nad Preserjem, samo streljaj od Ljubljane, je na desni strani cerkvene ladje oltar sv. Križa s stekleno krsto, v kateri leži sv. Jukund, desno ob njegovih nogah pa je čaša s krvjo. Drug tak primer je samostanska cerkev dominikank v Studenicah pri Poljčanah, kjer je na desnem stranskem oltarju steklena krsta z lobanjo mučenca Fidelisa. Lahko bi še naštevali, saj je takih in prej omenjenih primerov (urna z desno roko Janeza Boska, relikvije blaženega Monalda Koprškega ...) pri nas in po svetu vsako leto kar precej.

Sklep

ICOM-ov etični kodeks za muzeje razstavljanja človeških posmrtnih ostankov za zdaj, ne glede na to, da smo v 21. stoletju, ne prepozna kot problematičnega, saj v njem piše: »Človeški ostanki in gradivo sakralnega pomena morajo biti razstavljeni v skladu s strokovnimi standardi in morajo upoštevati interese in verovanja članov skupnosti, etnične ali verske skupine, od koder predmeti izvirajo. Predstaviti jih je

²⁸ Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, elektronska pošta Irene Fürst, z dne 11. 12. 2014.

*potrebno čimbolj obzirno in spoštljivo do človekovega dostojanstva vsakega ljudstva.*²⁹ Zapisano izraža bistvo, ki ga moramo muzejski strokovnjaki upoštevati – v skladu s strokovnimi standardi moramo biti obzirni in spoštovati občutek človekovega dostojanstva. Pri tem pa ni nobenega dvoma, da imamo spoštljiv odnos tudi do vseh drugih predmetov, ki so v naši oskrbi.

Tovrstne razprave, ki jih začenja Muzeoforum, so potrebne, saj z razvojem civilizacijskih vrednot spreminjamo pogled na določena področja naše kulturne dediščine. Predmeti, kot je žara, v kateri je domnevno shranjeno srce brata Gabriela in katere vsebina za zdaj še spada med ostanke živih organizmov, in podobni predmeti, ki so ostanki živih organizmov, so ravno tako pričevalci časa in navad iz obdobja, v katerem so nastali.

Obravnavana žara še nikoli ni bila razstavljena, je pa objavljena.³⁰ Vsekakor gre za kulturno dediščino oziroma muzejski predmet, ki ga spremljajo zgodbe in vrednote, ki jih preučevalci materialne in duhovne dediščine prepoznavamo. Na koncu bi poudaril, da je v tem primeru napačno govoriti o razstavljanju srca (kot se je to počelo v omenjenih debatah), saj gre za žaro – srebrno žaro, za katero domnevamo, da je v njej srce. Tega pa ne vemo zagotovo in ne bomo vedeli, dokler ne opravimo analiz.

Literatura in viri

- Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, dopis št. 92/1–49, potrdilo o predaji srebrne žare s srcem ravnateljstva Narodnega muzeja v Ljubljani Zavodu za varstvo kulturne dediščine, z dne 21. 3. 1949.
- Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, dopis št. 99 uprave osnovne šole Rajhenburg ravnateljstvu Narodnega muzeja v Ljubljani, predmet: srebrna žara s srcem, z dne 21. 4. 1949.
- Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, reverzi o izposoji predmetov med Narodnim muzejem Slovenije in slovenskim policijskim muzejem, od 19. 5. 1987 do 5. 12. 2001.
- Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, elektronska pošta Irene Fürst, z dne 11. 12. 2014.
- Dotik svetnikov. Vloga relikvij v krščanstvu na Slovenskem/In touch with the Saints. The role of relics in Slovene christianity*, razstavni katalog, Stična, 2008.
- Fürst, Irena: Razstava Trapisti v Rajhenburgu, *Valvasor*, Krško, 1993, str. 1641–1695.
- Fürst, Irena: Trapisti v Rajhenburgu, *Kronika*, letnik 61, št. 3, Ljubljana, 2013, str. 558–560.
- Gerdih, Maša: Posmrtno življenje svetnikov, *Dnevnik*, 22. marec 2008, str. 24.
- ICOM-ov kodeks muzejske etike* (prevod Smrke, Franc; ur. prevoda Batič, Nejka idr.), Ljubljana, 2005.
- Kaj delajo trapisti: brat Gabriel Giraud in njegova ustanova v Rajhenburgu: 1836–1899/francoski spisali in Slovencem priredili menihi njegovega samostana*, Rajhenburg, 1915.
- Knez, Darko: *Relikvije in relikviariji iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*, Ljubljana, 2014.
- Mumija in krokodil, Slovenci odkrivamo deželo ob Nilu*, razstavni katalog, Ljubljana, 2014.
- Ušeničnik, Franc: *Katoliška liturgika*, Ljubljana, 1945.
- Zakonik cerkvenega prava*, Ljubljana, 1944.
- Srebrna žara s srcem ustanovitelja rajhenburškega samostana, OZUU NMS, inv. št. N 35693.

²⁹ *ICOM-ov kodeks muzejske etike* (prevod Franc Smrke; ur. prevoda Nejka Batič idr.), Ljubljana, 2005, str. 22 (člen. 4.3).

³⁰ Darko Knez, *Relikvije in relikviariji iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*, Ljubljana, 2014.

TRAPPIST, URN AND HEART

To exhibit or not?

The Department of History and Applied Art keeps a silver urn containing the heart of brother Gabriel Giraud, the founder of the Trappist monastery at Rajhenburg as part of its collection of sacral objects. In 2013 the National Museum of Contemporary History opened a permanent exhibition Trappists at Rajhenburg in what used to be monastic cells at the restored Rajhenburg castle. The author of the exhibition is Irena Fürst and the designer Mojca Turk Avsec. The exhibition tells the story of the Trappist order in Slovenia at the monastery, which was the only one of this order in Slovenia. On display are numerous original artefacts from the Rajhenburg monastery and documentary material, enabling broader understanding of the great spiritual and cultural heritage of the Trappists in the Brestanica area in Slovenia. By including the objects from the parent monastery of Domb the exhibition goes beyond Slovenian borders and acquires a broader, international significance. When the urn was discovered, the National Museum of Slovenia and the National Museum of Contemporary History agreed that the urn should be made part of the permanent exhibition Trappists in Rajhenburg. This means that brother Gabriel has returned to the castle, actually and symbolically. The National Museum of Contemporary History decided not to display brother Gabriel's urn due to reservations of the Slovenian museum professionals concerning the exhibition of human remains.

Key words: museums, mortal remains, urns, sacral objects, exhibitions

Darko Knez, MA, a historian, ethnologist, cultural antropologist is the head of the Department of History and Applied Art of the National Museum of Slovenia. He is responsible for the collections of religious objects.

Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc¹

TEŽAVNA DEDIŠČINA HUDE JAME

Rudnik zloveščega imena Huda jama je postal znan po vsej Sloveniji (in širše), ko so v njegovem delu, imenovanem Barbara rov, leta 2009 odkrili množično grobišče iz leta 1945. Kraj Huda Jama pri Laškem je s tem postal sinonim za vse hudo dogajanje na slovenskih tleh po drugi svetovni vojni. Povojno dogajanje je v zadnjih letih skoraj v celoti zasenčilo dvestoletno rudarsko dediščino širšega območja. Študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani so na začetku maja 2014 v okolici Laškega opravili sondažno raziskavo o odnosu domačinov do rudarske dediščine. Med pogovori z večinoma upokojenimi rudarskimi delavci in njihovimi sorodniki so se vključili tudi v rehabilitacijo omenjene dediščine. Namen sodelovanja Laščanov in oddelka je ustanovitev skupnostnega muzeja. Si predstavljate, kaj bi sporočal?

Ključne besede: Huda Jama, množična grobišča, etične dileme, rudarska dediščina, muzeji

Maja leta 2014 smo študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo med nekdanjimi rudarji iz premogovnika Laško opravili terenske vaje pri predmetih Sodobna muzeologija in Historična antropologija. Na prvi pogled tema ni bila neposredno povezana s temo Muzeoforuma 1. decembra 2014 *Etika v muzejih, ravnanje z ostanki živih organizmov*, a če dodamo, da je del tega rudnika tudi zloglasni Barbara rov, se pogled na to spremeni.

Če navedemo nekaj dejstev: leta 2009 so v rovu Svete Barbare v kraju Huda Jama pri Laškem odkrili posmrtno ostanke več tisoč žrtev, pobitih po koncu druge svetovne vojne maja in junija 1945. O grobišču v omenjenem rovu, ki je del od leta 1992 zaprtega premogovnika Laško, se je govorilo ves čas po vojni, vendar do odkritja komisije, ki je delovala pod okriljem Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, uradno nihče ni vedel, kaj je v resnici tam. Nato pa so delavci rudnika Trbovlje-Hrastnik prebili 11 betonskih pregrad in za njimi odkrili posmrtno ostanke več tisoč žrtev. Do zdaj so izkopali in forenzično pregledali okoli 800 okostij, predvidevajo pa, da so v jasku ostanki še več kot 2000 žrtev.

COMCOL, Mednarodni komite za zbiranje (International Committee for Collecting), ki deluje pod okriljem ICOM-a, Mednarodnega sveta muzejev (International Council for Museums), nas je povabil, da izsledke terenske raziskave predstavimo na njihovi konferenci, ki je potekala med 3. in 6. decembrom 2014 v Celju. Tema konference je bila *Zbiranje in zbirke v času vojnih ali političnih in družbenih sprememb*, nobenega dvoma pa ni, da so vojni in povojni dogodki v obravnavanih krajih povzročili velike politične in družbene spremembe. S tem so vplivali tudi na dediščino teh krajev, kar bi se, vsaj po našem mnenju, moralo izražati tudi v muzejski zbirki, ki naj bi odslikavala celotno dediščino tega območja.

A še prej preverimo, kako močno je Laško, Rečico, Hudo Jamo, Govce in druge tamkajšnje zaselke zaznamovalo rudarsko življenje.

¹ Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc so kot študenti podiplomskega študija etnologije in kulturne antropologije (raziskovalna skupina pod mentorstvom prof. dr. Jožeta Hudalesa na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani) več let sodelovali v projektu popisa rudarsko-etnološke dediščine na območju Rečice in Laškega.

Rudarstvo kot način življenja

Začetki rudarskih del na območju Laškega segajo v drugo polovico 18. stoletja, kar sovpada z industrijsko revolucijo, ki je preplavila celotno evropsko območje, a s to razliko, da je hudojamski rudnik nastal v izrazito kmečkem okolju, daleč od urbanih središč, kot je bilo značilno za veliko preostalih rudnikov po Evropi (na primer v Angliji ali Nemčiji). Rudnik s skoraj 250-letno tradicijo so zaprli leta 1992, ko so dela v njem zaradi premajhnih zalog premoga dokončno ustavili.

Vsakdanjik rudarjev je bil prežet z rudarskim načinom življenja, kar se je kazalo v vseh vidikih njihovega delovanja. Rudnik Laško je sprva zaposloval predvsem domačine, a je bilo s povečanjem proizvodnje potrebno tudi večje število delavcev, ki so prišli iz okoliških krajev. Da bi prišli rudarji na delo čim bolj spočiti, so začeli graditi rudarska stanovanja, pozneje pa tipične rudarske kolonije.²

Na terenu so nam nekdanji rudarji pripovedovali o zavzetosti za delo in garaškem delu, ki so ga spremljale številne nesreče, tudi take s smrtnim izidom. Med rudarji se je spletla celotna delavska folklor, ki vsebuje mnogo žargonov, ritualov in anekdot. Poudarjena sta tudi medsebojna solidarnost in tovarištvo, saj so vedno skrbeli za sodelavce, ki so jih v rudarskem žargonu imenovali komarati.

Kako močno je bil njihov vsakdanjik prežet z rudarstvom, se kaže še danes, saj se nekdanji rudarji oziroma knapi rudarskih dni spominjajo z neprikrito nostalgijo. Leta 2012 je bilo ustanovljeno tudi Rudarsko-etnološko društvo Brezno-Huda Jama, katerega cilji so med drugim ohranjanje rudarskega življenja in običajev ter ponovno oživljanje delovanja tega rudnika.

Dediščina skozi oči rudarjev

Iz omenjenega društva je prišla pobuda za ustanovitev muzeja rudarske dediščine. Njihova zadnja akcija je bila ureditev zapuščenega rova, pravzaprav zaklonišča, ob Muzeju Laško. S kustosom so pripravili dobrih 20 minut dolg film o zgodovini rudarjenja in življenju rudarjev, časovni trak, fotografsko razstavo ter ambientalno postavitve kopa z dvema lutkama rudarjev. Že pred leti so v Hudi Jami uredili majhen muzej, v katerem so rudarska oprema, transportni voz in lokomotiva. V Muzeju Laško je del stalne razstave geološko-zgodovinski prikaz rudarstva, v prihodnosti pa bi radi uredili geopark od Ljubljane do Laškega. Muzej je osredotočen na geologijo, ki se lahko dobro navezuje na kulturno dediščino. O slednji imajo domačini jasne predstave, kar se kaže v dotedanjih dejavnostih društva in posameznikov, delujočih v muzealstvu. Ker je sedanji muzej v Hudi Jami majhen (ter posledično nasičen s predmeti) in ker je v prostoru ohranjenih še veliko rudarskih objektov, se med ljudmi pojavlja ideja, da bi ga ustanovili na različnih lokacijah. Sogovorniki menijo, da bi moral prikazovati predvsem zgodovino rudnika, in sicer z arhivskimi dokumenti in starimi fotografijami, ter rudarska dela z razstavo rudarske opreme, strojev in orodij.

Terenska naloga študentov antropologije je bila zbiranje zgodb ljudi, do česar so imeli sogovorniki različen odnos: medtem ko so nekateri menili, da so zgodbe ljudi nezanesljiv vir informacij, so drugi menili, da so zanimivo izhodišče za predstavitev življenja rudarjev. V pogovorih so se kot pomembne teme pokazale tudi zavzetost ljudi do dela, prehrana in pijača, solidarnost med rudarji, nesreče, druženje in življenje v kolonijah ter z rudarstvom posredno povezane teme, kot so družinsko življenje, kmetovanje, zaposlovanje v nerudarskem sektorju in delovanje Rudarsko-etnološkega društva Brezno-Huda Jama. Nekateri na terenu so neradi govorili o povojnih pobojih oziroma so o tem na glas razmišljali na pobudo študentov. Pokazalo se je soglasje med ljudmi, da muzej ne bi smel vključevati povojnih pobojev, saj umrli niso bili ne domačini ne rudarji. Pobudnik ustanovitve muzeja je menil, da bi dal muzej, v katerem ne bi bili prikazani povojni dogodki, ampak izključno rudarska dediščina, sčasoma prostoru pravi pomen in vrednost ter bi izbrisal krvavi pečat.

² Andrej Mavri, *Med Kojzico in Šmohorjem*, Vigred, 2011, str. 37–52.

Dva muzeja v enem

Dejansko obstajata dve nasprotni, celo izključujoči se pobudi za predstavitev dediščine opisanega prostora v morebitnih muzejih. Na eni strani je že omenjena ideja za ustanovitev muzeja, ki bi prikazoval rudarsko življenje, pobuda pa prihaja iz vrst predstavnikov starejše generacije domačinov. Kot v svoji knjigi zapiše eden od pobudnikov, je to generacija, ki »z *nostalgijo gleda na knapovsko življenje in se spominja predvsem lepih trenutkov*«³. Na drugi strani obstaja težnja določene strokovne in druge javnosti »od zunaj« po ustanovitvi muzeja, ki bi izpostavil le temačno plat preteklosti tega prostora, torej dogodke ob koncu druge svetovne vojne, po katerih je Huda Jama v zadnjih letih tudi najbolj poznana javnosti. Ker žrtve še vedno niso dostojno pokopane, je tema pet let po medijskem odkritju še vedno pogosto obravnavana. Za zdaj so njihove kosti shranjene v plastičnih zabojih v rudniškem rovu. Žrtvam sta posvečeni manjša spominska plošča in kapelica. Tudi domačini so izrazili željo, da se jih dostojno pokoplje in se jim postavi spomenik ter se tako zadeva primerno konča.

Upoštevajoč obe ideji se nam zastavlja vprašanje, ali je mogoče rudarsko dediščino, s katero se identificira del lokalnega, zlasti starejšega prebivalstva, in težavno dediščino poveljnih pobojev, ki je bila prebivalcem teh krajev naložena, ne da bi to želeli, združiti pod eno streho. Bi bilo to sploh smiselno? Kako celostno predstaviti vso dediščino opisanega prostora?

Morda bi bil za tovrsten podvig ustrezen razmislek o ustanovitvi ekomuzeja. Zakaj? Ker zanj ni predvidena le ena »muzejska stavba«, kjer bi se v našem primeru morale gnesti na videz nezdržljive teme, ampak je zanj značilen »rastoč organizem muzejskih točk«. Takšen »organizem« bi po našem mnenju zaradi soobstoja predstavitev vseh dediščin prostora vabil k dialogu prej omenjene nasprotujoče si strani. Poleg tega se nam zdi razmislek o ustanovitvi ekomuzeja smiseln tudi zato, ker platforma zanj že obstaja. Za ekomuzej je namreč značilno, kot v preglednem članku o ekomuzejih poudarja Ljubo Lah, »da reflektira in hkrati vzpodbuja željo lokalnega prebivalstva po raziskovanju lastne zgodovine in hkrati poudarja izvirni izraz njihovega družbenega razvoja«. Zanimiv je Lahov poudarek, da »ekomuzej deluje kot živčni končiči družbe /.../, in ponuja orientacijske točke, oprijemališča ter zbira podatke o problemih, ki jih je treba razrešiti«.⁴

V Laškem torej že obstaja močna lokalna samoiniciativa, prav tako pa bi bil koncept ekomuzeja dobrodošel medij za soočanje s težavno dediščino prostora.

Zaključek

Kakšen naj bi bil torej tak ekomuzej oziroma skupnostni muzej? Bi morali pri njegovi postavitvi upoštevati izključno želje lokalne skupnosti, ki jo je najbolj zaznamovala rudarska dediščina? Kako obravnavati predloge in pozive, naj tam stoji muzej poveljnih pobojev, s katerimi lokalna skupnost noče imeti nič? Kako lokalno skupnost prepričati, da so temačni dogodki vendarle tudi del njihove dediščine, čeprav pri njih niso neposredno sodelovali? V začetni fazi projekta se nam zastavlja veliko več vprašanj, kot imamo odgovorov. Tudi na konferenci v Celju nismo podali konkretnih predlogov, kako na enem mestu predstaviti rudarsko in drugo, temačnejšo dediščino. Navsezadnje bi bilo to za nas precej prevzetno, sploh glede na to, da smo študentje, tam pa so bili zbrani muzejski strokovnjaki in avtoritete z vsega sveta. Tako smo jih le pozvali, naj nam pomagajo s predlogi, nasveti in primeri dobre prakse, kako vzpostaviti tak muzej.⁵ Zdi se nam namreč, da v sebi nosi izjemen potencial: v Sloveniji se o spravi in pomiritvi veliko govori na deklarativni ravni, konkretnih korakov v to smer pa je bilo malo, zato bi bil ekomuzej oziroma skupnostni muzej, v katerem bi bil omogočen dialog z vsemi vidiki preteklosti, lahko tudi pilotni model za druge muzeje, ki bi se na različnih ravneh, od lokalnih in regionalnih do državnih, soočali s tako hudo dediščino, kot jo predstavlja Huda jama.

³ Mavri, Andrej, *Med Kojzico in Šmohorjem*, Vigred, 2011, str. 306.

⁴ Ljubo Lah, Ekomuzeji – oživljanje in varstvo arhitekturne dediščine, *AR Arhitektura*, raziskave, 1, 2008, str. 56–63.

⁵ Predstavitev smo izvedli v obliki štirih plakatov, pri čemer je bil na zadnjem velik vprašaj. Zbrane muzealce smo prosili, naj nam okrog njega napišejo svoje predloge, in naleteli smo na zelo dober odziv.

Literatura in viri

Lah, Ljubo: Ekomuzeji – oživljanje in varstvo arhitekturne dediščine, *AR Arhitektura*, raziskave, 1, 2008, str. 56–63.

Mavri, Andrej: *Med Kojzico in Šmohorjem*, Vigred, 2011.

DIFFICULT HERITAGE OF HUDA JAMA

The mine of ominous name Huda jama (nasty cave) became known all over Slovenia (and beyond) when a mass grave dating from 1945 was discovered in its shaft called Barbara in 2009. Huda Jama, near Laško, thus became synonymous with the wrongs committed on the Slovenian soil after World War II. Post-war events have almost entirely eclipsed the two-hundred-year mining heritage of this area. Students of the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts carried out a survey on the attitudes of locals to the mining heritage in 2014. While interviewing retired mine workers and their relatives, the students got involved in the rehabilitation of the said heritage. The aim of cooperation between the residents of Laško and the Department is to set up a community museum. Can you imagine what its message would be?

Key words: Huda Jama, mass graves, ethical dilemmas, mining heritage, museums

Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec and Mateja Slovenc are post-graduate students of ethnology and cultural anthropology (research group mentored by Prof. Dr. Jože Hudales at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana), who participated in the project of surveying the mining ethnological heritage in the area of Rečica and Laško.

Pavel Jamnik¹

MUZEJSKE IN JAVNE PREDSTAVITVE ČLOVEŠKIH POSMRJNIH OSTANKOV KOT POSLEDIC VOJNIH KONFLIKTOV Primer žrtev iz povojnih množičnih grobišč v Sloveniji

V prispevku predstavljamo razmišljanje o muzejskih obravnavah človeških ostankov žrtev vojnih konfliktov in povojnih množičnih pobojev. Za razlike v različnem razumevanju in »uporabi« žrtev poskušamo poiskati ideološke vzroke, ki se v posameznem obdobju v družbi poskušajo skriti za človekovo integriteto. Problemiziramo pojem objektivne muzejske predstavitve, ki je določena in obenem sama določa/vzdržuje v družbi uveljavljeno resnico. Postavljamo si vprašanja, kdaj in do katere meje so predstavitve posmrtnih človeških ostankov ali njihovih delov lahko najbolj/edini objektivni interpretator preteklega dogajanja in – ne glede na morebiten, za posameznike prevelik poseg v integriteto mrtvega človeškega telesa – še sprejemljive. Ali je v današnjem svetu tako mejo sploh mogoče postaviti?

Ključne besede: posmrtni ostanki, množični poboji, vojne, žrtve, etika, muzeji

Človekovo telo za časa življenja ter tudi človeški ostanki po koncu življenja so najbolj tabuizirana in religiozno opredeljena kategorija človekovega bivanja. Skozi zgodovino in vrednostna (etična, moralna) načela se družbe sicer razlikujejo med seboj v odnosu do pojmovanja človekovega telesa, vendar sta smrt in nastanek mrtvega tisto, kar manj strukturirane skupnosti in razvite družbe med seboj še najmanj ločuje. Ker je človeško življenje usmerjeno v časovno približevanje smrti, je s tem dogodkom odkrito ali prikrito povezano celotno duhovno bivanje živih ljudi. Smrt in mrtvo sta zaradi dokončnosti fizičnega obremenjena s čustvenimi in duhovnimi razsežnostmi, prepletenimi s tabuji, ki segajo daleč v obdobje pred smrtjo in globoko v obdobje mrtvega. Ena takih razsežnosti je tudi vprašanje dopustitve in dopustnosti videnja/videvanja mrtvega telesa ali njegovih delov.

Sodobna družba sociološko-antropološka, moralna, etična in tudi religiozna vprašanja, povezana z odnosom do smrti in mrtvega telesa, združuje v tako imenovani koncept človekove integritete. Del tega so tudi vprašanja o obsegu v družbi dovoljenega/sprejemljivega videnja/videvanja smrti in mrtvega. Odraz družbeno sprejetih norm so tudi vsaj okvirni dogovori, kdaj, koliko in za koga znotraj predstavitve preteklih dogajanj omogočiti videnje/videvanje človeških ostankov. Kljub vsemu pa so načini predstavitve žrtev nasilnih vojnih konfliktov nekoliko specifični. Gre namreč za predstavitve nekoč živih ljudi, ki so jim nasilna dejanja, ki so jih povzročila ideološka² nasprotja družbe, nenaravno končala življenje. Je preveliko poudarjanje videvanja in izpostavitve temu zloraba integritete in ali je neomogočenje videvanja takih smrti in takega mrtvega molk muzejev³?

¹ Pavel Jamnik je višji kriminalistični svetnik, zaposlen v Upravi kriminalistične policije Generalne policijske uprave in član Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč.

² Termin »ideološki« je v prispevku mišljen kot širši pojem, ki združuje vse vzroke, ki med družbami/državami ali znotraj njih pripeljejo do konfliktov, katerih posledica je medsebojno ubijanje ljudi.

³ Izredno odkrito predavanje o zamolčanem in vsem tistem, kar ni predstavljeno v angleških muzejih, je na Muzeoforumu v Muzeju slovenske policije 1. decembra 2014 predstavil dr. David Fleming, direktor Narodnih muzejev v Liverpoolu, ki je za tisto neugodno, nečastno, neprijetno in ne z veseljem slišano, kar v muzejih ni predstavljeno, a je bistveno vplivalo na družbene spremembe, uporabljal termin »molk muzejev«.

Muzejske predstavitve so odraz vladajoče/prevladujoče resnice in doseženega splošnega znanja v določenem času v določeni družbi. Tako pojmovanje vedno pomeni, da obstaja tudi nevladajoča/neprevladujoča resnica, ki v tem konkretnem času ni prepoznana/priznana. Bolj ko je družba utemeljena na ideološko definiranih temeljih, ostrejša je meja med resnicami in izrazitejši molk muzejev. S tem tudi muzeji dobijo del manipulativne oziroma indoktrinirajoče naloge, ki zlorablja tabu smrti in mrtvega za preprečitev ozaveščanja novih generacij družbe o nesmiselnosti izgube življenj in posameznikovi nemoči znotraj zaradi ideologije povzročenih družbenih konfliktov. V konfliktu, v katerega posameznika prisilita družba in čas, v katerem je bil rojen, ljudje namreč izgubijo dve temeljni človekovi pravici: to sta pravica do lastnega življenja in pravica do neubijanja, kot je zapisal Jonatan Littell.⁴

Pri razmisleku o dopustnosti in obsegu vizualnega prikaza žrtev v muzejih je vprašanje predvsem, v imenu koga si tako vprašanje sploh postavljamo – v imenu žrtev ali družbenih/ideoloških vrednostnih modelov. Čeprav se na prvi pogled zdi, kot da vprašanje ne bi imelo prave podlage, je odgovor na eno ali drugo možnost lahko povsem nasprotujoč.

V Sloveniji so se po letu 1990 na množičnih prikritih grobiščih in moriščih zaradi ideoloških vzrokov pobitih ljudi po koncu druge svetovne vojne začeli raziskovati človeški posmrtni ostanki. Ker so bila dejanja 45 let ideološko izbrisana iz družbe in zgodovine, torej zamolčana v muzejih in družbi kot celoti, je dejstvo o vedno novih in novih odkritih grobiščih povzročalo družbeno nelagodje. Že vsaj od antike in rimskega prava človeška civilizacija dosega raven, na kateri medsebojne odnose med ljudmi in človeškimi skupnostmi ureja pravo (tako naj bi vsaj bilo). To pomeni, da pripadnik človeške vrste ne bi smel biti ubit tako, kot ni primerno niti za kužno žival, s katere ubojem in skritim zakopom pred okužbo zaščitimo druge živali. Človeška vrsta je za sankcioniranje družbene nesprejemljivosti in odklanjanja v svojih pravnih normah predvidela tudi usmrtitev. Če ta v posamezni družbi obstaja, je o njej sprejet družbeni konsenz. V obdobju nasilnih konfliktov med družbenimi skupnostmi se pravne norme sicer zamajajo, vendar temeljne pravice posameznikov, ki sestavljajo družbeno skupino, v nasilnem konfliktu še vedno obstajajo. Ko so tudi te pravice odvzete, družba po koncu konflikta išče odgovorne in kaznuje krivce. Takrat so prav posmrtni človeški ostanki velikokrat najzgovornejši pričevalec zlorabe človeških življenj. Če družba poskuša poveljevat le svoje, v nasilnem konfliktu umrle in poskuša na področju etike, morale in pietete ravnanja s fizičnimi ostanki človeških teles najti razloge, zaradi katerih bi človeške fizične ostanke nenaših pustili v »mrtvem«, taka ravnanja ne morejo imeti civilizacijske utemeljitve. Kje je etična, moralna in pietetna razlika v prikazu žrtev ene ali druge strani, udeležene v konfliktu? Na ravni presoje človečnosti razlike ni, ustvarja jo le ideološki okvir konkretne družbe.

Temeljno načelo, ki definira posameznika v ožji ali/in širši skupini, je identiteta. S tem mislimo na individualno prepoznavnost posameznika pri drugih osebah. V današnjem času torej z imenom in priimkom ter njegovimi socialnimi interakcijami (prepoznavnost sorodnikov). Identiteta je pojem, ki je nujno vezan na konkreten čas, v katerem je zdaj mrtev posameznik živel. Identiteta »traja« v času po smrti do takrat, ko, utemeljena z imenom in priimkom, izgubi možnost vzpostavljanja prepoznavnosti njegovih socialnih interakcij (prepoznavnost in povzročitev družinske čustvene prizadetosti). Ko takih identitet posameznika ni več mogoče vzpostavljati, je njegova identiteta le Človek. Pojme, kot so etičnost, moralnost in pieteta, je seveda treba uporabiti tudi pri presoji predstavitve fizičnih ostankov teles z že izgubljeno identiteto, vendar so to pojmi, ki so preveč subjektivni in zato uporabni za vsakokratno problematiziranje/zlorabljanje predstavitve človeških fizičnih ostankov. Ostanke fizičnega telesa Človeka imajo v kontekstu muzealstva vlogo pričevalca. Znotraj *historia vitae magistra* postanejo »cadaveri homo est vitea magistra«.

Ker so, kot smo zapisali, muzejska in javna sporočanja preteklih stanj vedno povezana z idejno utemeljenostjo konkretne družbe, se poleg identitete kot merilo pričevalnosti pojavi še skladnost z idejo. Če je fizični ostanek Človeka skladen s prevladujočo idejno zasnovo družbe, je etično, moralno in pietetno

⁴ Jonathan Littell, *Sojenice*, 2010, Ljubljana.

vprašanje, ali telo pokazati, bistveno manjše, kot če bi bilo pokazano fizično telo v nasprotju s prevladujočo idejo. Lahko se celo zgodi, da je merilo skladnosti z idejo pomembnejše od merila identitete in je v cilju utemeljevanja ideje kljub prepoznavni identiteti mrtvo ali zaradi nasilja iznakaženo fizično telo predmet predstavitve (v Sloveniji na primer razstavljene fotografije mučenja, eksekucije ali mrtvih teles z navedbo imen in priimkov žrtev nacistične, fašistične ali protipartizanske strani). In obratno, pri neskladnosti z idejo se lahko izrabi identitetni izgovor in se s tem problematizirajo etičnost, moralnost in pietet prikaza, (na primer poskus interpretiranja fotografskih in filmskih posnetkov človeških kostnih ostankov ob izvedbi prekopov prekritih grobišč kot skrajno nepieteten odnos do žrtev). Ideološki konflikt družbe se vedno povsem preslikava na muzejske predstavitve in vrednotenje žrtev nasilnih družbenih konfliktov. Muzejske postavitve so torej kazalnik dosežene civilizacijske stopnje oziroma demokratičnosti družbe. Evropski muzeji so na primer polni fotografij mrtvih človeških teles iz nacističnih in fašističnih taborišč. Kakšna je razlika v vrednosti človeškega življenja med mrtvimi človeškimi telesi nasilno ubitih ljudi v teh taboriščih in ostanki človeških teles nasilno ubitih ljudi na primer v zavezniških bombardiranjih ali mrtvih teles, ki so nastala v taboriščih za ujetnike po koncu vojne? Politična, ideološka, svetovnonazorska razlika in razlika v zgodovinskem vrednotenju vloge žrtev seveda morajo obstajati, vendar to ne bi smelo biti civilizacijsko merilo za presojo utemeljenosti/pravičnosti/pravnosti načina končanja življenja posameznika in odločanja o dopustitvi vloge pričevalca v imenu Človeka. Če pa kot kriterij presoje Človeka kot pričevalca muzeji za izhodišče upoštevajo ideološke razlike med stranmi v nasilnem konfliktu, s tem Človeku kot pričevalcu vzamejo še njegovo edino preostalo identiteto, ki mu je po nasilni smrti ostala in jo je ohranil za čas pričevalnosti iz »mrtvega«. Tako bi moralo biti, če naj bi imel muzej namen opozarjati pred nasilnimi družbenimi konflikti, in ne le utemeljevati in opravičevati zmagovalca nasilnega konflikta. Seveda je to utopično pričakovanje.

Vrednostne sodbe o še dopustnem videvanju posmrtnih človeških ostankov, ki se podajajo ob vsakokratnem javnem prikazu takih ostankov, so odraz današnjega sveta. Preprosto ni mogoče predvideti in določiti, kaj je tisto, kar je ob siceršnjem strogem upoštevanju varovanja identitete, na katero smo opozorili, še dovoljeno pokazati, in kaj je tisto, kar presega tudi meje še tako liberalno razumljene pietete, etike in morale. Današnji svet je znotraj vrednostno povsem neusklajen in konfuzen. Delitev glede ideoloških in verskih determinant se izraziteje odraža le še v mejah ožjih skupnosti, medtem ko globalnih meja med mišljenji in razumevanjem sveta skoraj ni več. Svetovni splet omogoča vsakomur pogled v vse. Vprašanje predstavitve človeških fizičnih ostankov v muzejih v tem smislu postane skoraj nepomembno. Ob dejstvu, da je že nekaj let informacija, pridobljena s svetovnega spleta, najhitreje in najpogosteje pridobivan podatek in da se je komunikacijska percepcija ljudi v zadnjih 20 letih povsem spremenila, je temeljna težava ob vprašanju javno dostopne informacije o človeških fizičnih ostankih in smrti kot čustveno najmočnejšem aktu drugje. Ne v tem, kako omejiti dostop, ker to tehnično ni več mogoče, temveč v tem, kako ljudi današnjega sveta pripraviti na splošno prisotnost takih informacij. Na eni strani odtujenost od naravnih/bioloških procesov v človekovi okolici in na drugi strani povsem odprt dostop do doslej skozi človeško zgodovino tabuiziranih področij človekovega bivanja že povzroča psihološko-kognitivne spremembe v percepciji ljudi, ob katerih bo vprašanje javne predstavitve ostankov človekovega fizičnega telesa v muzejih zanemarljivo.

Vse, kar ni dostopno v muzeju, je dostopno na svetovnem spletu. Kje in komu torej postavljati meje in kakšne naj sploh bodo? Predvsem pa kako in s čim jih sploh postaviti?

Literatura in viri

Fleming, David: *Ethics and Museums, predavanje na Muzeoforumu*, Muzej slovenske policije, Ljubljana, 1. 12. 2014.

Littell, Jonathan: *Sojenice*, Ljubljana, 2010.

MUSEUM AND PUBLIC PRESENTATION OF HUMAN REMAINS AS CONSEQUENCES OF WAR CONFLICTS

The case of victims from post-war mass graves in Slovenia

This paper presents a reflection on the museum presentation of human remains of victims of war conflicts and post-war mass killings. It attempts to find ideological reasons for the differences in understanding and “using” of victims, which masquerade behind human integrity in different periods. The paper raises the issue of objective museum presentation, which is determined and at the same time determines and maintains the truth as is established in society. The paper asks when and to what extent presentations of human remains or parts thereof may be the most objective or even the only objective interpreter of past events and – regardless of a potential interference with a dead human body, which some consider excessive – still acceptable. Can such a boundary even be drawn nowadays?

Key words: human remains, mass killings, war, victims, ethics, museums

Pavel Jamnik is a senior criminal police superintendent at the Criminal Police Directorate of the General Police Directorate and a member of the Commission on Concealed Mass Graves in Slovenia.

Marjana Strmčnik¹

O ETIČNOSTI RAZSTAVLJANJA ČLOVEŠKIH TELES IN REPATRIACIJI: PRIMER EL NEGRA²

Vprašanje repatriacije človeških posmrtnih ostankov, torej teles in njihovih delov, je pred tremi desetletji sprožilo zanimanje znanstvene, pa tudi širše javnosti. Sredi osemdesetih let 20. stoletja so v nekaterih državah in v različnih znanstvenih krogih sprejeli določena etična načela o tem, kako ravnati s posmrtnimi ostanki, ki so bili razstavljeni v institucijah oziroma hranjeni v depojih. O tem, kakšno je stanje danes, lahko ugotavljamo predvsem v muzejih (tudi v Sloveniji), v katerih dele teles še vedno hranijo v vitrinah. To tako ostaja predmet polemike.

Po podatkih različnih avtorjev so v različnih institucijah (muzejih, univerzah, društvih in tudi zasebnih zbirkah) še konec 20. stoletja hranili tisoče človeških trupel in njihovih delov. Razlogi in načini, kako so umrli postali eksponati, so predmet različnih repatriacijskih diskurzov. Namen tega članka je predstaviti primer etično vprašljive predstavitve in poznejše repatriacije posmrtnih ostankov tako imenovanega El Negra, pripadnika ljudstva Cvani (Batswana) iz savanske Afrike.

Ključne besede: El Negre, človeški ostanki, repatriacija, muzeji, etika

Repatriacija

Pred več kot štirimi desetletji je UNESCO sprejel *konvencijo o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice nanje* (UNESCO, 1970) – konvencijo, ki naj bi zagotavljala in urejala restitutivne postopke, torej vračilo kulturne dediščine v izvirne države.³

Sama politika restitucije in repatriacije je ob koncu 20. stoletja v znanstvenih krogih sprožila številna etična vprašanja, še toliko bolj po tem, ko so številna nekdanja kolonializirana ljudstva podala zahteve po vračilu kulturne dediščine in po repatriaciji posmrtnih človeških ostankov. V osemdesetih letih so nekatere države sprejele repatriacijsko zakonodajo, pri čemer so izhajale iz pravic lastnih nekoč kolonializiranih staroselskih ljudstev. Pri tem ne preseneča, da so tovrstno zakonodajo med prvimi sprejeli v ZDA, Avstraliji in Novi Zelandiji. Repatriacijski procesi so bili sprva uspešni na državni ravni⁴ in so se šele pozneje začeli izvajati na mednarodni ravni, in sicer predvsem ob repatriacijskih zahtevah avstralskih staroselcev.⁵

¹ Marjana Strmčnik je po izobrazbi magistrica, doktorska študentka in asistentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

² V besedilu med različnimi poimenovanji uporabljam v španski javnosti največkrat omenjeno ime umrlega. Druga poimenovanja, ki sem jih zasledila, so še: Le Betjouane, El Bosquimano de Bañolas in El Betchuanas.

³ Resolucija je bila od takrat večkrat dopolnjena. Glej: Jessica Kumari Gosling, *How significant is the UNESCO 1970 agreement toward current and historic approaches to repatriation?*, London, 2013.

⁴ Navajam primer ATSC – Torres Strait Islander Commission v Avstraliji. Glej: Maja Petrović - Šteger, *Claiming the Aboriginal Body in Tasmania. An Anthropological Study of Repatriation and Redress*, Ljubljana, 2013, str. 21–22.

⁵ Glej na primer: Government of UK, Department for Culture, Media and Sport. *Guidance for the Care of Human remains in Museums*, 2005. Dostopno na: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/3720.aspx (obiskano 8. 10. 2015).

Repatriacijski diskurz je temeljito posegel predvsem v različne izobraževalne institucije, kot so univerze in muzeji. Tatiana Flessas meni, da so se začela izpostavljati vprašanja konceptualizacije in kategorizacije človeških kosti, pa tudi načini, kako obravnavati njihovo upravičenost (pri izobraževalnih in znanstvenih institucijah ter tudi pri kulturnih ali geneoloških upravičencih). Diskurz o repatriaciji je znova načel vprašanje kolonializma in medsebojnih kulturnih povezav, ki so omogočale ustvarjanje stanja zgodovinske nadvlade in rasizma,⁶ tj. stanja, ki je upravičevalo in opravičevalo dejanja, danes obravnavana kot predmet repatriacije.

Med institucijami se je diskurz o vlogi in funkciji posmrtnih ostankov najbolj razširil prav v muzejih. Ti so kot vodilo tovrstnih razstav izpostavljali »razsvetljenske vrednote«, ki dajejo prednost znanstvenemu pristopu in javnemu dostopu (z nekaj omejitvami) ter nastopajo proti vrednotam, ki spodbujajo identiteto, osebnost in skupnost, in bi lahko onemogočile javno dostopnost tovrstnim razstavam. Temelj diskurza, ki se nanaša na lastništvo ali distribucijo človeških kosti, tako izhaja iz spopada vrednot, pravno problematičen pa je predvsem zaradi fluidnosti identitet ali identifikacij, ki jih človeške kosti ali skeleti zavzemajo v različnih institucijah in v različnih političnih in zgodovinskih obdobjih.⁷

Danes kljub sprejetim aktom, resolucijam, navodilom ipd. dejanska situacija ne podpira repatriacije tako, kot je predlagal UNESCO. Da bi repatriacijo bolje razumeli, moramo razumeti stališča največjih nosilk »bremena zgodovinskega imperializma«, torej Velike Britanije in Francije (danes tudi ZDA). *Zakon o kulturni dediščini* in predlogi za ravnanje s človeškimi ostanki zagovarjajo načelo univerzalnega dostopa do znanja; resolucijo UNESCO iz leta 1970 so v Veliki Britaniji podpisali šele leta 2002, pri tem pa so eksplicitno izpostavili zahtevo, da se upoštevajo le primeri, nastali po letu 1970. Glede svetovne kulturne dediščine, ki je razstavljena po britanskih muzejih in je bila pridobljena v obdobju kolonij, pa menijo, da so sami najboljši hranitelji (in najbrž tudi branitelji) kulturne dediščine. Temeljno vprašanje, s katerim se ukvarjajo muzealci in znanost v repatriacijskem diskurzu, torej ni, kako etično reševati posamezne težave, ampak kdo je lastnik eksponatov in kako razpolagati z njimi. Navodila, kako ravnati s posmrtnimi človeškimi ostanki, spominjajo na nadaljevanje kolonialne nadvlade. Večina nekdanjih kolonialnih držav zagovarja stališče, da nekatere države izvora (kolonializirani) niso sposobne same poskrbeti zanje.⁸

Za lažje razumevanje logike muzejev je v nadaljevanju prispevka predstavljeno ravnanje repatriacijske politike v Veliki Britaniji. Človeški posmrtni ostanki v britanskih muzejih⁹ so v rokah skrbnikov, ki se jim njihovo zadržanje v muzejih zdi nesporno, saj gre za namen izobraževanja današnje in bodoče generacije. Glede repatriacije je britanska vlada v sodelovanju z muzealci človeškim posmrtnim ostankom določila posebne statute:

- vračilo človeških ostankov, ki so mlajši od 100 let in za katere so njihovi dediči podali zahtevo po vrnitvi,
- potencialno vračilo človeških ostankov, ki so mlajši od 300 let in imajo za določeno skupnost pomemben identitetni značaj; na primer kultura neke skupnosti jih potrebuje za verske rituale,
- za človeške posmrtne ostanke, starejše od 300, še bolj pa od 500 let, je repatriacija mogoča le v primeru dokazil, ki se nanašajo na geografske, verske in kulturne povezave,
- predmet repatriacije niso človeški ostanki, starejši od 1000 let,
- predmet repatriacije niso predmeti, ki so bili odvzeti človeku/človeškemu ostankom.¹⁰

Ob vseh izjemah, za katere repatriacija po njihovem statutu ni mogoča, so za vračilo potrebna številna

⁶ Tatiana Flessas, *The Repatriation Debate and Discourse of the Commons*, London, 2007, str. 2.

⁷ Flessas, 2007 (op. 6), str. 2.

⁸ Številni avtorji navajajo problematiko izvirnih dokumentov, zato ima domnevna lokacija bivanja posameznika pomembno vlogo v repatriacijskih procesih. Glej: Jessica Kumari Gosling, *How significant is the UNESCO 1970 agreement toward current and historic approaches to repatriation?*, London, 2012.

⁹ Government of UK, Department for Culture, Media and Sport (op. 5).

¹⁰ Flessas, 2007 (op. 6 in 7), str. 4–5.

dokazila in zahtevki vlad ali skupnosti. Ker repatriacija pomeni vrnitev človeških ostankov nazaj v »državo, iz katere izhajajo/prihajajo«,¹¹ in ker je včasih težko določati, kje točno je izvorna lokacija, je proces repatriacije izjemno otežen. To velja še posebej za primere, ko so bila trupla odtujena in socialni spomin na posameznike po nekaj stoletjih ni več ohranjen. Ob naštetem pa o repatriaciji odločajo tudi etična načela vključenih v vsak posamezen primer.

Kako je zahodni svet »ustvarjal« El Negra? Premišljanje o (ne)etičnosti ravnanja s posmrtnimi ostanki

Človeška želja po spoznavanju neznanega in raziskovanju samega sebe je vedno iskala nasprotja, nekaj, kar ni – svojega Drugega. Odnos, v katerem se je ta proces dogajal, je izkazoval in še vedno izkazuje hegemonsko pozicijo na eni ter podrejenost na drugi strani – gre za nenehno merjenje moči. Ta Drugi, v našem primeru njegovi posmrtni ostanki (kakor tudi živi ljudje), je bil subjekt kolonializacijske sile, ki je s svojo smrtjo postal objekt, »blago«.

Razstavni eksponati, torej posmrtni ostanki ljudi, so k nam prihajali na različne načine: številni so bili izkopani iz grobov, mnoge pa so pobrali po bitkah še pred samim pogrebom. Moira Simpson ugotavlja, da so kolonialisti velikokrat čakali na vojne pohode, saj so tako hitro pridobili številne »primerke«. ¹²

Predstavnike različnih kolonializiranih ljudstev so v javnosti razkazovali na različne načine: kot samostojne primerke, skupaj z živalmi na svetovnih in lokalnih razstavah, v živalskih vrtovih, cirkusih in t. i. gledališčih spak (*freak shows*).¹³ Na Dunaju je znan primer, ko so postali celo predmet reklamne kampanje trgovine s tekstilom lokalnega trgovca, ki si je iz živalskega vrta izposodil takrat tam živeče Ašante in jih kot statiste postavil v vitrino – nadel jim je obleke iz svoje zaloge in jih nahranil s klobasicami.¹⁴

Dejanski lov na drugačnost, torej pripadnike različnih ljudstev, se je izvajal z namenom izobraževanja in zabave »civiliziranega sveta«. Takšne razstave so bile nekakšni etnografski šovi, v katerih so določene pripadnike kolonializiranih ljudstev prikazovali kot divjake, torej nasprotje civiliziranim ljudem – bitja, ki so na razvojni lestvici nekje med opico in človekom, kar je ustrezalo tedanjim rasnim klasifikacijam. Skupna točka teh razstav in predstav je bila torej konstruiranje drugačnosti, kar naj bi potrjevalo normalnost obiskovalcev tovrstnih dogodkov in pomagalo utrjevati lastno večvrednost¹⁵ v odnosu do razstavljenih, ki so bili v očeh gledalcev »živi dokaz rasne manjvrednosti«. ¹⁶ Rachel Adams poudarja, da je, kot je leta 1888 navedel sam Darder, redkost teh prikazanih ljudi nekaj, kar je na robu izginotja: da so »redki predmeti« in zadnji predstavniki svojih ras,¹⁷ kar znova kaže na tedanje evolucionistično razmišljanje. Obenem Adamsova opozarja tudi na že omenjeno objektivizacijo razstavljenih posameznikov oziroma njihovih telesnih delov. Vsi, ki so bili tako zatirani, so prišli do besede šele v drugi polovici 20. stoletja – najprej z dekolonializacijo, pozneje pa znotraj sprejemanja različnih zakonodaj za zaščito staroselskih ljudstev; šele takrat so spregovorili in se uprli objektivizaciji.¹⁸

¹¹ Dostopno na: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/repatriate> (obiskano 12. 11. 2015).

¹² Moira G. Simpson, *Making Representations: Museums in the Post-Colonial Era*, London in New York, 1996.

¹³ Rachel Adams, *Sideshow U. S. A.: Freaks and the American Cultural Imagination*. Chicago in London, 2001; Robert Bogdan, *Freak Show: Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*. Chicago in London, 1990; Jana Drašler in Andreja Mesarič, »Rasna spaka«: Živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja, *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, str. 159–182.

¹⁴ Neznani avtor, Boben reklame, *Slovenski Narod*, 31. 5. 1897, str. 1.

¹⁵ Zoë S. Strother v Jana Drašler in Andreja Mesarič, »Rasna spaka«: Živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja, *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, 159–182.

¹⁶ Lee D. Baker v Jana Drašler in Andreja Mesarič, »Rasna spaka«: Živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja, v: *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, 159–182.

¹⁷ Rachel Adams, *Sideshow U. S. A.: Freaks and the American Cultural Imagination*. Chicago in London, 2001, str. 58.

¹⁸ Moira G. Simpson, 1996 (op. 12), str. 11.

Danes je vključevanje etičnega kodeksa del znanstvenega raziskovanja in tako skoraj povsem onemogoča podobne zlorabe človeštva kot v preteklih stoletjih. S tem namenom v slovenskem etnološkem etičnem kodeksu, ki ga je pripravila Mojca Ramšak, zasledimo, da naj bo etnologovo delovanje takšno, da bo »pozitivno vplivalo na družbena in medčloveška razmerja. Pri svojem delu mora [etnolog] upoštevati načela humanih in demokratičnih odnosov med ljudmi, človekove pravice, še posebej svobodo in dostojanstvo vsakega človeka, človekovo telesno in duševno celovitost, njegovo zasebnost in osebnostne pravice«.¹⁹

Od El Betchuanasa do El Negra de Bañoles

Leta 1999 se je v repatriacijskem procesu končalo posmrtno potovanje moškega, domnevno pripadnika ljudstva Cvani (Batswana) iz Bocvane. Ko govorimo o repatriaciji in njeni etičnosti, primera El Negra, kot so ga nazadnje poimenovali v Španiji, preprosto ne moremo zanemariti. Tako kot tudi ne Saartjie »Sarah« Bartmaan, Hotentoške Venere. El Negre je manj znan in pri nas manj razvpit primer razkazovanja teles in človeških posmrtnih ostankov v muzejih.

Predvidoma konec leta 1830 sta bila brata Edouard in Jules Verraux, znana francoska lovca na živali in preparatorja, nekje na območju rek Orange in Vall na lovu na leve, kače in krokodile. Neke noči sta po pogrebem ritualu izkopala truplo betjouanskega (Motswana) moškega.²⁰ Po mnenju odgovornih v Darderjevem muzeju naj bi šlo za plemenskega poglavarja,²¹ vendar Neil Parsons temu oporeka, saj meni, da je bil osebek premlad za takšno družbeno vlogo.²² Predvideva se, da so ga kmalu po izkopu balzamirali nekje na britanskem ozemlju na jugu Afrike in je bil od tam poslan bratoma Verraux v Pariz. Ta sta ga skupaj z nekaterimi ulovljenimi in prepariranimi divjimi živalmi razstavila v Dellesertovi trgovini prepariranih živali in kabinetu čudes na Rue de Saint-Fiacre v Parizu na ogled vsem, ki bi jih to zanimalo.²³ V nasprotju s takratnim duhom časa Miguel Molina meni, da brata Verraux razen tega, da sta ukradla in balzamirala mrtvega Afričana, svojega časa nista namenjala človeški antropologiji in se nista posebej zanimala za znanstveni razisem, kar je veljalo za večino raziskovalcev, ki so sodelovali z muzejem Muséum National d'Histoire Naturelle v Parizu.²⁴ Zagotovo pa sta se srečevala in si dopisovala s francoskim anatomistom, baronom Georgesom Cuvierjem (seciral je Saartjie »Sarah« Bartmaan), enim pomembnejših predstavnikov znanstvenega razisma z začetka 19. stoletja.

Španski časopis El Pais je leta 1992 zapisal, da je bil obstoj balzamiranega Afričana prvič zabeležen leta 1831, ko je bil razstavljen kot pripadnik ljudstva Betjouana (Le Betjouana), kar potrjuje tudi zapis v časopisu *Le Constitutionelle, Journal du Commerce, Politique et Littéraire* s 15. novembra 1831:

»/.../ Njuna [gre za brata Verraux] največja posebnost je predstavnik betjouanskega ljudstva. Ta moški je ohranjen tako, kot naravoslovci pripravljajo primerke in rekonstruirajo njihovo obliko, lahko rečemo njihovo negibno življenje. Je majhne postave, ima črno kožo, njegovo glavo pokrivajo kratki, volneni in skodrani lasje. Opremljen je s puščicami in kopjem, antilopino kožo, kožo divje svinje, steklenimi kamni, semeni in majhnimi kostmi. Malo nam je nerodno – če uporabim primeren izraz – zaradi pomanjkljivih oblačil, ki jih nosijo pripadniki ljudstva Betjouana.«²⁵

¹⁹ Alenka Bartulović in Dan Podjed, Človeško telo kot razstavni eksponat: Etične dileme v dveh slovenskih muzejih, v: *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, str. 125–158.

²⁰ O tem priča pismo Julesa Verrauxa Cuvierju, kjer zapiše, da je mrliča osebno izkopal, glej: Miguel Molina, More notes on the Verraux brothers, *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16 (1), Gaborone, 2002, str. 35.

²¹ Museu Darder de Banyoles, La polèmica de l'home boiximà dissecat. Dostopno na: <http://www.museusdebanyoles.cat/darder/LesCollecctions/Lapolèmicadelhomeboiximàdissecat/tabid/346/language/ca-ES/Default.aspx> (obiskano 12. 11. 2015).

²² Neil Parsons, On body playing many parts-le Betjouana, El Negro, and il Bosquimano, *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16 (1), Gaborone, 2002, str. 22.

²³ Chilisa Bagele in Julia Preece, *Research Methods for Adult Educators in Africa*, Hamburg in Capetown 2005, str. 229; Miguel Molina, More notes on the Verraux brothers, *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16 (1), Gaborone, 2002.

²⁴ Molina, 2002 (op. 20), str. 30.

²⁵ Miguel Molina, More notes on the Verraux brothers, *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16 (1), 2002, str. 34.

Po smrti bratov Verraux je zbirko leta 1880 odkupil Francesco Darder i Llimona in jo leta 1916 podaril muzeju v Banyolesu pri Barceloni. Med preostalimi eksponati je bil tudi balzamiran Afričan, pozneje znan kot El Negre. Darder ga je španski javnosti prvič predstavil leta 1888 na barcelonski svetovni razstavi. Poimenoval ga je El Betjouanas in zapisal, da gre za edinstven primer na svetu, za katerega je zaslužen izjemno pogumen Edouard Verraux. Trditev, da gre za edini primer razstavljenega telesa na svetu, sicer ne drži. V 19. in 20. stoletju so iz Afrike in drugih kolonij, o katerih Robert Bogdan meni, da so bile »lovišče«, ²⁶ razni raziskovalci in avanturisti (pa tudi znanstveniki) pripeljali številne »primerke«, ki so jih pozneje razkazovali ljudem.

Da bi bila podoba domnevnega plemenskega poglavarja čim bolj avtentična, so ga ob sami preparaciji oblekli v tradicionalna oblačila, ki so bila namenjena sami predstavitvi ter so poskušala pokazati čim več telesa. Njegovo telo je prikazovalo plemenitega divjaka iz dežele onkraj običajnih obmorskih pokrajin, kjer so zahodnjaki kupovali sužnje, a vseeno ni dosegal eksotičnosti Saartjie »Sarah« Bartmaan. Konstruiranje divjosti je mogoče videti na skici: kos obleke, ki pokriva najnujnejše, lok, puščica, vrečasta torba in minimalno okrasje. K temu je dodano perje, ki je še poudarjalo eksotičnost. El Negru so ob preparaciji odstranili notranje organe in večino kosti; pri skeniranju telesa leta 1993 v Barceloni so ugotovili, da so od okostja ostali lobanja, nadlahtnici, stegna, golenici ter kosti rok in stopal, sicer pa je za njegovo držo skrbela kovinska konstrukcija. Manjkajoče organe so nadomestili z materiali iz rastlinskih vlaken, razen penisa, ki so ga zapolnili s trdnejšim materialom, da bi bolje ohranili morfologijo. ²⁷

Skica El Betjouanasa iz kataloga svetovne razstave leta 1888 v Barceloni
Foto: Museu Darder de Banyoles. <http://www.museusdebanyoles.cat/darder/EL-MUSEU/Les-Colleccions/La-polèmica-de-lhome-boiximà-dissecat>

²⁶ Bogdan, 1990 (op. 13), str. 198.

²⁷ Bagele in Preece, 2002 (op. 23), str. 229.

Fotografija El Negra leta 1977

Foto: F. X. Butinyà. Museu Darder de Banyoles. <http://www.museusdebanyoles.cat/darder/EL-MUSEU/Les-Colleccions/La-polèmica-de-lhome-boiximà-dissecat>

Posmrtno »življenje« El Negra, ki je bil v Darderjevem muzeju razstavljen med letoma 1916 in 1997, ko se je začel proces repatriacije, je prineslo kar nekaj identitetnih sprememb: od Le Betjouane do El Betjouanasa, El Negra in na koncu El Bosquimana. Domneva se, da Kataloncem ime El Betjouanas ni pomenilo veliko in so ga zaradi podobe poimenovali El Negre (črnc),

»ker je bilo njegovo telo izjemno, pravzaprav nenaravno črno, potem ko so ga pobarvali s črno barvo za čevlje. /.../ Biti Betjouana za prebivalce Katalonije in širše Španije ne bi pomenilo nič. Po drugi strani pa je naziv Negro (za negroidno) ena od treh glavnih rasnih klasifikacij (skupaj s kavkaško in mongolidno), po katerih je bila znanstveno razdeljena svetovna populacija od poznega 18. stoletja do sredine 20. stoletja.«²⁸

S svojim »ljubkovalnim« imenom El Negre je dejansko postal predmet lokalne popkulture, kar se je pokazalo predvsem ob zahtevi za vračilo njegovih posmrtnih ostankov v Afriko leta 1991. Takrat je, pred poletnimi olimpijskimi igrami v Barceloni, vprašanje o primernosti javnega izpostavljanja El Negra sprožil Alphonse Arcelin, ki je 29. oktobra 1991 zahteval, da se odstranijo posušeni posmrtni ostanki »Bušmana« iz muzejske vitrine, saj zanj, temnopoltega državljana, takšno razstavljanje pomeni žalitev. Španskemu časopisu *El Pais* je poslal pismo, v katerem je med drugim zapisal:

»Neverjetno je, da si konec 20. stoletja nekdo še vedno upa v vitrini razstavljati nagačenega človeka, kot da bi šlo za kakšno eksotično žival. Španija je edina država na svetu, kjer se to dogaja. Če moža ne umaknejo, sem pripravljen prositi vse temnopolte atlete, naj ne sodelujejo na tekmovanjih v državi, v kateri so takšno rasistično pozicijo celo potencirali – mož je bil ukraden iz lastnega groba.«²⁹

²⁸ Parsons, 2002 (op. 22), str. 23.

²⁹ Parsons, 2002 (op. 22 in 28), str. 24.

Neki drugi avtor se je spraševal, kako bi se počutil nizozemski atlet, če bi videl svojega rojaka izsušenega in razstavljenega v lokalnem muzeju.

Užaljena domača javnost je protestirala, kar lahko povzamemo z besedami kustosa muzeja Carlesa Abelle:

»El Negro je naša last. Naša stvar in od nikogar drugega. Govorjenje o rasizmu je absurdno. Nenazadnje se človekove pravice nanašajo le na žive, ne na mrtve.«³⁰

Pozneje je pojasnil, da je črnc Darderjevega muzeja del »krajevne popularne kulture«, ki se je učijo v šoli in ki je ne razumejo kot rasistične, saj gre za muzej, ki prikazuje različne kulture in rase s primer-nim spoštovanjem. Po njegovem mnenju gre za predstavitev rase, zato sta izpostavljanje rasizma in morbidnosti predvsem osebno mnenje obiskovalcev.³¹ Zahteva je bila kmalu posredovana UNESCO, vendar brez rešitve. V začetku leta 1992 so vprašanje načeli tudi pri Olimpijskem komiteju, ki je zahteval raziskavo in odstranitev. V tem času so El Negra preimenovali v El Bosquimana, Bušmana. Lokalni prebivalci so v podporo ohranitvi balzamiranega moža nosili majice z napisom »El Negro, prebivalci Banyolesa te imajo radi. Ne odidi!« in začeli izdelovati majhne velikonočne čokoladice v obliki njegovega oskrunjanega telesa. Po olimpijskih igrah se je javni diskurz utišal.

Sredi devetdesetih let 20. stoletja je razprava o El Negru znova oživela. Med raznimi domnevami, kakšni so bili razlogi, je bila nominacija Kofija Annana na čelu Organizacije združenih narodov, pa tudi vedno pogostejše zahteve Organizacije afriške enotnosti (OUA) po repatriaciji posmrtnih ostankov nekdanjih muzejskih eksponatov.³² V javnosti, predvsem v diplomatskih krogih in informativnih sporočilih, so se začela pojavljati namigovanja o »razkosanem Bušmanu, ki je razstavljen med živalmi«, kar je takratni kustos v muzeju označil kot obsedenost s temo.³³

Po šestih letih javnega diskurza, moralnih in pravnih sporov med Arcelinom in muzejem ter dokazovanja o izvoru razstavljenih posmrtnih ostankov³⁴ je moral muzej te odstraniti iz vitrine in El Negra prestaviti v muzejski depo. Pod pritiskom več afriških vlad sta se španska in bocvanska vlada dokončno dogovorili o repatriaciji. Da bi se omilila žalitev Afričanov, katerih predstavnik je desetletja »krasil« muzej v Banyolesu, so se dogovorili, da bodo v Bocvano poslali le okostje, materiale, ki so jih uporabili za balzamiranje, pa so odstranili v madridskem nacionalnem muzeju. Prav tako niso vrnili orožja, oblačil in ogrlice, predmetov, povezanih z El Negrom, s pojasnilom, »da je bil razstavljen primerek Bušman,³⁵ in ne Negro (El Negro, op. a.).«³⁶

Ob odstranitvi materialov za balzamiranje sta potekala dva ločena diskurza: bocvanska vlada in akterji, ki so bili določeni za vrnitev posmrtnih ostankov, so želeli, da se ti v izogib nadaljnjih žalitev odstranijo, medtem ko je »zahodni diskurz« prav odstranitev videl kot dodatno žalitev (poseganje v balzamirano truplo).³⁷

In bocvanska javnost? Dokler niso bili prepričani, da gre za njihovega prednika, so zavzemali precej nevtrarno držo, nato pa so ga začeli izkoriščati za lokalno politiko (na primer boj proti vladni odstra-

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Prej omenjeni posmrtni ostanki Saartjie »Sarah« Bartmaan so bili vrnjeni v Južnoafriško republiko leta 2002, glej: Carolyn Fluehr-Lobban, *Race and Racism: An Introduction*, Lanham, 2006.

³³ Dostopno na: http://www.abc.es/hemeroteca/historico-06-01-2002/abc/Catalunya/vitrina-de-la-polemica_70155.html (obiskano 12. 11. 2015).

³⁴ Parsons, 2002 (op. 22 in 28–31), str. 20.

³⁵ S tem nazivom ga je poimenoval Alphonse Arcelin.

³⁶ Fluehr-Lobban, 2006 (op. 32), str. 95, 96; Parsons, 2002 (op. 22; 28–31; 34), str. 20.

³⁷ Fluehr-Lobban, 2006 (op. 32), str. 95, 96.

nitvi staroselskega prebivalstva z določenih območij, diskurz o marginalizaciji ljudstva Khoi San (t.i. Bušmanov), obtoževanje zahodnih držav glede rasizma ipd.).³⁸ Zanimiv je podatek, da je bocvanska vlada El Negra domnevno sprejela predvsem zaradi pritiska drugih afriških držav; leta 1997 je tajnik takratnega ministra za zunanje zadeve Ernest Mporofu dejal: »Če nam je prav ali ne, ljudje pravijo, da gre za posmrtno ostanke Motswana (prebivalca Bocvane). Nimamo izbire.«³⁹ V nasprotju s splošnim nezanimanjem oblasti je lokalna skupnost El Negra sprejela popolnoma drugače. Da je bilo dogajanje ob izročitvi njegovih posmrtnih ostankov zelo slovesno, pričajo poročila številnih novinarjev: časnik *Gaborone Botswana Guardian* je opisal veselje in žalost ob prihodu El Negra in grozo ob spoznanju, da so iz Španije poslali le nekaj kosti. Kljub temu se je izrazilo zadovoljstvo ob dejstvu, da bodo lahko posmrtni ostanke pokopali, kot zahteva njihova tradicija, in tako zaključili dolgoletno razkazovanje trupla in poniževanje njihovega ljudstva. Sočasno s tem se je znova odprl rasni diskurz.

Sklep: etičnost (in političnost) repatriacij

Na koncu se ponovno zastavlja vprašanje etike pri posameznih repatriacijah. Številni avtorji in tudi zakonodaja navajajo, da je prioriteta pri ravnanju s posmrtnimi ostanki še vedno izobraževanje, torej obravnava v korist širše mednarodne javnosti.

V devetdesetih letih, torej takrat, ko je nastal spor glede El Negra, je Paul Turnbull ugotavljal, da raziskovalci in širša javnost verjamejo, da je znanstvena in javna vrednost posmrtnih ostankov ter kulturnih objektov večja, kot so zahteve staroselcev. Argumentirajo namreč, da je znanstvena vrednost pomembna za širšo javnost in tudi za staroselce, katerih zgodovino želijo znanstveniki rekonstruirati. Pri tem se je Turnbull nanašal na avstralske staroselce. S tem je povezano tudi mnenje, da posmrtni ostanke in objekti v muzejih in izobraževalnih institucijah ne pripadajo staroselcem, temveč vsem ljudem – so del svetovne dediščine, ne le njihove. Druga perspektiva je bila, da se staroselci ne zavedajo, kakšne posledice bo imela repatriacija, in da zato zaradi tistih, ki bodo želeli poznati svojo preteklost, to tudi raziskujejo.⁴⁰

Podobno mnenje je mogoče zaznati tudi v Evropi, sicer pa se je na tem področju od začetka devetdesetih let 20. stoletja veliko spremenilo; ZDA in nekatere druge države so sprejele zakonodajo, ki ščiti staroselske skupnosti, ohranja njihovo dediščino in izvaja repatriacijo posmrtnih ostankov njihovih prednikov. Trend je pozitiven, kar lahko spremljamo tudi v različnih poročilih UNESCO. Težnja, da bi muzeji vračali čim manj, pa ostaja (na primer britanski zakon o repatriaciji v muzejih). Vloga muzejske stroke je zato toliko pomembnejša, kolikor strožja je zakonodaja.

Pri ravnanju s posmrtnimi ostanki in v procesu repatriacije je nujno potreben etični premislek, namesto tega pa je, kot je razvidno iz zapisanega, repatriacija (še vedno) predvsem merjenje moči.

Debate o vračilih posmrtnih človeških ostankov ostajajo predmet različnih zakonodaj, ki se v določenih delih prilagajajo trenutnim razmeram v znanosti in politiki ter novim odkritjem arheologov in antropologov. Težave, s katerimi se srečujejo muzejski delavci v primeru repatriacije, so dediščina preteklih obdobij in dejanska posledica dekolonializacije, torej hegemonističnega in precej rasnega diskurza. Pri današnjem spopadanju z repatriacijo v večini držav in muzejev, sploh pa v nekdanjih kolonialnih vele-silah, izpostavljajo predvsem diskurz kulturnega nacionalizma na eni in kulturnega internacionalizma na drugi strani, pa tudi diskurz staroselcev in zahodnih kolonializatorjev – vsi ti diskurzi so nenehno predmet pogajanj, kar je dobro razvidno iz sprememb v procesih repatriacije v zadnjih desetletjih.

³⁸ Parsons, 2002 (op. 22 in 28–31; 34), str. 25, 26.

³⁹ Ernest Mporofu v Parsons, 2002, str. 26.

⁴⁰ Paul Turnbull, Indigenous Australian people, their defence of dead and native title, *The Dead and Their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice* (ur. Cressida Forde, Jane Hubert, Paul Turnbull, Routledge), London, 2004, str. 63–86.

Literatura in viri

- Adams, Rachel: *Sideshow U. S. A.: Freaks and the American Cultural Imagination*, Chicago in London, 2001.
- Bagele, Chilisa in Julia Preece: *Research Methods for Adult Educators in Africa*. Hamburg, UNESCO in Capetown, 2005.
- Bogdan, Robert: *Freak Show: presenting Human Oddities for Amusement and Profit*, Chicago in London, 1990.
- Bartulović, Alenka in Podjed, Dan: Človeško telo kot razstavni eksponat: Etične dileme v dveh slovenskih muzejih, *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, str. 125–158.
- Cambridge (2012), *Repatriate*, Dostopno na: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/repatriate> (obiskano 12. 11. 2015).
- Drašler, Jana in Andreja Mesarič: »Rasna spaka«: Živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja. v: *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete), Ljubljana, 2010, str. 159–182.
- Flessas, Tatiana: *The Repatriation Debate and Discourse of the Commons*. Dostopno na: <https://www.lse.ac.uk/collections/law/wps/WPS10-2007Flessas.pdf> (obiskano 15. 10. 2015).
- Fluehr-Lobban, Carolyn: *Race and Racism: An Introduction*, Lanham, 2006.
- Gosling, Jessica Kumari: *How significant is the UNESCO 1970 agreement toward current and historic approaches to repatriation?* Diplomsko delo. University of London, School of Oriental and African Studies, Department of the Languages and Cultures of Japan and Korea, 2012.
- Government of UK, Department for Culture, Media and Sport (2005). *Guidance for the Care of Human remains in Museums 2005*. Dostopno na: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/3720.aspx (obiskano 8. 10. 2015).
- Molina, Miguel: More notes on the Verraux brothers, Pula: *Botswana Journal of African Studies* 16 (1), 2002, str. 30–36.
- Museu Darder de Banyoles, *La polèmica de l'home boiximà dissecat*. Dostopno na: <http://www.museusdebanyoles.cat/darder/EL-MUSEU/Les-Colleccions/La-polèmica-de-lhome-boiximà-dissecat> (obiskano 12. 11. 2015).
- NAGPRA, *Native American Graves Protection and Repatriation Act*. Dostopno na: <http://www.nps.gov/nagpra/> (obiskano 3. 11. 2015).
- Neznani avtor: Boben reklame. *Slovenski narod*, 31. 5. 1897, str. 1.
- Parsons, Neil: El Negro/El Negre of Banyoles: Bushman from Bechuanaland or Bechuana from Bushmanland? Dostopno na: <http://www.thuto.org/ubh/afhist/elnegro/banyol3.htm> (obiskano 10. 11. 2015).
- Parsons, Neil: On body playing many parts-le Betjouana, El Negro, and il Bosquimano. *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16 (1), Gaborone, 2002, str. 19–29.
- Petrović - Šteger, Maja: *Claiming the Aboriginal Body in Tasmania. An Anthropological Study of Repatriation and Redress*. Ljubljana, 2013.
- Simpson, Moira G.: *Making Representations: Museums in the Post-Colonial Era*, London in New York, 1996.
- The British Museum. Human Remains*. Dostopno na: http://www.britishmuseum.org/about_us/management/human_remains.aspx, (obiskano 4. 11. 2015).
- Turnbull, Paul: Indigenous Australian people, their defence of dead and native title, *The Dead and Their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice* (ur. Fforde, Cressida, Hubert, Jane, Turnbull, Paul), London, 2002, str. 63–86.

UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Dostopno na: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1970-convention/text-of-the-convention/> (obiskano 18. 10. 2015).

Yániz, Juan Pedro: *Vitrina de la polémica*. Dostopno na: http://www.abc.es/hemeroteca/historico-06-01-2002/abc/Catalunya/vitrina-de-la-polemica_70155.html (obiskano 12. 11. 2015).

ON THE ETHICS OF DISPLAYING HUMAN BODIES AND REPATRIATION: EL NEGRO CASE

The question of repatriation of human remains, i.e. bodies and their parts, triggered a lot of interest from the scholarly as well as wider public three years ago. In mid 1980s some countries and different scientific circles adopted certain ethical principles on how to handle human remains displayed in different institutions or stored in depots. What the situation is like today can be seen at museums (also in Slovenia) where parts of bodies are still displayed in glass cabinets. This issue thus remains contentious. According to reports by different authors, at the end of the 20th century institutions (museums, universities, societies and also private collections) kept thousands of human bodies and their parts. The causes and manners of the exhibits' death are subject to different repatriation discourses. The purpose of this paper is to present a case of an ethically contentious presentation and subsequent repatriation of remains of "El Negro", a member of the Tswana (Batswana) people from Africa.

Key words: El Negro, human remains, repatriation, museums, ethics

Marjana Strmčnik holds a Master's degree and is a doctoral student and assistant professor at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana.

Staša Tome¹

ŽIVLJENJSKO POSLANSTVO KAČONA ČONETA ALI POKLICNA ETIKA OB RAZSTAVLJANJU ŽIVIH ŽIVALI V MUZEJIH

Poslanstvo naravoslovnih muzejev je ohranjanje, preučevanje in predstavljanje kulturne dediščine naravnega izvora ter biotske raznovrstnosti. Ob svojem delu se tako muzejski delavci v naravoslovnih muzejih soočajo s številnimi izzivi, povezanimi z ravnanjem in predstavljanjem organizmov, živih ali mrtvih ter tudi delov organizmov. Posebno občutljivo je ravnanje s človeškimi ostanki ali njihovimi deli. Prav zato je, po šestih letih raziskav in usklajevanja, ICOM-ov Mednarodni muzejski svet za etiko v sodelovanju z Mednarodnim odborom naravoslovnih muzejev in zbirk ICOM NATHIST objavil *ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje*², ki je bil formalno potrjen na 28. ICOM-ovi skupščini 17. avgusta 2013 v Riu de Janeiru.

Tudi slovenski odbor ICOM-a je prepoznal pomen etičnih smernic za muzejske delavce pri delu z naravoslovnim gradivom, saj tovrstno gradivo, poleg Prirodoslovnega muzeja Slovenije, hrani tudi veliko drugih slovenskih muzejev v svojih naravoslovnih, antropoloških in etnografskih zbirkah. Tako je leta 2014 ustanovil skupino strokovnjakov, ki je pripravila slovenski prevod omenjenega kodeksa.³

Kodeks obravnava več področij. Ureja ravnanje s človeškimi ostanki ter postavlja standarde glede zbiranja, razstavljanja in hranjenja živih organizmov ter njihovih delov, pa tudi mineralov kamnin in fosilov. Vsebuje tudi kodeks dobre prakse prepariranja oziroma hranjenja študijskih zbirk.

V Prirodoslovnem muzeju Slovenije se srečujemo z vsemi navedenimi področji. Razprava o vseh bi bila za ta prispevek preobsežna tema, zato se bomo osredotočili le na etična vprašanja, povezana s predstavljanjem naravoslovnih vsebin v muzejih. Natančneje, posvetili se bomo le drugemu poglavju, ki obravnava tudi etiko ravnanja z živimi živalmi v muzejih.

Ključne besede: naravoslovni muzeji, naravoslovno gradivo, razstavljanje, živali, kodeksi etike

Žive živali v muzeju?

Naravoslovni muzeji različno predstavljajo svoje zbirke. Pogosto lahko živali, rastline, minerale, kamnine in okamnine opazujemo v vitrinah ali dioramah, razporejeni pa so lahko po sistematiki, v okolju, v katerem živijo ali so bili najdeni, glede na avtorja zbirke, po geografskem izvoru in podobno. Takšne postavitve so lahko bolj klasične ali sodobnejše, in to predvsem z vidika prostorskega oblikovanja razstave. Vse pogosteje pa na muzejskih razstavah svoje mesto najdejo tudi sodobne tehnologije, ki obiskovalcem omogočajo izbiro med različnimi zahtevnostmi in različno količino informacij.

¹ Staša Tome je doktorica bioloških znanosti in muzejska svetnica, zaposlena v Prirodoslovnem muzeju Slovenije na Oddelku za stike z javnostjo, ki se je s problematiko etično nespornega zbiranja, hranjenja in predstavljanja naravoslovnega gradiva srečevala ob svojem raziskovalnem delu, mnogih razstavnih projektih, ter izvedbi številnih delavnic in drugih javnih programov.

² *ICOM Code of Ethics for Natural History Museums*. Dostopno na: http://icom.museum/uploads/media/nathcode_ethics_en.pdf (obiskano 3. 3. 2016).

³ *ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje* (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015.

Številne sodobne muzejske razstave si prizadevajo ustvariti vzdušje, ki obiskovalcem omogoči spoznavanje vsebin tudi na čustveni ravni. Pomembna vloga muzejske interpretacije je namreč prav ustvarjanje odnosa do obravnavanih naravoslovnih tem.

Foto: Ciril Mlinar Cic

Prav zato nekateri muzeji v predstavljanje naravoslovnih vsebin vključujejo tudi žive živali. Mnogo primerov lahko najdemo med avstralskimi in ameriškimi muzeji, pa tudi v Evropi, in to predvsem v državah, ki namenjajo veliko pozornosti muzejski interpretaciji. Pri tem se pogosto zgledujejo po ameriškem konceptu odnosa do obiskovalcev in dostopnosti do dediščine. Med najnaprednejšimi v Evropi so muzeji v Veliki Britaniji.

V muzeju v Manchestru se obiskovalci lahko srečajo z živimi živalmi.

Foto: <https://frogblogmanchester.com/2011/10/>

Žive živali imajo namreč izjemno moč interpretacije. Prikažemo jih lahko celoviteje kot mrtve nagačene primerke v bolj ali manj nenaravnem položaju, iztrgane iz okolja, v katerem živijo. Obiskovalci lahko ob živi predstavitvi neposredno opazujejo, kako se živali hranijo, iščejo zatočišče, uravnavajo telesno temperaturo, se razmnožujejo in podobno.

Predvsem pa z živimi primerki veliko učinkoviteje pritegnemo pozornost obiskovalcev. Ta je izjemno pomembna za prenos sporočil. Naravovarstvene organizacije za promocijo svoje dejavnosti pogosto uporabljajo tako imenovane karizmatične vrste. Ljudje smo pač takšni, da se nam kaj hitro zasmilijo gorile, ljubke pande, tigri in nosorogi, zelo težko pa je pritegniti našo pozornost, če govorimo na primer o ogroženosti talne favne ali modroplavutih tunov. In če ni pozornosti, je tudi s tehtnimi argumenti zelo težko prodreti do ljudi, posebno če teme niso preveč prijetne.

Naravovarstvene organizacije svoje sporočilo posredujejo s karizmatičnimi vrstami, kot je na primer veliki panda. Foto: <http://theinspirationroom.com/daily/2011/would-you-care-more-for-blue-fin-tuna/>

S podobnimi izzivi ob predstavljanju dediščine javnosti se srečujemo tudi v muzejih. Kako pritegniti pozornost obiskovalcev? Znano je namreč, da ljudje postanejo dovzetni za sprejemanje novih informacij in se veliko bolje in trajneje učijo, ko kaj čustveno dojemajo in ko pri njih vzbudimo zanimanje. V muzejih že samo dejstvo, da gre za žive živali, pritegne pozornost obiskovalcev, če pa izberemo še karizmatično vrsto, kot je na primer kača, pa je čustveni naboj izjemen in ljudje doživijo izkušnjo, ki je zlepa ne pozabijo, zelo dobro pa si tudi zapomnijo, kar jim ob tem povemo.

Kačon Čone I.

V duhu sodobne interpretacije in z namenom odpravljanja predsodkov pred kačami smo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije leta 2014 pripravili razstavo *Kače - zakaj se jih bojimo?!?*⁴. Razstavili smo žive primerke vseh slovenskih vrst kač. Izkazalo se je, da smo se dobro odločili. Muzej je bil ves čas poln obiskovalcev, zanimanje med šolskimi skupinami pa je bilo tolikšno, da smo vodstva izvajali vsak dan do poznega popoldneva. Seveda smo si pred tem zagotovili predpisana dovoljenja, kačam pa smo uredili ustrezne bivalne razmere in po potrebi zdravniško oskrbo, kot določa mednarodni *ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje*, čeprav ga takrat še nismo poznali. Osebje, odgovorno za vzdrževanje razstavljenih živali, je bilo ustrezno usposobljeno za njihovo oskrbo in ravnanje z njimi. Glavno sporočilo razstave je bilo, da so kače zanimive živali, da ne ogrožajo človeka in da je strah pred njimi pretiran. Ob tem je na strokovnih vodstvih in učnih urah za šole eno glavnih vlog pri odpravljanju predsodkov pred kačami prevzel naš kačon Čone, ki nam ga je za to priložnost odstopil Živalski vrt Ljubljana. Čone je ameriški rdeči goz (*Elaphe guttata*). Te nestrupene kače v naravi živijo na jugovzhodu ZDA, med New Jerseyem in Florido, segajo pa vse do Teksasa. Zelo priljubljene so kot hišni ljubljenci, saj jih je preprosto gojiti v ujetništvu in se nikoli ne branijo z ugrizom.

⁴ *Kače - zakaj se jih bojimo?!?* Dostopno na: <http://www.pms-lj.si/si/razstave/arhiv/kace-zakaj-se-jih-bojimo> (obiskano 3. 3. 2016).

Kačon Čone je sodeloval na vseh vodstvih, delavnicah in mnogo množičnih prireditvah, kot je na primer Poletna muzejska noč, Kulturni bazar in podobno. Vedno je pritegnil veliko pozornosti in bil glavna zanimivost.
Foto: Ciril Mlinar Cic

Nikakor si nismo želeli, da bi bil Čone le zanimivost. Zelo dobro smo se namreč zavedali, da lahko muzeji žive živali uporabljajo le, kadar so del pozitivnega sporočila o naravi, ki ga posredujemo obiskovalcem, kar je danes zapisano tudi v mednarodnem *ICOM-ovem kodeksu etike za naravoslovne muzeje*. Vse prepogosto se namreč dogaja, da posamezniki in ustanove kače in druge karizmatične živali, kot so na primer pajki in škorpionji, zlorabijo za samopromocijo ali komercialne namene. Pri tem povsem poteptajo osnovno dostojanstvo živali. Žal se to dogaja v mnogo ustanovah, ki se sicer hvalijo s svojo vzgojno vlogo. Tako je na primer eden od učencev neke slovenske šole po obisku vivarija v tujini na spletu zapisal: *»S kačo smo imeli posebno veselje. Kot da po naših bregovih ni zadosti gadov, modrasov in druge 'zalege'. Si kar predstavljam, kako bomo poleti hodili vsak s svojim gadom okoli vratu v disko in na gasilske veselice ... Prav čudno se mi zdi, da se nihče ni spomnil krokodila. S krokodilom okoli vratu bi bil car.«*⁵

Organizatorji šolske ekskurzije bi se morali resno vprašati, ali je bil res to predviden učni cilj. Seveda pa je vprašanje, ali so bili učni cilji sploh zastavljeni, učenci pa strokovno pripravljeni na obisk vivarija. Žal iz lastnih izkušenj vem, da je med pedagoškimi delavci še vedno izjemno veliko takih, ki niso sposobni dajati pravega zgleda učencem, saj sami nimajo pravega odnosa do živali in so ob tem polni predsodkov in nepotrebnega strahu. Prav zato z razstavo nismo vzgajali le otrok, ampak tudi pedagoške delavce in druge odrasle.

Veliko pozornosti smo namenili prav oblikovanju odnosa do kač in vseh živih bitij nasploh. Obiskovalci so ob strokovni razlagi Čoneta lahko pobožali in se z lastno izkušnjo prepričali, kako hud predsodek je odpor do kač. Kače namreč niso sluzaste in ledeno hladne, kot si mnogi napačno predstavljajo. Ko so občutili gladko in na otip prijetno kačjo kožo, so bili prijetno presenečeni. Tako so lažje verjeli strokovni razlagi, da kače niso hudobne in da njihov edini cilj ni škodovati ljudem. Slednje je bilo lažje prepričati, da imajo tudi kače v naravi svoje mesto, tako kot vsa druga živa bitja, in da ni razloga, da jih brezglavo pobijamo (poleg tega je to tudi protizakonito).

Nikoli nismo dovolili, da bi si obiskovalci kačo namestili okoli vratu, čeprav so si mnogi to želeli. Ob tem smo vedno pojasnili, da to sicer ne bi bilo nevarno, vendar kača ne spada tja. Tja spada kravata, ogrlica ali šal, kače pa morajo biti v naravi, kjer so pomembne, in jih moramo spoštovati. Če bi si jo dajali za vrat kot trofejo, bi s tem izražali svojo nadvlado. Prav tako bi tudi okolici sporočali, da jo nadvladujemo – to pa je pogosto razlog, da jo neusmiljeno pobijemo. Smo res »težki frajerji«, ker si upamo kačo namestiti okoli vratu, čeprav nas nikakor ne ogroža, je nestrupena in nikoli ne ugrizne?

⁵ *Krokodil, pajki, kače*, Koroška, 18. september 2007. Dostopno na: http://www2.arnes.si/~ojmbohistrkr/bohb/07_08/koroska/besedilo/plazilci.htm (obiskano 3. 3. 2016).

Pojasnili smo, da to ni junaštvo. Pri tem smo poskušali podati tudi informacije, ki ljudi zanimajo. Poudarili smo, da kač v naravi nikoli ne prijemamo, tudi če menimo, da niso strupene. Te se nas namreč bojijo, ker vedo, da smo zanje premočen nasprotnik, in bi se lahko branile z ugrizom. Pojasnili smo, da pred našimi kačami ni treba panično bežati ali jih celo ubijati, saj se bo kača sama umaknila, če ji le damo priložnost. Stik s Čonetom smo osmislili s pojasnilom, da je to izjemna priložnost in da lahko Čoneta pobožajo le zato, da se sami prepričajo, ali so kače res gnusne, sluzaste in mrzle. Usmerjali smo jih, naj se osredotočijo na to nalogo, na njihovih lastnih izkušnjah pa smo potem gradili znanje in zavračali predsodke.

Otroci so imeli s prijemanjem kače manj težav kot odrasli.
Foto: Ciril Mlinar Cic

Obiskovalci so pogosto spraševali, ali Čone ob tem trpi ali pa mu je to morda celo všeč. Pojasnili smo, da kače niso intelektualno zelo visoko razvite živali, kot na primer psi in mačke, da je Čone že vse življenje v ujetništvu in da je navajen, da se ga dotikamo. Vendar pa ni hišni ljubljencek. Poudarili smo, da je njegovo edino življenjsko poslanstvo, da za blagor svojih kačjih sorodnikov opravlja to ne preveč zahtevno službo ter tako preganja predsodke, ki jih imajo ljudje pred kačami in zaradi katerih te tako neusmiljeno pobijajo. Povedali smo jim tudi, da zanj lepo skrbimo.

Z navajanjem relevantnih znanstveno dokazanih dejstev smo tako gradili spoštovanje in empatijo do teh živali. To pa je bil osnovni namen celotnega programa.

Povzetek

Skladno z določili mednarodnega *ICOM-ovega kodeksa etike za naravoslovne muzeje* je ob predstavljanju živih živali v muzejih, poleg ustreznih bivalnih razmer in zagotavljanja skladnosti s predpisi, treba zagotoviti objektivnost sporočil, ki jih posredujemo obiskovalcem. Ta morajo biti strokovno neoporečna in skladna z namenom predstavljanja živih živali ter poslanstvom ustanove.

Namesto sklepa

Sklenila bi s primerom, ki sem ga zasledila na svetovnem spletu. V spletni predstavitvi nekega slovenskega muzeja, ki tudi razstavlja žive živali, piše: »V muzeju je predstavljena značilna domačija Šentjernejskega polja iz 19. stoletja /.../ Muzej je izjemen biser v prikazu eksponatov ljudskega stavbarstva na Dolenjskem. /.../ Oživitev starodavnih običajev in prikaz življenja na domačiji, lesenih objektov, kritih s slamnato streho kot v letu 1833, domačim in tujim obiskovalcem neverjetno pristno približa preteklost slovenskih prednikov in vzbuja spoštovanje do slovenskih korenin in kulturne dediščine.«⁶ Na spletni strani domačije pa: »Tukaj je življenje še vedno živahno in pestro. K temu pripomorejo prijazni živalski stanovalci skrivnostne domačije: kuža Lev, psička Matilda, pujsek Pepe, kozice Broomhilda, Rozi in kozliček Hugo, mucka Nero in Mu, dihurčka Vinko in Lenčka ter številne druge živali, ki pišejo vesele zgodbe vsakdana.«⁷

Lepo, da so se zadeve lotili celovito in se niso zadržali le pri stavbni dediščini, ampak izkazalo se je, da je Matilda angleški buldog. Kar težko je verjeti, da so na dolenjski kmetiji v 19. stoletju imeli angleške buldoga. Prav tako me nekoliko begata dihurja, ki pripadata udomačeni podvrsti evropskega dihurja. Res je sicer, da naj bi bili ti dihurji udomačeni že pred 2500 leti in so jih ljudje včasih uporabljali za lov na zajce. Ampak na Dolenjskem? Ali res? Ne glede na to bi današnje lastnike dihurjev morda moralo skrbeti, da so resna grožnja samonikli vrsti, ki je pri nas ogrožena. In tudi, ali so na Dolenjskem v 19. stoletju res imeli takšne kokoši? Morda. Nisem strokovnjakinja za 19. stoletje.

Nedvomno so sodelavci muzeja veliki ljubitelji živali ter so s srcem predani muzeju in živalim. Zelo verjetno zanje dobro skrbijo. Kaže, da se tudi zavedajo, da so žive živali za ljudi zelo zanimive in pritegnejo pozornost. In pri svojem delu so uspešni. Nenazadnje je muzej dobil priznanje za zgledne dosežke pri ohranjanju in uveljavljanju slovenske kulturne in naravne dediščine naša Slovenija 2010.⁸

Sprašujem pa se, ali se zavedajo, da vsaj glede živali zelo verjetno obiskovalcem posredujejo povsem napačno sporočilo. Je to torej skladno s strokovno etiko?

Litertura in viri

ICOM Code of Ethics for Natural History Museums. Dostopno na: http://icom.museum/uploads/media/nathcode_ethics_en.pdf (obiskano 3. 3. 2016).

ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevarjanje, ur. prevoda Mikuž, Marjeta idr.), Ljubljana, 2015.

Kače – zakaj se jih bojimo?!? Dostopno na: <http://www.pms-lj.si/si/razstave/arhiv/kace-zakaj-se-jih-bojimo> (obiskano 3. 3. 2016).

Krokodil, pajki, kače, Koroška, 18. september 2007. Dostopno na: http://www2.arnes.si/~ojmbohistrkr/bohb/07_08/koroska/besedilo/plazilci.htm (obiskano 3. 3. 2016).

Muzej na prostem Pleterje. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Muzej_na_prostem_Pleterje (obiskano 3. 3. 2016).

Muzej na prostem Pleterje. Stara domačija Šentjernejskega polja. Dostopno na: <http://www.skansen.si/historium2/domov.html> (obiskano 3. 3. 2016).

Priznanje tudi muzeju na prostem Pleterje. Dostopno na: http://www.dolenjskolist.si/2010/06/14/29899/novice/dolenjska/Priznanje_tudi_muzeju_na_prostem_Pleterje/ (obiskano 3. 3. 2016).

⁶ Muzej na prostem Pleterje. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Muzej_na_prostem_Pleterje (obiskano 3. 3. 2016).

⁷ Muzej na prostem Pleterje. Stara domačija Šentjernejskega polja. Dostopno na: <http://www.skansen.si/historium2/domov.html> (obiskano 3. 3. 2016).

⁸ Priznanje tudi muzeju na prostem Pleterje. Dostopno na: http://www.dolenjskolist.si/2010/06/14/29899/novice/dolenjska/Priznanje_tudi_muzeju_na_prostem_Pleterje/ (obiskano 3. 3. 2016).

LIFE MISSION OF KAČON ČONE OR PROFESSIONAL ETHICS OF DISPLAYING LIVE ANIMALS IN MUSEUMS

The mission of natural history museums is to preserve, study and present cultural heritage of natural origin and biodiversity. Museum workers in natural history museums are faced with a number of challenges having to do with handling and presenting biota, living or dead, as well as parts of organisms. Particularly sensitive is the handling of human remains or their parts. For this reason, after six years of research and coordination, ICOM's International Ethics Committee in cooperation with the International Committee for Museums and Collections of Natural History ICOM NATHIST published its *Code of Ethics for Natural History Museums*, which was formally approved at the 28th ICOM General Assembly on 17 August 2013 in Rio de Janeiro.

The Slovenian Committee of ICOM recognised the importance of ethical guidelines for museum workers relating to work with biotic material since a number of Slovenian museums beside the Museum of Natural History keep such material as part of their natural history, anthropological and ethnographic collections. It established a group of experts in 2014, which prepared the Slovenian translation of the Code.

The Code covers a number of areas. It regulates the handling of human remains and sets the standards for collecting, displaying and storing live organisms and their parts as well as minerals, rocks and fossils. It also contains a good practice code for the preparation and storage of study collections.

At the Slovenian Museum of Natural History we encounter all the above areas. To discuss all of them would be too ambitious a task for this paper; therefore, we will only focus on ethical issues in connection with the presentation of natural history contents in museums. More precisely, we will only focus on section 2, which also deals with the ethics of handling live animals in museums.

Key words: natural history museums, natural history material, displaying, animals, codes of ethics

Staša Tome holds a PhD in life sciences and is a museum adviser working at the Public Relations Department of the Slovenian Museum of Natural History. She encountered the issues of ethical collection, storage and presentation of natural history material during her research, numerous exhibition projects and workshops as well as other public programmes.

Tanja Roženberger¹

ICOM-OV KODEKS ETIKE ZA NARAVOSLOVNE MUZEJE

Ozaveščanje o etičnih vsebinah in načinih muzejskega dela je eno temeljnih področij Mednarodne muzejske organizacije ICOM. *ICOM-ov kodeks muzejske etike*, temeljni dokument, ki podaja splošne etične smernice muzejskega delovanja in vedenja, je v slovenskem prevodu izšel že leta 2005, le leto pozneje od uradnega sprejetja nove in dopolnjene ter še vedno aktualne različice. Tudi sprejetje posebnega *ICOM-ovega kodeksa za naravoslovne muzeje*, ki ga je soglasno potrdila 23. skupščina ICOM-a v Riu de Janeiru leta 2013, je pomenilo takojšnjo zahtevo, da slovenski strokovni javnosti ponudimo slovenski prevod in se mu tako tudi zavežemo. Tako je Slovenija postala ena izmed prvih držav, ki je kodeks izdala v svojem jeziku in ga ustrezno umestila v slovenski dediščinski in muzejski prostor.

Ključne besede: ICOM, kodeks etike, muzeji, naravoslovni muzeji

ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje sta pripravili Delovna skupina Mednarodnega muzejskega sveta ICOM za etiko in Mednarodni odbor naravoslovnih zbirk ICOM Nathist in pomeni velik prispevek k vzpostavljanju ter določanju etike na posebnih področjih muzejskega dela in vedenja. Njegova vsebina upošteva temeljna načela splošnega *ICOM-ovega kodeksa muzejske etike* (predvsem poglavje 2.5, kulturno občutljivo gradivo – zbirke človeških ostankov in gradivo sakralnega pomena, poglavje 2.6, varovanje geoloških in bioloških primerkov, in poglavje 2.7, žive zbirke) ter ga dopolnjuje in določa z dodatnimi vsebinami. Kodeks oblikuje svoja stališča na večstranskem poslanstvu naravoslovnih muzejev in naravoslovnih zbirk, ki jih definira kot tridimenzionalne arhive naravnega sveta in odnosov med družbami ter njihovim okoljem.

Vsebina prvega sklopa podrobneje obravnava ravnanje s človeškimi ostanki. Vključuje zahteve po skladnosti z zakonodajo, izvor in potomce ljudi, ki jih gradivo predstavlja, dostojanstvo predstavitve ter repatriacijo. Drugo poglavje obsega standarde za primerke drugih živečih in izumrlih organizmov. Nanaša se na zbiranje, prepariranje/konzerviranje, razstavljanje in hranjenje tega gradiva ter povezanih podatkov. Izpostavlja pomembnost podatkov o izvoru, izmenjave podatkov in spoštovanje dostojanstva pri razstavljanju. Za muzeje, ki razstavljajo žive osebe, veljajo standardi, ki jih določa Svetovna zveza živalskih vrtov in akvarijev. Tretji sklop kodeksa vključuje kamnine, minerale in fosile. Fosilno gradivo so sledi ali ostanki rastlin, živali in drugih organizmov iz geoloških obdobj, ki so se ohranili zaradi okoliščin odlaganja. Tovrstno pridobivanje gradiva mora imeti čim manjši vpliv na okolje. Četrto poglavje obravnava zbiranje in restitucijo. Ureja etična vprašanja glede hranjenja in repatriacije naravoslovnih primerkov, pa tudi izmenjavo podatkov in dejavnosti z dodano vrednostjo, na primer konzerviranje in stabilizacijo predmetov. V petem poglavju so podani standardi glede obvezne skrbi za ljudi in predmete, ki vključujejo zdravje in varnost pri delu, izmenjavo predmetov in smernice dobre prakse hranjenja in ravnanja. Šesto poglavje določa, da je treba zbrane naravoslovne podatke objavljati in tako razširjati vedenje o delu v znanstveni skupnosti. V dodatku je objavljen še kodeks dobre prakse prepariranja in njegov pomen za kulturno dediščino naravnega izvora.

Vodila etičnega ravnanja in standardi, ki jih vpeljuje *ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje*, so aktualni tudi za slovenske muzeje. V strokovno skupino za pripravo prevoda so bili vključeni člani etične skupine pri slovenskem odboru ICOM-a ter predstavniki različnih strok in institucij, dr. Breda

¹ Tanja Roženberger je doktorica etnologije in direktorica Slovenskega etnografskega muzeja. Predsednica slovenskega odbora Mednarodnega muzejskega sveta ICOM je bila od leta 2010 do 2017.

Činč Juhant in dr. Tomi Trilar iz Prirodoslovnega muzeja Slovenije, dr. Marjeta Mikuž in dr. Andreja Breznik iz Narodnega muzeja Slovenije, dr. Kaja Širok iz Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, doc. dr. Andrej Gaspari z Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Jerneja Batič, članica izvršnega odbora, in mag. Tanja Roženberger, predsednica ICOM-a Slovenija.

Dodana vrednost slovenske izdaje je obsežnejši razmislek o obravnavanih vsebinah, ki umešča kodeksova izhodišča in razlage v slovenski prostor, opozarja na aktualno problematiko in se ozira na muzejsko gradivo, ki ga hranijo slovenski muzeji. Predgovor dr. Brede Činč Juhant, direktorice Prirodoslovnega muzeja Slovenije, izpostavlja splošno krizo naravoslovnih muzejev in pomen simbolnega dejanja izdaje tovrstnega kodeksa. Besedilo umešča naš nacionalni prirodoslovni muzej v slovensko muzejsko krajino. Dr. Tomi Trilar v svojih uvodnih besedah opozarja na globalne nevarnosti, ki pretijo naravi, nujnost našega boja ter odgovornost za ohranjanje planeta. »Vstopamo v obdobje biodiverzitetne krize, ko druga za drugo izumirajo rastlinske, živalske in druge vrste organizmov«², zato je pomen etično odgovornega delovanja prirodoslovnih muzejev še toliko večji. Dr. Andrej Gaspari se v svojem prispevku osredotoča na ravnanje s človeškimi ostanki. Razumevanje te vsebine približa mednarodnim konvencijam varovanja arheološke dediščine človeštva in problematiko kodeksa obravnava tudi s tega vidika. Zaradi dosedanjih skromnih obravnav vprašanj, povezanih z etiko raziskovanja in predstavljanja človeških ostankov, je »slovenski kodeks priložnost, ki zahteva ponoven in predvsem širši premislek o sprejemljivosti redkih preostalih primerov razstavljanja človeških ostankov *in situ* ali v vitrinah in ob katerem je treba znova postaviti težavno vprašanje o zagotavljanju ustreznih razmer z dolgoročno hrambo človeških ostankov iz arheoloških najdišč«³. Razmišljanje ddr. Verene Vidrih Perko izhaja iz holističnega koncepta okolja in dediščine. »Dediščina je področje etike, ki muzejem namenja vlogo varuhov spomina ter kritikov sodobne družbe in znanosti, predvsem pa prepoznavo muzeje kot ustanove aktivne etične države pri ohranjanju dediščine v izvornem okolju.«⁴

Misli in poudarki uvodničarjev uokvirjajo namen kodeksa – njegovo široko razumevanje in upoštevanje, predvsem s ciljem višjega standarda dela na področju, ki poleg strokovnosti zahteva še dodatno ozaveščenost in obzirnost. Kljub naslovu, ki izpostavlja t. i. naravoslovne muzeje, je vsebina temeljna tudi za delo v drugih muzejih, ki v zbirkah hranijo in razstavljajo obravnavano gradivo, ali pa za strokovni razmislek o načrtovanem delu, ki vključuje izpostavljeno tematiko.

Prevod kodeksa muzejske etike naravoslovnih muzejev je bil precejšen strokovni izziv ter zahtevno in kompleksno delo, zato ga lahko sprejemamo kot uporaben pripomoček, ki nas vodi do pravih etičnih odločitev dela v prihodnosti, pa tudi do pregleda starejših zbirk ter preteklega dela.

Literatura in viri

ICOM-ov kodeks muzejske etike (prevod Smrke, Franc; ur. prevoda Batič, Nejka idr.), Ljubljana, 2005.

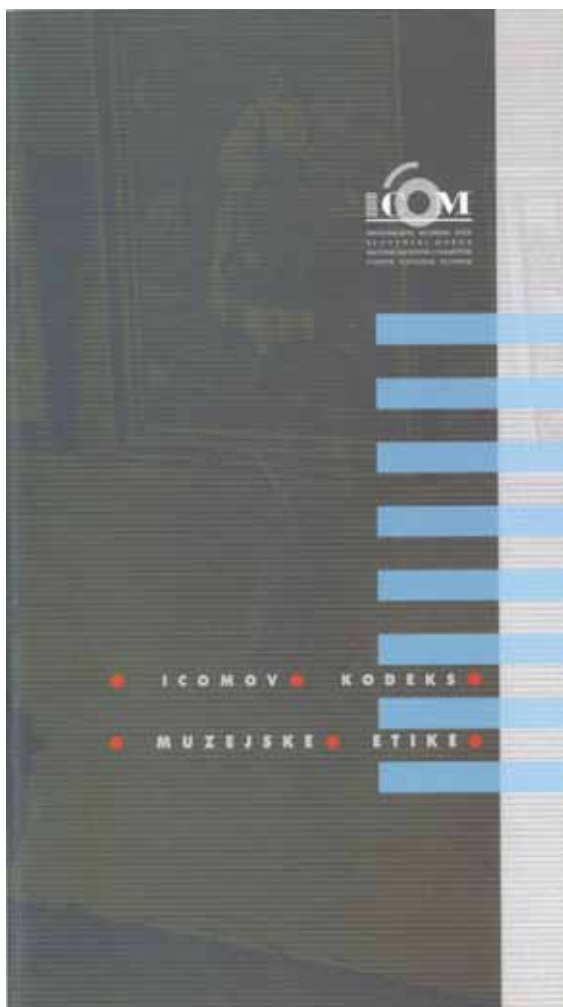
ICOM Code of Ethics for Natural History Museums. Dostopno na: http://icom.museum/uploads/media/nathcode_ethics_en.pdf (obiskano 3. 3. 2016).

ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Mikuž, Marjeta idr.), Ljubljana, 2015.

² Tomi Trilar, Predgovori, ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015, str. 8.

³ Andrej Gaspari, Predgovori, ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015, str. 11.

⁴ Verena Vidrih Perko, Predgovori, ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje (prevod Generalni sekretariat vlade RS, sektor za prevajanje, ur. prevoda Marjeta Mikuž idr.), Ljubljana, 2015, str. 12.

ICOM-ov kodeks muzejske etike, slovenski prevod, leta 2005

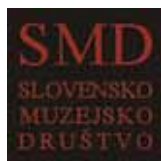
ICOM-ov kodeks etike za naravoslovne muzeje, slovenski prevod, leta 2015

ICOM CODE OF ETHICS FOR NATURAL HISTORY MUSEUMS

Awareness-raising on ethical contents and ways of museum work is one of the fundamental areas of the International Council of Museums (ICOM). Its *Code of Ethics for Museums*, the fundamental document providing general ethical guidelines of museum activity and conduct, was published in Slovenian translation in 2005, just a year after the official adoption of the new amended and still valid version. Also the adoption of the special *ICOM Code of Ethics for Natural History Museums*, which was approved unanimously by ICOM assembly in 2013 in Rio de Janeiro, led to an immediate requirement for the Code to be provided to the Slovenian professional public in translation and thus become binding. Slovenia became one of the first countries to public the Code in its language and give it its rightful place in the Slovenian heritage and museum forum.

Key words: ICOM, code of ethics, museums, natural history museums

Tanja Roženberger holds a PhD in ethnology. She is Director of the Slovenian Ethnographic Museum and she was president of ICOM Slovenia (2010-2017).

Slovensko muzejsko društvo in Muzej slovenske policije

vabita na

MUZEOFORUM

v ponedeljek, 1. decembra 2014 ob 10. uri

v

Muzej slovenske policije
Rocenska ulica 56, Ljubljana

Tema

Etika v muzejih, ravljanje z ostanki živih organizmov

Sodelovali bodo:

Dr. David Fleming, National Museums Liverpool

Darinka Kolar Osvald, Muzej slovenske policije

Uroš Vidmar, Policijska akademija, Center za raziskovanje in socialne veščine

Alenka Pirman, umetnica

Martin Horvat, Muzej in galerije mesta Ljubljana

Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc (mentor **dr. Jože Hudales**), Filozofska fakulteta, Odd. za etnologijo in kulturno antropologijo

Dr. Alenka Bartulovič, Filozofska fakulteta, Odd. za etnologijo in kulturno antropologijo

Dr. Dan Podjed, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

Dr. Staša Tome, Prirodoslovni muzej Slovenije

Nejka Batič, ICOM Slovenija

Muzeoforum vodi **Elizabeta Petruša Štrukelj**

Predavanje Dr. Davida Fleminga bo v angleškem jeziku.

VLJUDNO VABLJENI!

PROGRAM

- 10.00 – 11.00: **Dr. David Fleming**, Etični kodeks v muzejih
- 11.00 – 11.20: **Darinka Kolar Osvald**, Ekspoziti iz policijskega muzeja – etične dileme
- 11.20 – 11.40: **Uroš Vidmar**, Meje človekovega dostojanstva
- 11.40 – 12.00: ogled Muzeja slovenske policije
- 12.00 – 12.30: odmor
- 12.30 – 12.50: **Alenka Pirman**, Primer. Umetnost in kriminaliteta. Etična vprašanja ob metodološki razstavi in njeni rekonstrukciji v Muzeju slovenske policije
- 12.50 – 13.10: **Martin Horvat**, Od grobišča do depoja
- 13.10 – 13.30: **Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc** (mentor **Dr. Jože Hudales**) Huda dediščina Hude Jame
- 13.30 – 13.50: **Dr. Alenka Bartulovič in Dr. Dan Podjed**, Dvojna dilema pri razstavljanju posmrtnih ostankov
- 14.10 – 14.30: **Dr. Staša Tome**, Kačon Čone in njegovo življenjsko poslanstvo
- 14.30 – 14.45: **Nejka Batič**, Etični kodeks za naravoslovne muzeje
- 14.45 – 15.00: pogovor – odprti forum

David Fleming (magister, doktor, nosilec reda britanskega imperija) je direktor Nacionalnih muzejev iz Liverpoola (National Museums Liverpool – NML) od leta 2001. Od takrat se je število obiskovalcev v teh muzejih povzpelo s 700.000 na 3,2 milijona letno. David Fleming ima zasluge za ustanovitev dveh inovativnih in prepoznavnih muzejev – Muzeja Liverpool in Mednarodnega muzeja suženjstva. David Fleming je podpredsednik Zveze muzejev Združenega kraljestva in predseduje etičnemu odboru tega združenja, je tajnik Zavezništva muzejev za socialno pravičnost (SJAM), predsedujoči finančnemu odboru Mednarodnega muzejskega sveta (ICOM), generalni sekretar in podpredsednik Evropskega muzejskega foruma (EMF) in predsednik Zveze mednarodnih muzejev o človekovih pravicah (FIHRM). David po celem svetu predava o vodenju in upravljanju muzejev, o mestnih zgodovinskih muzejih, o socialni vključenosti, človekovih pravicah in politiki ter o muzejski etiki.

Povzetek predavanja

Nacionalni muzeji iz Liverpoola so ena od največjih muzejskih organizacij na svetu. Skrbijo za nekaj najpomembnejših svetovnih muzejskih zbirk, ki so po vsebini univerzalne. Nacionalne muzeje iz Liverpoola financira osrednja vlada, predstavljajo pa edino angleško muzejsko organizacijo, ki se nahaja zunaj Londona, zato je njihova vloga pomembna s štirih vidikov: gre za osrednjo muzejsko institucijo v Liverpoolu in v okrožju Merseyside, največjo kulturno ustanovo v severozahodnem delu Anglije, njihove dejavnosti pa potekajo tako na nacionalni kot mednarodni ravni. Nacionalni muzeji so v kulturnem, izobraževalnem in gospodarskem življenju mesta Liverpool in severozahodnega dela dejavni že več kot 150 let, pri čemer svoj uspeh merimo tudi s tem, kako dobro nam uspeva povezovati lokalno-regionalne

vloge z nacionalnimi in mednarodnimi dolžnostmi. Leta 2013 smo zabeležili 3 milijone obiskovalcev. Naše poslanstvo je prevzeti vodilno vlogo v svetovnem merilu na področju vključujočih muzejev.

V okviru Nacionalnih muzejev iz Liverpoola deluje osem muzejev (navedena so njihova izvirna imena v angleškem jeziku): International Slavery Museum (ISM), Lady Lever Art Gallery (LLAG), Merseyside Maritime Museum (MMM), Museum of Liverpool (MoL), Sudley House (SH), Border Force National Museum, Walker Art Gallery (WAG), World Museum (WM)
www.liverpoolmuseums.org.uk

Darinka Kolar Osvald je umetnostna zgodovinarica, policijska inšpektorica specialistka, kustodinja in vodja Muzeja slovenske policije. Od leta 1999 je zaposlena na Ministrstvu za notranje zadeve – Policiji, kjer je po končanem univerzitetnem študiju na ljubljanski Filozofski fakulteti začela službeno pot, ki je povezovala njeno strokovno področje s policijskim delom. Ob službovanju je kot kriminalistična inšpektorica za področje kriminalitete povezane s kulturno in naravno dediščino in kasneje policijska inšpektorica specialistka delala in spoznala razsežnosti policijskega dela v različnih organizacijskih enotah Policije na regionalni, nacionalni ter mednarodni ravni. Hkrati je bila članica delovnih skupin, povezanih s kulturno in naravno dediščino in vodila Medresorsko delovno skupino za varovanje kulturne dediščine (VARDED), ki je združevala različne pristojne državne organe v Sloveniji. Leta 2011 je prevzela delo v policijskem muzeju. Sodelovala je na številnih seminarjih, posvetih in usposabljanjih v Sloveniji in tujini in pripravila vrsto strokovnih prispevkov ter publikacij. V zadnjih letih se ukvarja tudi z raziskovanjem področja etike in človekovih pravic.

Povzetek predavanja

Ekspoziti iz policijskega muzeja – etične dileme

Ekspoziti posmrtnih ostankov, ki so v hrambi Muzeja slovenske policije, bodo izhodiščna tema prispevka, v katerem bo avtorica predstavila lastno izkušnjo soočanja s specifičnim muzejskim gradivom od trenutka, ko je nastopila delo v policijskem muzeju. Dejstva in dileme so jo vodile v raziskovanje različnih področij: od prava, sodne medicine, etike, človekovih pravic, umetnosti, muzeologije, v proučevanje sorodnih zbirk v drugih muzejih in ne nazadnje k pobudi, da se o tem razpravlja v širšem muzejskem oziroma strokovnem kontekstu.

Uroš Vidmar je univerzitetni diplomirani politolog, zaposlen v Centru za raziskovanje in socialne veščine v Policijski akademiji, kjer pokriva področje etike, integritete in človekovih pravic. Ob tem je učitelj na Višji policijski šoli. Napisal je več strokovnih člankov, leta 2013 pa je izšla njegova znanstvena monografija: Integriteta.

Povzetek predavanja

Meje človekovega dostojanstva

Osrednja tema prispevka bo človek in sicer bomo skozi različne dimenzije skušali dognati njegovo veličino in vrednost kot tako – njegovo temeljno dostojanstvo. Ne bomo pa se spraševali le kaj je človek, zakaj ima temeljno človeško dostojanstvo, kdaj se to dostojanstvo začne in kdaj konča in podobno, ampak se bomo ravno tako poglobili sami vase kot fizično osebo in strokovnjaka (torej avtoriteto z veliko družbeno odgovornostjo) z močnim vplivom na širšo skupnost in z osnovno dolžnostjo spoštovanja slehernika.

Martin Horvat je zaposlen v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane kot arheolog, kustos za srednji vek, vodi pa tudi dokumentacijsko službo muzeja. Poleg razvijanja podatkovnih zbirk za avtomatizacijo muzejskih procesov in aplikacij za digitalno muzealizacijo gradiva, že vrsto let sodeluje pri različnih arheoloških projektih. Leta 1987 je prevzel zahtevne arheološke raziskave na Ljubljanskem gradu, s posebnimi izzivi pa se je soočil med izkopavanji pri prenovi matične stavbe Mestnega muzeja Ljubljana (Turjaška palača), saj so bili rezultati teh raziskav vključeni v stalno razstavo muzeja. Med večjimi projekti, ki jih je vodil v zadnjih letih, mora poleg zavarovalnih izkopavanj na Vodnikovem trgu (Ljubljanska tržnica) in Njegoševi ulici (cerkev sv. Petra), omeniti predvsem obsežne predhodne arheološke raziskave na Kongresnem trgu.

Povzetek predavanja

Od grobišča do depoja

Posledica vsakega posega oziroma raziskave arheološkega najdišča z arheološko metodo je tudi premična dediščina. Nedvomno je izkopavanje privilegiran element celotnega arheološkega raziskovanja, za muzeje pa ta metoda pomeni tudi glavni in za starejša obdobja praviloma edini način pridobivanja muzejskega gradiva. Za veliko večino muzejskih predmetov, ki so bili pridobljeni s to metodo velja, da ja prenos arheološkega konteksta v muzeološki kontekst ključnega pomena za njihovo interpretacijo.

Posebno pozornost pri raziskavah oziroma prevzemih arhivov najdišč vsekakor zaslužijo najdišča, kjer je predmet raziskovanja grobišče. Že med izkopavanji, kasneje pa tudi pri muzealizaciji pridobljenega gradiva, se arheologi srečujemo z vrsto etičnih vprašanj in dilem. Občutljivost na to temo se močno poveča predvsem v primerih, ko gre za dobro ohranjene človeške posmrtno ostanke in seveda pri otroških grobovih.

Ko gradivo pride v muzej, se etičnim dilemam pridružijo tudi strokovni in ne nazadnje povsem tehnični problemi. Kako torej muzealizirati in kje hraniti to gradivo? V Mestnem muzeju Ljubljana (Muzej in galerije mesta Ljubljana) velja dogovor, da posmrtno ostanke muzealiziramo do faze muzejske akcesije, hranimo pa jih na začasni lokaciji. To gradivo torej ne inventariziramo, med muzejskimi predmeti ti ostanki dobijo status vzorcev. Večinoma skeletne ostanke že pred pridobitvijo pregleda antropolog, na posmrtnih ostankih iz Auerspergove grobnice pa je bila opravljena tudi molekularnogenetska identifikacija grobov.

Iz arheoloških raziskav na Vodnikovem trgu, Njegoševi ulici in Kongresnem trgu je muzej pridobil velike količine človeških posmrtnih ostankov (samo iz skupinske grobnice odkrite pri arheoloških raziskavah na Vodnikovem trgu je identificiranih preko 230 bolj ali manj ohranjenih skeletov), zato se seveda postavlja vprašanje, kje oziroma kako zagotoviti za to vrsto gradiva primerne prostore za trajno hrambo.

Tajda Blazinšek, Rok Košir, Urška Nemec in Mateja Slovenc (raziskovalna skupina, mentor **dr. Jože Hudales**) študente podiplomskega študija etnologije in kulturne antropologije je povezal večletni projekt popisa rudarsko – etnološke kulturne dediščine na območju Rečice. V mesecu maju so bili (trije) v okviru študijskih obveznosti na terenskem delu v Laškem in njegovi okolici, zdaj pa z delom, upoštevajoč glavne etnografske ugotovitve in ob premisleku o morebitni ustanovitvi rudarskega muzeja, nadaljujejo.

Povzetek predavanja

Huda dediščina Hude jame

Rudnik zloveščega imena Huda jama je postal znan po vsej Sloveniji (in širše), ko so v njegovem delu, imenovanem Barbara rov, leta 2009 odkrili množično grobišče iz leta 1945. Kraj pri Laškem je s tem postal sinonim za vse hudo dogajanje na slovenskih tleh po drugi svetovni vojni. Povojno dogajanje

je v zadnjih letih skoraj v celoti zasenčilo dvestoletno rudarsko dediščino širšega območja. Študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani so v začetku letošnjega maja v okolici Laškega opravili sondažno raziskavo o odnosu domačinov do rudarske dediščine. Skozi pogovore z večinoma upokojenimi rudarskimi delavci in njihovimi sorodniki so se vključili tudi v rehabilitacijo omenjene dediščine. Namen sodelovanja Laščanov in Oddelka je ustanovitev skupnostnega muzeja. Si predstavljate, kaj bi sporočal?

Alenka Bartulović je doktorica znanosti in docentka za področje socialne in kulturne antropologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti, kjer izvaja tudi predavanja iz Etnologije Balkana. Je avtorica znanstvene monografije z naslovom "Ni smo vaši!" antinacionalizem v povojnem Sarajevu (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013), ki je bila na ARRS izbrana za najpomembnejši znanstveni dosežek na polju antropologije za leto 2013. Objavila je tudi vrsto znanstvenih člankov v domačih in mednarodnih revijah in zbornikih, predstavila pa je tudi več prispevkov na mednarodnih konferencah. Njena področja raziskovanja so: (anti) nacionalizem, identifikacijski procesi, pomnjenje in pozabljanje, konstrukcije Drugega, antropologija meja in konfliktov, uporniške diskurzivne prakse, popularna kultura (glasba in manjšine), antropologija spola ter agrarna antropologija.

Dan Podjed je znanstveni sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je habilitiran kot docent za področje kulturne in socialne antropologije, na tej instituciji pa je raziskoval in poučeval od leta 2005. Vodi interdisciplinarni aplikativni projekt z naslovom »DriveGreen: Razvoj aplikacije za spodbujanje eko-vožnje pri prehodu v nizkoogljično družbo« (2014-2017), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS. Od leta 2012 je koordinator Mreže za aplikativno antropologijo pri Evropski zvezi socialnih antropologov (EASA). Je tudi pobudnik mednarodnega simpozija »Why the world needs anthropologists«, ki je namenjen ozaveščanju javnosti o uporabnosti antropologije. Raziskovalno se največ posveča razmerju med ljudmi in tehnologijami, voznim navadam, spletnim družbenim omrežjem in varovanju narave.

Povzetek predavanja

Dvojna dilema pri razstavljanju posmrtnih ostankov

V prispevku bosta avtorja spregovorila o razstavljanju človeških teles v muzejih in opozorila na etične dileme, ki so povezane z desubjektivizacijo posmrtnih ostankov. Pri tem se bosta osredotočila na dva primera takšnih ostankov v slovenskih muzejih. Prva muzealija je jermen iz človeške kože, ki je razstavljen v Pokrajinskem muzeju Celje in ki si je v stalni postavitvi muzejske zbirke prislužil eminentno pozicijo. Druga je »čanca«, skržena in preparirana glava pripadnika južnoameriškega staroselskega ljudstva Hivaro (Jivaro) oziroma Švar (Shuar), ki je na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju. Avtorja ugotavljata, da se ob razstavljanju takšnih eksponatov muzej znajde pred dvojno dilemo. Po eni strani mora kot institucija zagovarjati muzejsko etiko, ta pa se še ni povsem jasno opredelila za umik tovrstnih eksponatov, a se k takšni odločitvi pogosto nagiba. Po drugi strani pa mora muzej seveda upoštevati tudi želje in potrebe obiskovalcev po spektaklu – tega pa v veliki meri zagotavlja prav razstavljeno človeško telo oziroma njegovi deli.

Staša Tome, doktorica bioloških znanosti in muzejska svetnica je zaposlena v Prirodoslovnem muzeju Slovenije na Oddelku za stike z javnostjo. Svojo strokovno pot je začela na Biološkem inštitutu Jovana Hadžija ZRC SAZU, kjer se je ukvarjala z raziskovanjem sistematike, ekologije in razširjenosti plazilcev. V zadnjem času se ukvarja predvsem s komuniciranjem in interpretacijo kulturne dediščine, predvsem

z vodenjem in oblikovanjem razstavnih projektov, oblikovanjem in izvajanjem javnih programov za vse skupine obiskovalcev, pripravo učnih pripomočkov ter leposlovnih, izobraževalnih ter poljudno-znanstvenih publikacij. Deloma skrbi za stike z javnostjo, ureja spletno strani muzeja in koordinira prostovoljsko delo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. S problematiko etično nespornega zbiranja, hranjenja in predstavljanja naravoslovnega gradiva se je Tometova srečevala ob svojem raziskovalnem delu, mnogih razstavnih projektih, ter izvedbi številnih delavnic in drugih javnih programov.

Povzetek predavanja

Kačon Čone in njegovo življenjsko poslanstvo

O muzejski poslovni etiki v Sloveniji pogosteje govorimo šele nekaj let. Prevod Icomovega kodeksa muzejske etike v slovenščino smo dobili leta 1993 (revidirana izdaja 2004 in dopolnjena izdaja 2012), popolnoma svež pa je ICOMOV Kodeks etike za prirodoslovne muzeje. Vendar se z etičnimi vprašanji srečujemo že ves čas. V Prirodoslovnem muzeju Slovenije se tako ob zbiranju naravoslovnega gradiva spopadajo z vprašanji problematike ogroženih rastlinskih in živalskih vrst, zbiranju in odkupu geološkega gradiva, ubijanjem živali in ustreznem hranjenju ter dostopnosti gradiva. Prav tako pa se mnogo etičnih vprašanj odpira tudi ob predstavljanju naravoslovnega gradiva javnosti. Leta 2002 so tako na primer pripravili razstavo *Kače – zakaj se jih bojimo?!?*, za katero je avtorica prejela tudi Valvasorjevo priznanje. Na razstavi so bili predstavljeni živi primerki vseh vrst kač, ki živijo v Sloveniji. Spremljevalni program je vključeval tudi odpravljanje predsodkov pred kačami. Glavno vlogo ob tem je odigral kačon Čone, ameriški rdeči gož, ki ga je muzeju odstopil Živalski vrt Ljubljana. S svojo oskrbnico Stašo si je delil kabinet nadaljnjih dvanajst let in sodeloval na mnogih javnih prireditvah. Je bilo njegovo življenje v ujetništvu trpljenje? Je bilo zaman? Lahko muzeji razstavljajo tudi žive primerke živali? V predavanju bo avtorica na primeru kačona Čoneta predstavila s kakšnimi dvomi in očitki se spopadajo ob učinkoviti interpretaciji naravoslovnih vsebin in osvetlila rešitve, skladne s kodeksom splošne človeške in profesionalne muzejske etike.

Alenka Pirman (1964, Ljubljana) je l. 2013 vpisala doktorski študij heritologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od 1989 deluje kot likovna umetnica. V 90. letih se je njeno umetniško delo navezovalo na namišljene institucije (SK8 Muzej, RIGUSRS - Raziskovalni inštitut za geoumetniško statistiko RS, Inštitut za domače raziskave). Izvedla je nekaj metodoloških razstavnih projektov, med njimi: delala z zbirko nemških izposojenk (*Arcticae horulae*, 1991-98); z deponirano zbirko Muzeja organov za notranje zadeve (Primer. *Umetnost in kriminaliteta*, 2005, z Biserko Debeljak). Je soustanoviteljica Društva za domače raziskave, ki se posveča razmerju med dediščino in vsakdanjim življenjem.

Povzetek predavanja

Primer. Umetnost in kriminaliteta. Etična vprašanja ob metodološki razstavi in njeni rekonstrukciji v Muzeju slovenske policije

Razstavo *Primer. Umetnost in kriminaliteta* sem pripravila leta 2005 skupaj z Biserko Debeljak, tedanjo kustosinjo Muzeja organov za notranje zadeve, in Igorjem Zabelom, kustosom v Moderni galeriji. Postavili smo jo v Mali galeriji, naletela pa je na buren odziv občinstva in naklonjen sprejem pri likovni kritiki.

Metodološka razstava je izhajala iz razmisleka o statusu dokumenta pri konstrukciji umetniškega dela oz. kaznivega dejanja. Za izhodišče smo vzeli dokumente konkretnega primera, ki ga je izbrala kustosinja. Na rokovanje z materialom in na samo postavitev je močno vplivalo dejstvo, da je bil v tistem času muzej že štiri leta deponiran (danes sicer spet deluje, vendar v okrnjeni obliki). Obenem sem želela iznajti tak način postavitve, ki bi se izognil manipulaciji z gradivom za doseganje likovnega ali spektakularnega učinka, hkrati pa bi prikrl identiteto žrtev in storilca. Skoraj nemogočo nalogo sem rešila na radikalen način, reakcija občinstva pa je potrdila evokativno moč avtentičnega dokumenta.

Sočasno z Muzeoforumom poteka v Muzeju slovenske policije rekonstrukcija te geste, ki sovпада tudi z mojo pregledno razstavo v Mednarodnem grafičnem likovnem centru, zato bomo diskusijo lahko nadaljevali kar in situ.

Jerneja Batič je diplomirana umetnostna zgodovinarica in etnologinja. Večino svoje profesionalne poti je posvetila varovanju kulturne dediščine. Na Republiškem Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije je vzpostavila področje promocije kulturne dediščine in obsežnejšo založniško dejavnost. Ob tem je prvih deset let tudi vodila Dneve evropske kulturne dediščine v Sloveniji. Na Ministrstvu za kulturo je vodila področje premične kulturne dediščine in delovanje slovenskih muzejev. Kot inšpektorica za kulturno dediščino se je posvečala tako implementaciji Konvencije o nedovoljenem trgovanju s kulturnim bogastvom kot Konvenciji o varovanju podvodne kulturne dediščine. Istočasno je sodelovala tudi pri pripravi nove zakonodaje na področju varstva kulturne dediščine v Sloveniji. V Mestni občini Ljubljana je vodila Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost. V zadnjem času se posveča posameznim projektom kot so vzpostavitev Kinodvora, revitalizacija nekdanje Tovarne Rog in Cukrarne, obnova stavbe Švicarija v rezidenčni center za umetnike, obnova Plečnikove hiše, obnova in vzpostavitev Arheološkega parka Emona.

Zadnjih deset let je aktivna članica izvršnega odbora slovenskega ICOMa.

Povzetek predavanja

Etični kodeks za naravoslovne muzeje

V program Icom Slovenije smo za leto 2014 zapisali, da bomo pripravili prevod in strokovno uskladitev Etičnega kodeksa za naravoslovne muzeje, ki je bil soglasno sprejet na 23. generalni skupščini ICOMa v Rio de Janeiru (Brazilija) 16. avgusta 2013.

Kodeks etike naravoslovnih muzejev je bil oblikovan med decembrom 2006 in oktobrom 2011, da bi dopolnil ICOMov kodeks muzejske etike. Bolj poglobljeno kot splošni ICOMov kodeks, ki vključuje temeljne standarde za različne vrste muzejev in specializiranih zbirk, obravnava posebna vprašanja, povezana z vedami o življenju in Zemlji. Pripravila ga je delovna skupina Mednarodnega muzejskega sveta za etiko, Mednarodni odbor naravoslovnih muzejev in zbirk ICOM NATHIST.

Ker gre za vedno aktualne teme predvsem glede muzejske predstavitve človeških in živalskih ostankov in njihovega hranjenja, bo informacijo o glavnih poudarkih novega kodeks in poteku dela podala Jerneja Batič, kot članica IO ICOM SI.

ISBN 961-93561-7-3

9 789619 356173